

goet geheeten Boeschoten, in der buerschap van Boeschoten gelegen

**KLEIN BOESCHOTEN : EEN CULTUURHISTORISCHE BIOGRAFIE,
INVENTARISATIE EN WAARDENKAART.**

Peter A.C. Schut

*goet geheiten Boeschaten, dat een wiltfurstergoet is, in den
kerspel Garderen, in der buerschap van Boeschaten gelegen, daer
naest gelant is Gijsbert van Emeler an d'een ende die buerschap
van Spriel an d'ander sijde (1473 - zie bijlage 2)*

Colofon

CH - Advies in Lagen rapport 1

'goet geheiten Boeschaten, in der buerschap van Boeschaten gelegen'. Klein Boeschoten: een cultuurhistorische biografie, inventarisatie en waardenkaart.

Auteur: P.A.C. Schut

Foto omslag: De akkers van Boeschoten (P. Schut)

© CH Advies in Lagen, Hoogland mei 2021 (versie 1.1)

In opdracht van Landgoed Klein Boeschoten bv. Tot stand gekomen met subsidie van de provincie Gelderland

The logo for the province of Gelderland, featuring a stylized 'E' symbol to the left of the text 'provincie Gelderland'. The text is underlined.

1 Inhoud

2	Voorwoord.....	9
3	Inleiding.....	11
4	Samenvatting	15
5	Het fysieke landschap	23
	5.1 Geologie.....	23
	5.2 De geomorfologische kaart.....	25
	5.3 Bodemkaart	26
6	Paleolithicum (tot 8000 v. Chr.) en mesolithicum (8000-5300 v. Chr.): Jagers en verzamelaars 31	
7	Het neolithicum (5300-2000 v.Chr.).....	33
	7.1 Grafheuvels	34
	7.2 Een ritueel landschap	36
8	De bronstijd (2000 – 800 v.Chr.).....	39
9	IJzertijd (800 v.Chr. – 0) en Romeinse tijd (0 – 400 na Chr.).....	41
10	Vroege middeleeuwen (400 -1000)	45
11	Late middeleeuwen (1000 – 1500).....	47
	11.1 Het landschap.....	47
	11.2 De oorsprong van het wildforstersgoed	47
	11.2.1 Een tiend van Lockhorst.....	48
	11.2.2 Boeschoten versus de maalschappen Voorthuizen en Garderen.....	48
	11.2.3 Is Boeschoten ouder of jonger dan de maalschappen?	51
12	De wildforsters van Boeschoten	53
	12.1 Lage adel?.....	55
	12.2 Klein of Groot Boeschoten	55
	12.3 De leenmannen van Klein Boeschoten.....	59
	12.4 Familiewapen?	61
13	De ruimtelijke aspecten	63
	13.1 De inrichting van het wildforstersgoed	64
	13.2 Overige bezittingen	66
14	Routes, wegen en paden.....	69
	14.1.1 Doorgaande regionale routes.....	69
	14.1.2 Lokale routes.....	72
	14.1.3 Veldpaden en akkerweggetjes	72
	14.1.4 De paden van Boeschoten.....	79
	14.1.5 Karresporen	81
	14.1.6 De namen van de paden	83
15	De wallen.....	85
	15.1 De buitenste wal (de grenswal) (Afb. 64 nr.1).....	88
	15.2 De 'binnenwal' (Afb. 64 nr. 5)	90

15.3	Houtwallen (Afb. 64 nr. 6)	91
15.4	Boswal (Afb. 64 nr. 3).....	91
15.5	Wegwallen (Afb. 64 nr. 4)	92
15.6	Stuifzandwallen (Afb. 64 nr. 2)	93
15.7	Wallen van onduidelijke oorsprong (Afb. 63.5)	93
16	Het erf.....	95
16.1	De boerderij	96
16.1.1	Achtergrond	96
16.1.2	Klein Boeschoten	97
16.1.3	De boerderij voor 1900.....	97
16.1.4	De voorgevel.....	99
16.1.5	De verbouwing in 1901.....	99
16.1.6	De verbouwing in 1951.....	103
16.1.7	Kelder met tongewelf	105
16.1.8	Oudere erven?.....	107
16.2	De waterput	108
16.3	Het bakhuis	109
16.4	De schaapskooien.....	110
16.5	<i>Een bijenwal</i>	119
16.6	Het balkengat en de zandwinningskuil.....	120
16.6.1	Het balkengat.....	120
16.6.2	De zandwinningskuilen	120
16.7	De hooibergen	121
16.8	Agrarische bijgebouwen	122
16.9	Twintigste-eeuwse niet agrarische uitbreidingen.....	124
17	De landerijen van Klein Boeschoten.....	127
17.1	De heide en het bos.....	128
17.1.1	Het malenboek van Garderen en aanwijzingen voor bos.....	128
17.1.2	De heide	129
17.1.3	Het bos.....	132
17.2	De akkers.....	138
17.2.1	Het esdek	139
17.2.2	Het grondgebruik	140
18	Het spookt op Boeschoten	147
19	Twee aspecten uit de tweede helft van de twintigste eeuw	149
19.1	ANWB landgoedcamping.....	149
19.2	Het Pad van Zus.....	150
20	De cultuurhistorische elementen	151
20.1	Het landschap: cultuurhistorische waardenkaart van Barneveld.....	152
20.2	Cultuurhistorische elementen.....	155
20.2.1	Geologische relictten (hoofdstuk 5)	155
20.2.2	Paleolithicum en mesolithicum (hoofdstuk 6).....	155

20.2.3	Neolithicum en bronstijd (hoofdstuk 7 en 8)	155
20.2.4	IJzertijd en Romeinse tijd op Klein Boeschoten(hoofdstuk 9)	156
20.2.5	Gat van Zus (hoofdstuk 5 en 9)	157
20.2.6	Paden en wegen (hoofdstuk 14).....	158
20.2.7	Wallen (hoofdstuk 15)	158
20.2.8	Het erf (hoofdstuk 16)	161
20.2.9	Verkaveling (hoofdstuk 17)	164
20.2.10	ANWB camping (hoofdstuk 19).....	164
21	Bronnen	167
22	Bijlagen	172
22.1	Bijlage 1 Ruimgeld.....	172
22.2	Bijlage 2 Leenmannen en eigenaren van Klein Boeschoten.....	174
22.3	Bijlage 3 Gegevens over de kadastrale percelen uit 1832 (afb.Afb. 104).....	177
22.4	Bijlage 4 Lijst met illustraties	181
22.5	Afkortingen.....	185

2 Voorwoord

In juni 2020 is door *landgoed Klein Boeschoten bv* in het kader van de regeling *'functioneel gebruik erfgoed'* bij de provincie Gelderland een subsidie aanvraag gedaan om door middel van een aantal onderzoeken een beter inzicht te krijgen in de bijzondere geschiedenis van Klein Boeschoten, in de cultuurhistorie, de ecologie en de achtergronden daarvan.

De aanvraag bestond uit verschillende deelonderzoeken. Het onderzoek in dit rapport, onderdeel A, is een cultuurhistorische verkenning in algemene zin, het is als het ware het omvattende verhaal waarbinnen de andere onderzoeken hebben plaats gevonden.

Onderdeel B bestaat uit archeologisch onderzoek, een proefsleuf door de wallen inclusief pollen onderzoek. Doel daarbij was inzicht te krijgen in de opbouw, datering en oorspronkelijke vegetatie.

Onderdeel C bestaat uit een ecologisch historisch onderzoek naar de oude boskernen van Boeschoten en een aanzet tot een beheeradvies. Het eiken spaartelgenbos van Klein Boeschoten behoort tot de weinige bossen in Nederland met autochtoon materiaal.

Onderdeel D had een dendrochronologisch onderzoek van twee oude gebinten in de boerderij moeten zijn. Het gebruikte hout was echter van dien aard dat dit niet mogelijk bleek.

Uit de aanvraag citeren we de volgende doelen en geven vervolgens aan wat ermee bereikt is:

"een betere onderbouwing te krijgen om voor ... Boeschoten als geheel, dat wil zeggen erven met bebouwing, akkers en houtwallen en oorspronkelijke eikenhakhoutgordel een beschermde status te krijgen. ...." Het onderzoek zal er in ieder geval toe bijdragen dat in toekomstige plannen en beheermaatregelen het gebied als geheel wordt beschouwd. Het onderzoek is ook de basis en aanleiding voor overleg met Staatsbosbeheer (eigenaar van Groot Boeschoten), de gemeente Barneveld en de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed. Bescherming van het geheel geeft de mogelijkheid uitvoeringssubsidies te krijgen. Anderzijds worden er bij officiële bescherming restricties van kracht die het informele karakter van het huidige erf niet ten goede komen.

"om beter inzicht te krijgen in welke individuele elementen beschermd moeten worden en waar rekening mee moet worden gehouden in het beheer. Op korte termijn zal er een nieuwe beheervisie voor het bos worden gemaakt. Dit onderzoek kan daar een nuttige onderlegger voor zijn." In het kader van de FSC certificering wordt binnenkort onze beheervisie geactualiseerd, de onderzoeken bieden daarvoor waardevol materiaal.

"door....het onderzoek breder toegankelijk te maken, bv op de website of door plaatselijke publicatie voor bezoekers het gebied qua beleving een extra dimensie te geven;" De onderzoeken A, B en C zullen in hun geheel op de website worden geplaatst, van onderzoek A komt een samenvatting.

- voor wat betreft het oud eikenbos inzicht te krijgen in de oorsprong ontstaan en ontwikkeling van de begroeiing, Het door de onderzoeken verkregen inzicht zal de nodige invloed op het beheer hebben.

-proberen inzicht te krijgen in ouderdom, opbouw en mogelijke beplanting van de wallen (onderdeel B); aangezien er geen pollen zijn gevonden blijft het gissen. Een deel van de wal met bijbehorende greppel- liggend aan een druk belopen wandelroute - zal schoongehouden worden.

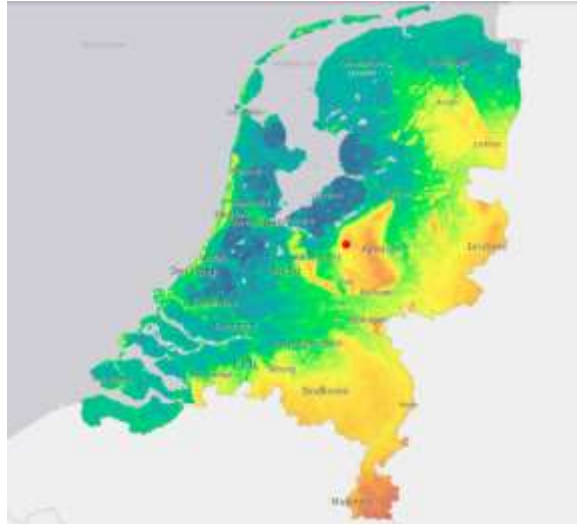
Alhoewel we wisten dat Klein Boeschoten een oude wildforsters enclave is en als zodanig de moeite van het behouden waard, geeft het onderzoek in dit rapport een beter inzicht in de achterliggende condities. Het grotere kader van de fysisch geografische gegevens van het landschap wordt geschetst en daarbinnen de menselijke geschiedenis die zich daar heeft afgespeeld.

CH - Advies in Lagen is er in geslaagd van de vele losse eindjes een omvattend verhaal te maken.

mei 2021

Marian van der Waals

directeur/beheerder landgoed Klein Boeschoten bv

Afb. 1 De ligging van Boeschoten (rood) in Nederland en de belangrijkste locaties van de in de tekst genoemde toponiemen rond Boeschoten: 1. Boeschoten; 2. Gat van Zus; 3. Wilde Kamp; 4. Garderen; 5. Grafheuvels Bergsham en Hoge Boeschoterweg; 6. Koudhoorn; 7. Hunnenweg en grafheuvels Zevenbergjes; 8. Voorthuizen; 9. Grafheuvels De Koepel; 10. Grafheuvels De Terp (Hooiweg/Hoge Boeschoterweg; 11. De Steenberg; 12. Watersemeertje (bron: AHN en Topografische Dienst, Emmen).

3 Inleiding

In opdracht van Landgoed Klein Boeschoten bv is in het kader van de subsidieregeling 'functioneel gebruik erfgoed' van de Provincie Gelderland, een cultuurhistorische inventarisatie gemaakt van het voormalige wildforstersgoed Klein Boeschoten en van het terrein het Gat van Zus. Veel relictten herinneren aan het bijzondere verleden. Zij vormen als het ware de parels aan de historische ketting en kunnen niet los van elkaar worden gezien.

Vroeger was Boeschoten een geïsoleerde landbouw enclave op de heide en tegenwoordig een zeldzame open plek in het bos, die ook vanuit het vliegtuig kan worden waargenomen. Deze ligging is landschappelijke gezien uniek op de Veluwe. De kern van het bezit van de middeleeuwse wildforster is gedurende meer dan acht eeuwen in stand gehouden. De historische gelaagdheid van prehistorische overblijfselen, de verkaveling, de wallen, het grondgebruik en de bebouwing zijn de tastbare herinneringen aan deze lange geschiedenis. Zelfs de zandwinningskuilen bij de schaapskooien zijn bewaard gebleven. Dit unieke ensemble is een parel op de Veluwe dat waard is om behouden te blijven. Klein Boeschoten is al op provinciale en gemeentelijke kaarten gemarkeerd waardoor het al een zekere beschermde status heeft. Een meer expliciete status zou hier wellicht op zijn plaats zijn. Het gaat dan niet alleen over de losse elementen waarvan verschillende onderdelen al rijksmonument zijn (boerderij, schaapskooien en grafheuvel), maar om het gehele ensemble. Deze inventarisatie beoogt bij te dragen aan het toekomstige beheer van Klein Boeschoten en het Gat van Zus.

De naamgeving van het Gat van Zus, een terrein rond een voor de Veluwe bijzondere kuil, vraagt om een verklaring. Clara de dochter van Nachenius werd door haar broers Zus genoemd. Zij kreeg dit perceel in 1914 van haar vader en sindsdien werd het door de familie Het Gat van Zus genoemd. Tegenwoordig staat het zelfs als zodanig op de topografisch kaarten. Haar bijzondere interesse en liefde voor de bewoners en het verleden wordt gememoreerd in de cultuurhistorische wandelroute Het Pad van Zus.

Afb.2 Joan H.Nachenius. (coll. fam. van der Waals).

Rond Boeschoten is veel bewaard gebleven. Veel generaties leenmannen van de graaf en latere hertog van Gelre hebben hier hun stempel gedrukt op het landschap, en bovendien heeft de ligging in een pas laat ontgonnen landschap er toe bijgedragen dat veel van deze elementen bewaard zijn gebleven. Door de inzet van de familie Nachenius en Van der Waals die al vroeg de waarde van het geheel inzagen is veel bewaard gebleven en gerestaureerd. Van 1901 – 1947 was Joan H. Nachenius de eigenaar/beheerder. In 1947 werd hij opgevolgd door zijn dochter Clara van der Waals-Nachenius die in 1987 werd opgevolgd door Diderik van der Waals als beheerder. In 1988 werd Klein Boeschoten omgevormd tot de Landgoed Klein Boeschoten bv. Sinds 2010 zorgt Marian van der Waals voor het beheer.

Nachenius kocht Klein Boeschoten in 1901 waarbij hij zich bewust was van de rijke geschiedenis van zijn nieuwe eigendom.¹ Dit blijkt onder meer uit het feit dat hij in 1911 J.H. Holwerda van het Rijksmuseum van Oudheden uitnodigde om te komen kijken naar de grafheuvels.

Holwerda schrijft dat daar 'Protosaksische' urnenheuveltjes hebben gelegen die als gevolg van de ontginning van de heide

¹ De boerderij stond al sinds 1888 te koop en was kort daarna gekocht door een zekere Blokhuis voor f 4000,-. De vorige eigenaar Jan van de Berg mocht er nog blijven wonen, maar mocht niet meer oogsten. Blokhuis betrapte Jan echter met een kar gesneden heide waardoor de koop niet doorging.

deels zijn vergraven. De urnen waren in het bezit van Nachenius en zijn later aan Museum Nairac geschonken.²

Mogelijk speelde J.H. Nachenius of zijn zoon J.C. Nachenius een rol bij de totstandkoming van de prehistorische collectie van W. Munnix uit Bloemendaal die ondergebracht was in het Teylersmuseum. Onder andere een standvoetbeker uit Boeschoten is langs deze weg uiteindelijk in het Rijksmuseum van Oudheden terecht gekomen, evenals diverse andere archeologische vondsten uit de omgeving van Voorthuizen.

J.C. Nachenius nam tevens het initiatief om in 1934 A.E. van Giffen (BAI) uit te nodigen om de grafheuvels op de Bergsham te onderzoeken wat een jaar later resulteerde in een opgraving.

Ook Clara Nachenius bleek een bijzondere interesse te hebben in de geschiedenis. Dit blijkt niet

Afb.3 Clara van der Waals - Nachenius in het Toverhuis. (coll. archief fam. van der Waals).

alleen uit haar dagboeken en aantekeningen, maar ook het bijzondere boekje 'Boeschoten. Een Veluwe kroniek'. Het aardewerk uit het begin van de zeventiende eeuw dat in 1941 naast de boerderij werd gevonden, is tachtig jaar in de villa bewaard gebleven. Het wordt na restauratie overgedragen aan Museum Nairac. In de jaren vijftig gaat zij op de akkers, regelmatig zelf opzoek naar scherven. In deze periode bezochten bekende archeologen als W. Glasbergen en A.E. van Giffen, evenals de Engelsen Stuart Piggott³ en T.G.E. Powell Boeschoten. Dat haar zoon Diderik van der Waals in die tijd al een bekend archeoloog was, zal hier zeker aan bijgedragen hebben. Hij heeft in 1952 aan de Hunnenweg de resten van de grafheuvel onderzocht waar een van de fraaiste klokbekers uit Nederland is gevonden : "De Nachtwacht van het laat neolithicum".

Afb.4 Diderik van der Waals in 2019 voor de vitrine over de Bekerculturen in Museum Nairac (foto M. Hoenderdaal).

Niet alleen de archeologie had de bijzondere belangstelling van de familie. Ook de geschiedenis en het beheer van het bos stonden voortdurend centraal. Om het erf zoveel mogelijk in stand te houden werden de historische gebouwen bij verschillende gelegenheden gerestaureerd en aangepast aan de tijd (1901: boerderij en schaapskooien, 1951: boerderij, 1972: achterste schaapskooi en 1992: voorste schaapskooi, 2015: twee-roedige berg en 2020: hooischot). Ook het bos, met name de voormalige hakhoutpercelen worden met speciale aandacht voor het eikenbestand onderhouden waardoor ook de geschiedenis van het eikenhakhout nog zichtbaar is en blijft.

Boeschoten is veel meer dan twee gelijknamige boerderijen. Er komen diverse wegen op uit die de naam Boeschoten dragen. Het Boeschoter zand en het Boeschoter malenveld laten zien dat het ook een gebiedsnaam was. Het is dan ook al in de vijftiende eeuw niet alleen als goed, maar ook als buurschap aangeduid, waarmee het belang nog eens wordt onderstreept.⁴

Samengevat, een historisch ensemble van bijzondere landschappelijke, archeologische, bouwkundige, agrarische en bosbouwkundige elementen die een hoge waardering rechtvaardigt en

² Holwerda 1912, 73-74. Zie ook Verlinde & Hulst 2010, 140-141.

³ Piggott is sinds kort onder het brede publiek een bekende naam dankzij de film The Dig.

⁴ Volgens Esveld 1993, 40-54 is er ook sprake van een Boeschoter Malenveld waar verschillende boerderijen rechten hadden om turf te steken.

die niet als losse elementen gezien moeten worden, maar alleen als ensemble gewaardeerd en beschermd dient te worden.

Figuur 5 Links: Marian van der Waals de huidige beheerder; rechts: Jannes van Beek die al meer dan 50 jaar werkzaam is in het bos van Klein Boeschoten (archief fam. van der Waals).

In dit rapport is geprobeerd zoveel mogelijk recht te doen aan de geschiedenis van het wildforstersgoed. Dit betekent niet dat alles volledig onderzocht kon worden. Als gevolg van de Corona crisis in 2020 en 2021 waren de musea en archieven grotendeels gesloten waardoor sommige bronnen niet toegankelijk waren. Overigens was het niet de opzet om een volledig archief onderzoek uit te voeren. De cultuurhistorische resten waren immers leidend. Om een beter begrip te krijgen van Boeschoten is het te hopen dat er nog eens een uitgebreid historisch onderzoek wordt gedaan naar de betekenis van de wildforsters van Gelre evenals naar de rol van Boeschoten ten opzichte van de maalschappen.

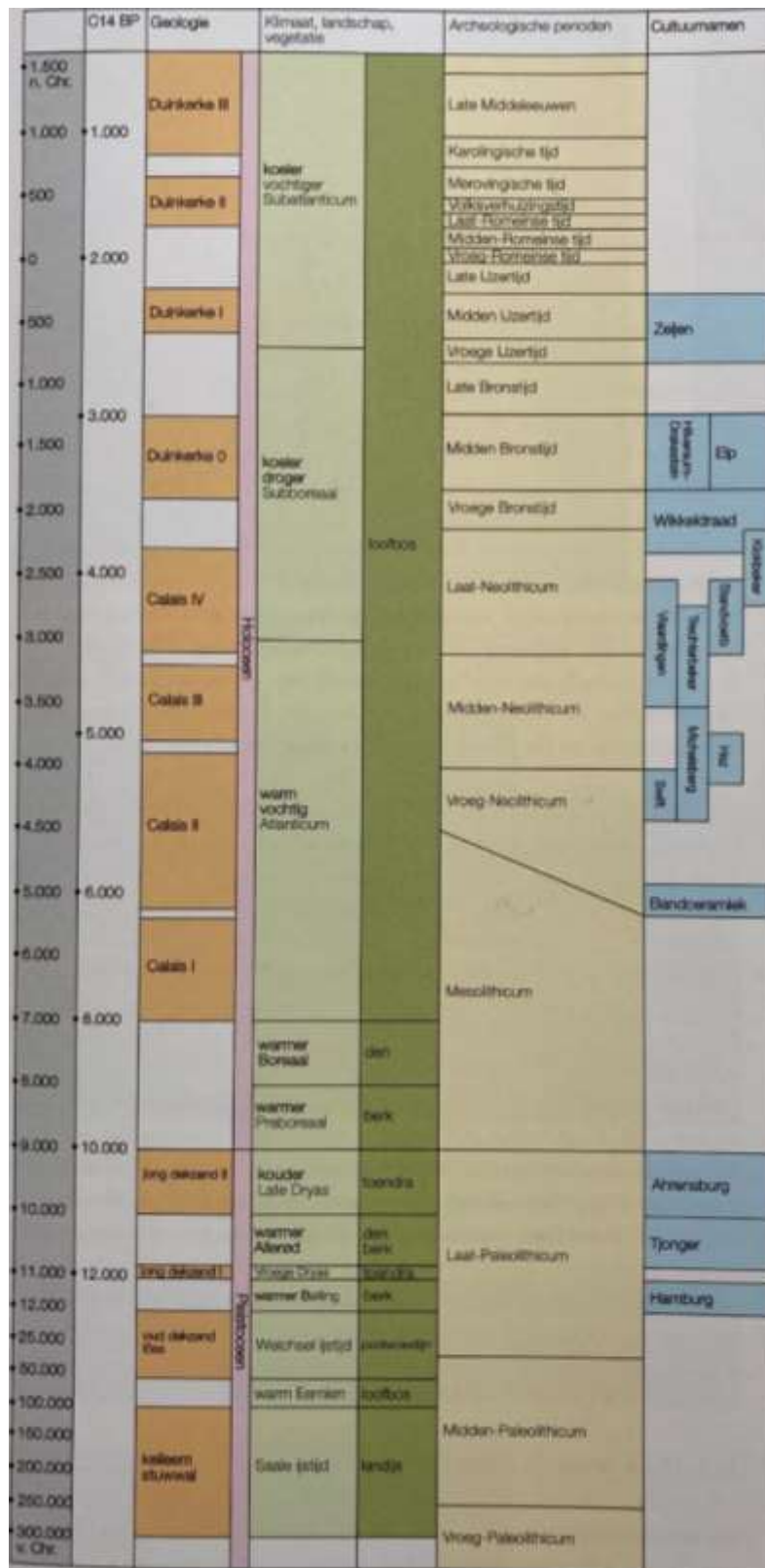
Veel herinneringen van de familieleden over de recentere geschiedenis zijn verwerkt. Waar mogelijk zijn die geverifieerd met behulp van schriftelijke documenten. Soms blijkt dat een herinnering wel een kern van waarheid bevat, maar dat op basis van schriftelijke bronnen deze toch iets moet worden bijgesteld.

Ondanks de genoemde beperkingen is dankzij de hulp van velen het verhaal in hoofdlijnen verteld. Op de eerste plaats Marian van de Waals als opdrachtgever en beheerder van Klein Boeschoten. Diderik van der Waals, Renet en Tessa van der Waals, Charlotte van der Waals, Loes en Rien Joppe, en Ymkje Nachenius hebben veel mondelinge en schriftelijke informatie toegankelijk gemaakt, en zorgden altijd voor een warme ontvangst op Klein Boeschoten. Met dit onderzoek is bovendien een lang gekoesterde wens van Diderik van der Waals in vervulling gegaan. Hij wilde graag dat de historie van Boeschoten uitgezocht werd en dat er een proefsleuf door de buitenste wal zou komen. Zijn suggesties tijdens het veldonderzoek waren dan ook bijzonder welkom.

Met dank aan Luc Amkreutz (Rijkmuseum van Oudheden), Peter van der Born (Garderen), Sjoerd van Daalen (Van Daalen Dendrochronologie), Willem Derickx (RCE), Kathelijn Jongeling en Henck van de Top (gemeente Barneveld), Johan Kamermans (Tegelmuseum Otterlo), Eva Kaptijn (Erfgoed Gezocht), André Kerkhoven (Transect), Jos Stöver (Erfgoedfoto.nl), Judith Toebast (RCE), Marianne Tuerlings (Groot Boeschoten), Elly van der Velde (Museum Nairac en Buro Uit de Tijd), Dick Veldhuizen (Garderen), Stephan Weiss-König (Provinciaal Bodemdepot, Nijmegen), Jaap Wisse (Voorthuizen), Daphne van Zomeren (schaapskudde Elspeter heide) die extra informatie hebben verstrekt of hun ideeën met betrekking tot eerdere concepten hebben gedeeld.

In hoofdstuk 4 wordt een samenvatting van het rapport gepresenteerd met verwijzingen naar de betreffende hoofdstukken. Hoofdstuk 20.1 geeft een overzicht van het erfgoedbeleid van de verschillende overheden, terwijl in 20.2 de cultuurhistorische elementen worden beschreven en gewaardeerd. Tevens is hier een advies aangekoppeld.

Bij het rapport horen tevens GIS-bestanden waarin de beschreven elementen zijn verwerkt. Deze kunnen door de beheerder gebruikt worden bij het beheer van Klein Boeschoten.

Afb.6 Chronologisch schema (Koot & van der Have 2001).

4 Samenvatting

De geschiedenis van Boeschoten omvat duizenden jaren waar veel over te vertellen is en waarvan veel cultuurhistorische elementen nog aanwezig zijn. Zonder het achterliggende verhaal zijn zij echter van weinig waarde. In dit rapport wordt deze bijzondere geschiedenis beschreven, waarbij in dit hoofdstuk een samenvatting wordt gegeven met verwijzing naar de betreffende hoofdstukken. Het is een historisch verhaal met veel lagen die elkaar onderling hebben beïnvloed. De verlaten neolithische nederzetting, die op een landschappelijk geschikte plaats was gesticht, veranderde in een heideveldje waar 1500 jaar later het vee werd geweid. In de oude grafheuvels die op markante punten in het landschap waren opgeworpen, werden opnieuw doden bijgezet. Niet meer als lijkbegrovingen, maar in de vorm van crematiegraven. De raatakkers werden aangelegd in dezelfde zone waar veel later een boerderij van een wildforster werd gesticht, die uiteindelijk gedurende bijna 1000 jaar het landschap bepaalde en vorm gaf.

Sommige onderdelen van deze geschiedenis zijn nog steeds herkenbaar. Deels kenmerken zij het landschap zoals de grafheuvels. Andere onderdelen zijn alleen met moderne technieken zichtbaar te maken. Onder het maaiveld vinden we de archeologische restanten van deze duizenden jaren lange bewoning, terwijl boven het maaiveld de boerderij, schaapskooien, hooiberg en verkaveling de geschiedenis van de afgelopen 200 jaar vertegenwoordigen. Een aantal onderdelen zijn reeds rijksmonument, maar Klein Boeschoten verdient het door al deze lagen, inclusief de voormalige hakhout percelen als complex behouden te blijven.

Het landschap (par. 5)

Het landschap van Boeschoten is in hoofdlijnen gevormd tijdens de ijstijden. In de een na laatste ijstijd (Saalien) drong het landijs op tot bij Nijmegen. Daarbij werd de ondergrond door de gletsjers opgestuwd waardoor de voor het reliëf kenmerkende stuwwallen ontstonden. Op sommige plaatsen komen deze afzettingen aan het oppervlak waarbij grind uit de Rijn en Maas afzettingen gevonden kan worden evenals zwerfstenen uit Scandinavië. Door het smeltwater van het ijs, en in de laatste ijstijd de sneeuw, werden de scherpe kantjes weer afgevlakt en ontstond het golvende landschap zoals we dat nu nog kennen. In de laatste ijstijd (Weichselien) werd op de stuwwal stuifzand afgezet dat onder arctische omstandigheden met de wind werd meegevoerd. De stuwwalhelling waar Boeschoten op ligt werd daardoor gedeeltelijk met een deken van fijn zand bedekt. Plaatselijk enkele meters en op andere plaatsen slechts centimeters dik. De bodem bleef voortdurend veranderen. Tot in de negentiende eeuw kwam het voor dat in het voorjaar, op de bevroren ondergrond bij hevige regen of smeltende sneeuw, het water de hooggelegen Bergsham afspoelde waarbij het voor wateroverlast zorgde. Onder andere deze seizoensgebonden overstromingen zorgden ervoor dat ook grovere bestanddelen als zand en grinddelen in het dekzand kunnen worden aangetroffen. Sinds de middeleeuwen werd ook plaggenbemesting toegepast waardoor een vruchtbare en vochthoudende akkerlaag ontstond op de relatief arme en droge gronden.

Gedurende deze periode veranderde het klimaat voortdurend. Van een arctische poolwoestijn, via toendra's, naar dennen bossen. Ook tijdens de ijstijden kwamen gedurende de interglacialen perioden voor die warmer waren met bijbehorende vegetatie. Bij het warmer worden, kwamen ook nieuwe soorten voor die deels tijdens interstadialen ook al in Nederland voorkwamen (Afb.6 Chronologisch schema (Koot & van der Have 2001).Afb.6).

- In het Preboreaal (9000-8000 v. Chr.) werd de vegetatie bepaald door berk en den;
- Met het warmer worden in het Boreaal (8000-7000 v.Chr.) kwamen daar eik, iep en hazelaar bij;
- Tijdens het Atlanticum (7000-3800 v. Chr.) verdween de den ten gunste van de els, linde en iep die een klein aandeel krijgen, de eik en els overheersen echter;
- Vanaf Het Subboreaal (3800 - 1200 v. Chr.) is ook de beuk aanwezig. Pollen van granen komen steeds meer voor (landbouw), terwijl ook de eerste heidevelden ontstaan;
- In het Subatlanticum (vanaf 1200 v. Chr.) wordt het aandeel van de hazelaar minder evenals dat van de els en linde terwijl de beuk steeds belangrijker wordt evenals kruiden zoals alsem en weegbree. Het zal niet verbazen dat de rol van granen steeds belangrijker wordt.

Deze geologische aspecten en de ontwikkeling van de vegetatie hebben in belangrijke mate bijgedragen tot de bewoningsmogelijkheden en inrichting van het landschap. Dit zien we ook rond Boeschoten terug.

Paleolithicum en mesolithicum (tot 5300 v.Chr., zie par. 6)

Van de jagers verzamelaars, uit de oude- en midden steentijd, die zich bij voorkeur ophielden op de wat hogere gronden langs riviertjes kennen we door het ontbreken van dergelijke waterstromen slechts een enkele vondst uit de directe omgeving van Boeschoten (Geröllkeul). Mogelijk werden de hogere dekzandkopjes langs de Veldbeek met enige regelmaat door deze vroegste bewoners bezocht. Aan de noordzijde van Voorthuizen zijn hiervan de resten teruggevonden.

Stel u voor: "Een zwijn vlucht weg van zijn slaapplek langs de Veldbeek. Hij is opgeschrikt door zachte stemmen van een man, twee zonen en een dochter die een plek zoeken om een provisorisch kamp op te zetten. Een beschutting van takken en gras is snel gemaakt. Zij blijven hier enkele dagen om in de omgeving te jagen. In het najaar zijn hier de nodige eenden te verwachten en misschien wel een hert of zwijn die komt drinken uit de beek. Vuursteensplinters verraden dat zij hier hun jachtuitrusting in orde hebben gemaakt. Het vuursteen is het enige dat samen met een hardplaats met wat houtskool van dennenappels en hazelnoten rest van hun korte bezoek."

Neolithicum (5300 – 2000 v.Chr., zie par. 7)

De jagers maken geleidelijk plaats voor landbouwers. De kennis hiervoor komt geleidelijk vanuit het Midden Oosten richting Europa om 7000 jaar geleden Limburg te bereiken. De voormalige nomadische jagers passen zich geleidelijk hierbij aan. De belangrijkste verschillen zijn de boerderijen en de introductie van het aardewerk en geslepen stenen bijlen. Op de Veluwe zijn de eerste tekenen wat jonger in de vorm van een beetje aardewerk, bijlen en vuurstenen werktuigen. Het zijn nog vooral vissers, jagers en veetelers die hier verbleven. Langzamerhand begon de akkerbouw en veeteelt een steeds belangrijkere rol te spelen. De eerste landbouwers van de Trechterbekercultuur vestigden zich kort na 3400 v. Chr. op de Veluwe. Deze cultuur is vooral bekend vanwege de hunebedden die echter op de Veluwe ontbreken. Vermoedelijk waren de wat lichter te bewerken dekzandgronden en een mogelijk opener bos de reden om hier een boerderij te bouwen en akkers aan te leggen. Tot op heden wijst alleen een klein aantal scherven op hun aanwezigheid rond Boeschoten.

Afb.7 Klokbeker gevonden aan de Hunnenweg (foto Museum Nairac).

Vanaf 2800 v. Chr. komt op de Veluwe de Enkelgrafcultuur die, zoals de naam al suggereert, genoemd is naar de graftraditie waarbij de dode in een individueel graf onder een grafheuvel is bijgezet. Deze cultuur is afkomstig uit Rusland en de Oekraïne waar mogelijk als gevolg van een pestepidemie de bevolking wegtrok. Vondsten van een hamerbijl langs de Hunnerweg, en een standvoetbeker en vuurstenen dolk bij Boeschoten wijzen hierop. De grafheuvel van Klein Boeschoten evenals twee grafheuvels bij De Koepel kunnen mogelijk aan deze cultuur of haar opvolger de Klokbekercultuur worden toegeschreven. Vermoedelijk komen de gevonden voorwerpen uit een van deze heuvels. Diderik van der Waals is in de archeologie vooral bekend geworden door zijn onderzoek naar deze twee culturen en de oudere Swifterbantcultuur.

De bekerculturen zijn vooral bekend vanwege de grafheuvels. Bijzonder is dat ten zuiden van Boeschoten in 1914 een van de weinige nederzettingen op de Veluwe is ontdekt. Vermoedelijk stonden hier gedurende een korte periode één of enkele twee-schepige boerderijen die na enkele tientallen jaren werden vervangen. In het bos ontstond rond de boerderij een open plek waar de akkers lagen. De jongeren hielden een oogje op het vee dat in de bosrand of op de

verlate akkers rondscharrelde. Het rijk versierde aardewerk werd ter plaatse gemaakt. Via uitwisseling met andere nederzettingen kwam ook vuursteen uit Limburg en zelfs een enkele bijl uit Denemarken in de nederzetting terecht. Het was echter ook een harde tijd. Niet alleen het werk op de boerderij was zwaar, er was ook altijd een kans op een misoogst. Bovendien moest men op zijn hoede zijn voor onverwachte overvallen. De verhalen over nederzettingen die waren uitgemoord zorgden altijd voor enige spanning.

Bronstijd (2000 – 800 v. Chr., zie par. 7.2)

Met de introductie van koper en kort daarna brons komt er een einde aan de steentijd. Ook de boerderijen, het aardewerk en het grafritueel veranderen geleidelijk. Uit de bronstijd kennen we behalve de grafheuvels van de Bergsham, waar in tegenstelling tot de vorige periode tientallen personen zijn bijgezet, ook enkele bronzen bijlen die al voor 1932 gevonden zouden zijn in de omgeving van het Gat van Zus. Bewust spreek ik van 'gevonden zouden zijn' want een van de beide voorwerpen is mogelijk een vervalsing. In de dertiger jaren heeft Potjes Hendrik uit Putten een groot aantal voorwerpen vervalst om deze te verkopen aan onder andere gerenommeerde musea. Het kan niet worden uitgesloten dat hij iets te maken heeft met deze voorwerpen.

IJzertijd en Romeinse tijd (800 v.Chr. – 400 n. Chr., zie par. 9)

Uit de ijzertijd kennen we verschillende raatakkers dat wil zeggen kleine akkertjes (ca. 30 x 30 meter) die omringd waren met walletjes. Na enkele jaren waren de akkers uitgeput en werden er aansluitend weer nieuwe aangelegd. Deze akkercomplexen konden zich uitstrekken over vele hectares. Zij zijn goed zichtbaar op het Actueel Hoogte Bestand en soms ook op luchtfoto's. In het veld zijn zij niet of moeilijk herkenbaar vanwege de geringe hoogte.

Aan weerszijden van Boeschoten en bij het Gat van Zus zijn resten van deze akkers herkend. Resten hiervan lijken ook op Klein Boeschoten aanwezig. Bij deze akkers horen ook boerderijen waarvan nog geen sporen zijn gevonden. Wel zijn er aanwijzingen voor bewoning in de vorm van aardewerk scherven. De beide kuilen hangen mogelijk samen met deze ijzertijd akkers en nederzettingen. Het Gat van Zus lijkt een geologisch verschijnsel (doodijsgat?), maar de kleine kuil onderin is door mensen te zijn gemaakt. Mogelijk als waterkuil behorend bij de raatakkers uit de ijzertijd. Vergelijkbaar met de Germaanse Put in Lunteren waar onderin ook een waterput uit deze periode is aangetroffen en die eveneens in een raatakker ligt. Over de kuil die wat zuidelijker ligt weten we niets met betrekking tot de oorsprong. Langs de Oude Nijkerkerweg zijn in de vijftiger jaren bij het ontginnen van de heide grondsporen gezien en scherven gevonden die op boerderijen wijzen.

Vroege middeleeuwen (400 – 1000 n. Chr., zie par. 10)

Pas vanaf de vroege middeleeuwen lijkt er in de omgeving van enige bewoningscontinuïteit sprake te zijn. De Merovingische grafvelden van Huinen en Garderen, evenals een nederzetting bij Garderen, wijzen hierop. Ook dichterbij Boeschoten zijn enkele vondsten uit deze periode bekend. Bij de kuil van Bato's erf zijn enkele scherven gevonden en in de omgeving van de Bergsham is een vleugellans uit de negende of tiende eeuw gevonden. Mogelijk hebben in de omgeving een of enkele boerderijen gestaan.

Late middeleeuwen (1000 - 1500 n.Chr., zie par. 11)

Of op Boeschoten in de vroege middeleeuwen al een boerderij stond is niet bekend, maar kan ook niet helemaal worden uitgesloten. Er zijn aanwijzingen dat de oorsprong van het erf tenminste in de dertiende eeuw moet worden gezocht en vermoedelijk eerder. Aanwijzingen hiervoor zijn de vondsten uit de omgeving, de oudste vermelding van Heiwano de Boscoten in 1248, de splitsing voor 1326 in twee erven en het gegeven dat Boeschoten tiendplichting was aan Lockhorst, de

curtis van het klooster Hohorst. Dit kan erop wijzen dat deze ontginning oorspronkelijk door een klooster, die al vroeg bezittingen in de Vallei en op de westrand van de Veluwe had, is geïnitieerd.

Boeschoten werd in de vijftiende eeuw een buurschap genoemd waarmee het een bijzondere status had. Het lag geïsoleerd op de grens van de maalschappen van Putten, Voorthuizen en Garderen waarbij het vooral binnen de grenzen van Voorthuizen lag als zelfstandige entiteit, hoewel er een nauwe band met Garderen bestond. Dit zou erop kunnen wijzen dat Boeschoten ouder is dan de genoemde maalschappen. De ligging in de nabijheid van een kruising van doorgaande wegen (Hattem-Voorthuizen, Apeldoorn-Garderen-Amersfoort en Harderwijk – Arnhem) wijst erop dat dit een rol heeft gespeeld bij de locatiekeuze. De aanwezigheid van een waterput kan daarbij van belang zijn geweest waardoor reizigers hier pauzeerden. Zij kwamen mogelijk via het inmiddels verdwenen Moffenweggetje, waarbij de naam herinnert aan de Hessen die met hun zware wagens langs kwamen, vermoedelijk om gebruik te maken van de waterput.

Afb.8 De akkers van Boeschoten (foto Erfgoedfoto.nl).

In 1326 worden Wolter en Ricolt van Boeschoten aangesteld of herbevestigd in hun ambt als wildforster van respectievelijk Klein en Groot Boeschoten. Zij kregen een boerderij en land in leen van de graaf (later hertog) van Gelre en waren vrijgesteld van werk aan de vestingwerken van de Gelderse steden. In ruil daarvoor moest de wildforster ieder moment klaar staan om de graaf te vergezellen op zijn jachtpartijen waarbij de wildforster met een kar het wild moest vervoeren. Tevens hield hij toezicht op de wildstand en was hij verantwoordelijk voor het innen van ruimgeld – een vergoeding voor het gebruik van de gronden van de graaf.⁵ De wildforster zal in zijn tijd zeker een hoger aanzien hebben gehad dan de gemiddelde boer. Dat kan tot uiting zijn gekomen in de omvang van zijn leen. De boerderij is in deze periode vermoedelijk vergelijkbaar met erven waarbij de 25 tot 30 meter lange boerderij twee grote bijgebouwen had, die samen een kleine hof vormden. Dergelijke erven zijn onder andere in Wedichem, Voorthuizen en Putten opgegraven. Of de leenman op een bepaald moment ook een (lage) adellijke status had is niet vastgesteld, maar kan vanwege het wapen van Boeschoten en de status van andere wildforsters niet worden uitgesloten

De begrenzing van het leen werd oorspronkelijk vermoedelijk aangegeven met een aantal palen op de grens zoals dat ook gebeurde bij de maalschapsgrenzen. Op deze grens werd op een onbepaald moment een wal met aan de buitenzijde een ondiepe greppel opgeworpen. Deze markeerde de grens en kon door aangeplante struiken of een hek wild, vee en mogelijk ook ongewenste personen

---

⁵ Hacke-Oudemans 1969, 146 vermeldt dat Willem Berntszoon (wildforster in Barneveld en Lubbert Evertszoon (Voorthuizen) voor Putten en Nijkerk ruimgeld inden.

tegenhouden of in ieder geval hinderen. De aanleg van deze wal moet een grote inspanning hebben gevraagd. De grenswal van Klein Boeschoten is 2590 (mogelijk 2800) meter lang. Om deze aan te leggen waren naar schatting 2000 mandagen nodig! In totaal lagen rond Klein- en Groot Boeschoten zelfs meer dan 8000 meter wallen die met verschillende redenen zijn aangelegd.

Binnen de grenswal bevond zich in 1832 een strook grond die hoofdzakelijk uit heide (al dan niet met struiken) en hakhout bestond.

Op de heidepercelen werd het vee geweid en werd de (koe)mest dagelijks verzameld voor de akkers. Het Binnenveld speelde daar gezien de negentiende eeuwse schaapskooi een belangrijke rol. Langs de zuidrand liep ook de schapendrift die vermoedelijk richting de heide bij het Watersemeer liep. Op het einde van de negentiende eeuw werden de schapen door een herder naar het meertje gebracht om te grazen en te drinken en 's middags stonden zij op stal waar de mest werd vermengd met heideplaggen.

Weliswaar was het aantal agrarische percelen beperkt maar waarschijnlijk waren deze, net zoals in het begin van de twintigste eeuw, opgedeeld in akkers waar verschillende producten werden geteeld. Het achterste deel van het agrarische gebied bestond in 1832 grotendeels uit grasland, pas in de twintigste eeuw is dit (deels) omgekeerd. Alleen op de Steenakker is vastgesteld dat in het centrale deel sprake is van een substantieel esdek. Blijkbaar werd alleen een beperkt deel intensief bemest met het mengsel uit de potstal en de in het bos verzamelde mest. Het kan overigens niet worden uitgesloten dat het esdek op een ander moment weer werd afgegraven om de vruchtbare grond te verspreiden over de akkers. In de afgelopen eeuwen werden vooral rogge, haver en boekweit verbouwd, terwijl koeien, schapen, varkens en kippen de veestapel vormden.

Een ouder erf? (par. 16.1.8)

Hierboven is al iets gezegd over het erf in de dertiende eeuw, maar waar de middeleeuwse boerderijen hebben gestaan is onbekend. Meestal werden deze tot in de zestiende eeuw regelmatig verplaatst. Archeologisch onderzoek kan in de toekomst een belangrijke rol spelen bij het schrijven van deze oudere geschiedenis. Enkele plaatsen waar volgens de overlevering een boerderij kan hebben gestaan verdienen extra aandacht.

In het noordoosten bevinden zich enkele voormalige heide percelen die bekend stonden onder de naam Bovenkamp, wat wijst op het gebruik als bouwland. Binnen de wallen betreft het ongeveer negen hectare wat overeenkomt met het oppervlak van een klein agrarische bedrijf. Aan de rand van de huidige akker, die hier een merkwaardige uitstulping laat zien, werd in 1932 gezegd dat er baksteen in de grond zit. Opvallend is dat het oorspronkelijke kerkepad dat op deze plaats uitkomt hier een scherpe bocht om heen maakt. De locatie van het baksteen stond bekend als de hofstee of huisstede. Mogelijk betreft het een voorganger van het huidige erf, maar een oude schaapskooi of een ander gebouw kan ook niet worden uitgesloten. Ook een andere locatie binnen de Bovenkamp komt in aanmerking voor een voorganger. Bij het hek aan de Hoge Boeschoterweg ligt een merkwaardige rechthoekige uitstulping in de wal die hier als annex wordt aangeduid. Hiervoor is niet direct een verklaring voor handen. Deze annex zou het restant kunnen zijn van een ouder erf behorend bij de Bovenkamp.

De boerderij Klein Boeschoten (par. 16)

Tenminste vanaf de zestiende eeuw heeft op de huidige locatie een voorganger hebben gestaan. De vondst van een afvalkuil met aardewerk naast de boerderij wijst hier op. Op dat moment zal het nog een houten gebouw zijn geweest met een rieten kap en lemen gevels. Het gebint in het voorhuis met telmerk II wijst erop dat deze uit de tijd stamt dat de boerderij nog geheel uit hout was opgetrokken (voor 1700). De gewelkelder hoort eveneens tot het oudste deel van de boerderij. Of deze ooit als wildkelder is aangelegd, zoals het verhaal wil, kan niet worden vastgesteld maar kan vanwege het uitzonderlijke karakter zeker niet worden uitgesloten. De kelder is van een zeer zeldzaam type wat ongetwijfeld samenhangt met de functie en de status van de bewoners.

In de zeventiende eeuw of achttiende kwam hier verandering in toen het woongedeelte werd versteend. De boerderij is van oorsprong een zogenaamde vijf of zelfs zes-gebint boerderij, waarmee het tot de grotere boerderijen van Garderen gerekend kan worden. De boerderij is van het veelvoorkomende halletype met drie beuken in het voor- en achterhuis, respectievelijk het woongedeelte en het stalgedeelte, zijn te onderscheiden. Bij de constructie van het dwarsgebint is gebruik gemaakt van het eveneens gebruikelijke ankerbalktype.

In 1809 werd de Apeldoornseweg voorzien van klinkers. Afgekeurde en overgebleven stenen werden gebruikt om de zijgevels van het achterhuis, evenals de vloer van de deel, te verstenen. In 1901 werd de boerderij rigoureuus verbouwd. Volgens de overlevering bleef alleen de voorgevel, de gewelfkelder en de heerd met de tegels uit de tweede helft van de negentiende eeuw intact. Mogelijk is bij deze gelegenheid, maar waarschijnlijker bij de verbouwing in 1951, het gebint in het achterhuis vervangen. Volgens het dagboek van C.E. van der Waals-Nachenius werden de oude balken en stijlen van de deel uitgezocht om er banken van te maken. In 1951 is de boerderij ingrijpend verbouwd waarbij het de bedoeling was om de stal met ruim 4 meter te verlengen waardoor 20 koeien konden worden gestald. De staat van de boerderij was echter zo slecht dat ook de muren werden vervangen en opgehoogd, waarbij het dak deels werd opgelicht. Bij deze gelegenheid zijn in het woongedeelte ook spanten aangebracht. De ingangspartij bij de geut werd extra verhoogd evenals het raam aan de tegenoverliggende zijde. De toevoeging van een toilet en doucheruimte vormde zeker een belangrijke verbetering voor de bewoners. Het afgetimmerde 'poephok' zonder spoeling boven de mestgoot werd verleden tijd.

De bijgebouwen (par. 16.3 en 16.4)

Het negentiende-eeuwse kaartmateriaal geeft een indruk van de bijgebouwen.

Op de plaats van de eerste schaapskooi stond in 1832 al een gebouw.⁶ Weliswaar wordt de functie niet vermeld, maar het is waarschijnlijk dat deze als schaapskooi met een potstal dienst deed. Pas in 1870 zien we de achterste schaapskooi op de kaart verschijnen evenals een schaapskooi op het Binnenveld. De beide schaapskooien zijn in tegenstelling tot de schaapskooi van Groot Boeschoten van het verwaterde Veluwe-Sallandse type. De voor dit type kenmerkende schuine ingang zien we alleen bij de zuidelijk ingang van de eerste schaapskooi. De achterste schaapskooi (de schaapskooi aan het begin van de toegangsweg) heeft rechte ingangspartijen en heeft ook geen potstal gehad. Mogelijk werd de mest hier achter een 'drempel' opgevangen en regelmatig uit de stal geharkt. Het aantal schapen is in de loop van de tijd sterk veranderd. Rond 1900 waren circa 150 schapen op Klein Boeschoten en slechts 40 schapen op Groot Boeschoten. Driehonderd jaar daarvoor zal het aantal aanzienlijk groter zijn geweest (mogelijk rond de 400 schapen per boerderij).

Bij schaapskooien op het erf horen ook zandwinningskuilen (par.16.6.2). Hier werd schoon zand gewonnen om in de schaapskooi uit te strooien zodat de schapen na het wassen schoon bleven voor het scheren. Ook werd het zand gebruikt om op zaterdagavond de deelvloer te bestrooien (op de heerd werden soms ook figuren in het zand aangebracht). Bezoekers konden op zondag zien dat er niet was gewerkt. Bij de meeste boerderijen zijn deze kuilen inmiddels verdwenen, maar bij Boeschoten zijn deze kuilen goed bewaard gebleven doordat zij op de naastgelegen heide en tegenwoordig in het bos liggen.

Voor de koeien en schapen moest zomers hooi worden verzameld of gekocht. Deels werd het in de boerderij opgeslagen maar er werden ook bijgebouwen voor ingericht. Eind negentiende eeuw waren er twee vijf-roedige hooibergen (par. 16.7). J.H. Nachenius liet hier nog een derde hooiberg aan toe voegen. Deze werden begin 1952 gesloopt. Het twee-roedige bergje dat als enige bewaard is gebleven, is pas in 1907 gebouwd en kende vermoedelijk geen voorganger.

Het bakhuisje is waarschijnlijk in de tweede helft van de negentiende eeuw gebouwd (par. 16.8). In de jaren vijftig is de broodoven in het bakhuisje afgebroken. Het werd voorafgegaan door een aarden broodoven op de grens met Groot Boeschoten, waar beide erven gebruik van maakten. Mogelijk geldt dat ook voor de waterput. Tussen het Noorsehuis en Groot Boeschoten bevindt zich

---

⁶ De namen van de schaapskooien zijn gegeven vanuit het zicht van de boerderij. De voorste of eerste schaapskooi, ook wel varkensstal genoemd, staat bij de boerderij, terwijl de achterste schaapskooi tegenover het hooischot staat.

het restant van een put die qua ligging hieraan enigszins voldoet, die in de twintigste eeuw als 'koelkast' is gebruikt. Vermoedelijk betreft het van oorsprong een beerput.

Toen J.H. Nachenius in 1901 Klein Boeschoten kocht veranderde het traditionele boerenbedrijf. Hij experimenteerde met nieuwe landbouwmethoden, introduceerde kunstmest en probeerde doormiddel van onderwijs kleine boeren te helpen. Bovenal lieten hij en zijn nazaten de historisch gegroeide structuren intact en restaureerde die waar mogelijk (de schaapskooien, twee-roedige hooiberg en het hooischot).

Drie belangrijke elementen in de vorm van zomerverblijven werden toegevoegd: de villa, het Toverhuisje en het Noorse huis (par. 16.9). Bij deze bijzondere bouwwerken zien we het belang dat van oudsher aan de geschiedenis van Boeschoten werd gehecht terug. Het terras van de villa is betegeld met plavuizen die afkomstig zijn van de heerd van de boerderij, ook in de gewelfkelder van de boerderij zijn deze aanwezig. De 'toegangssteen' van het Toverhuisje wordt gevormd door een halve molensteen, die afkomstig is uit de in 1945 verwoeste molen van Voorthuizen en bij het Noorse huisje zijn de resten van de 'koelkast' in ere gehouden.

In de afgelopen vijftig jaar is het vee verdwenen en is er een biologisch akkerbouwbedrijf voor in de plaats gekomen. Weliswaar zijn een aantal elementen (hooibergen) verdwenen, maar andere bedrijfsgebouwen zijn er voor teruggekomen waardoor in de toekomst een nieuwe cultuurhistorische laag aan de geschiedenis kan worden toegevoegd. Wat heerlijk dat je anno 2021 weer tussen de rogge en haver kunt lopen en van het landschap kan genieten. Klein en Groot Boeschoten maken deel uit van een eeuwenoude ontwikkeling. Het middeleeuwse geïsoleerde agrarische bedrijf op de uitgestrekte heide is bewaard gebleven, maar nu in de bossen. De akkers en het erf bepalen echter nog steeds de topografie. Hopelijk blijft deze parel op de Veluwe nog eeuwen intact.

Tot slot. Al het bos, hoe natuurlijk het er ook uitziet, is door de mens aangelegd en onderhouden. Ook de heide is oorspronkelijk door menselijk ingrijpen ontstaan. Een enkel stukje heide kent daarbij een bijzondere geschiedenis. Een open stukje bij het Gat van Zus heeft zijn ontstaan te danken aan een ANWB landgoedcamping in de jaren zestig (par. 19.1). De kampeerders hielpen bij het onderhoud van het bos en de restauratie van de schaapskooi. Tot enkele jaren geleden kwamen nog enkele vrijwilligers uit die periode terug. Tegenwoordig is het voormalige kampeerreintje weer teruggegeven aan de natuur. De imprint in het landschap zal echter nog lang zichtbaar zijn als een open stukje heide met rondom een zone met gras met een bijzonder verhaal.

De omgeving van Boeschoten kent een prachtige natuur en bovendien een grote dichtheid aan zichtbare cultuurhistorische resten. Om deze reden is in 2012 gestart met een cultuurhistorische route die met een knipoog naar het Gat van Zus, het Pad van Zus is genoemd. Via grafheuvels, Boeschoten met zijn schaapskooien en zandwinningskuilen, over de akkers naar de Bergsham, de es van Garderen en de Wilde Kamp is het een bijzondere en gevarieerde route. Veel wandelaars maken hier dankbaar gebruik van. Bij de opening in 2014 hoopte Cees Hoogeveen dat hiermee niet Doornroosje wakker zou worden gekust. Zijn zorg is niet onterecht. Zeven jaar later kunnen we vaststellen dat de route erg succesvol is, misschien wel te succesvol. Mede door de COVID crisis is de druk op het gebied erg groot geworden. Ook dit is echter een deel van de in de toekomst niet zichtbare cultuurhistorische geschiedenis.

De cultuurhistorische waarde (par. 20)

De bijzondere geschiedenis van Klein Boeschoten heeft op veel plaatsen zijn sporen nagelaten deels zichtbaar in de vorm van een grafheuvel, raatakkers, wegen, eigendomsgrenzen en de gebouwen op het erf en deels onzichtbaar in de vorm van archeologische resten. In het laatste hoofdstuk wordt een catalogus gepresenteerd van de diverse cultuurhistorische elementen en waarden. In hoofdstuk 20 worden de afzonderlijke waarden beschreven en gewaardeerd.

Afb.9 Gletsjer in IJsland (foto Kristín Sigurðardóttir).

5 Het fysieke landschap

Het landschap heeft duizenden jaren in belangrijke mate de mogelijkheden van bewoning bepaald. De vruchtbaarheid en de aanwezigheid van water waren immers bepalende factoren bij de locatiekeuze voor nederzettingen en akkers terwijl ook voor het begrafenisritueel het landschap in sommige perioden leidend was. De volgende landschapsvormende processen spelen daarbij een belangrijke rol:

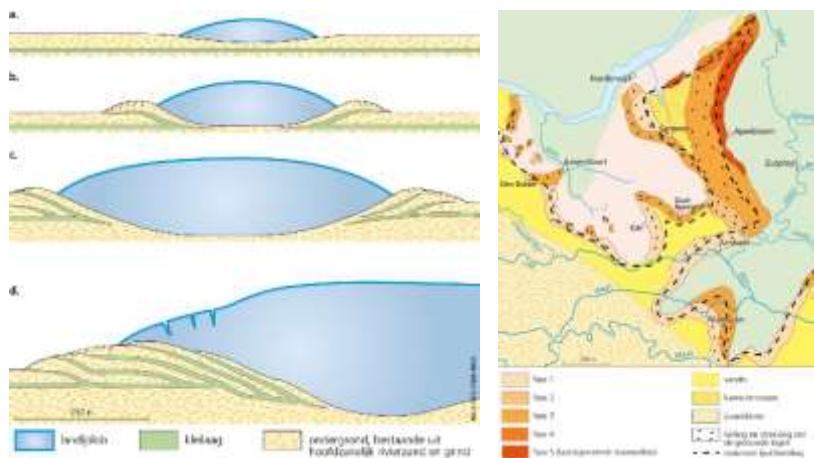
- 1. De geologie. De vorming van het landschap en de dieper gelegen aanwezige sedimenten. Deze zijn van invloed op de aan het oppervlak gelegen sedimenten, maar ook voor de waterhuishouding. De aanwezigheid van leem in de hoger gelegen zandgronden kan er bijvoorbeeld voor zorgen dat water langer wordt vastgehouden, terwijl dekzand op de stuwwal juist weer verdroging in de hand werkt. Het zegt bovendien iets over de aanwezige grondstoffen.

2. De geomorfologie beschrijft de oppervlakte vormen en hun ontstaansgeschiedenis. In het algemeen geeft de geomorfologische kaart een gedetailleerder beeld dan de geologische kaart.

3. De bodemvormende processen die informatie leveren over de bodem, in relatie tot de vegetatie en bodemvruchtbaarheid. Het gaat daarbij om de bodemkarakteristieken van grofweg de bovenste meter.

In onderstaande wordt ingegaan op deze aspecten.

5.1 Geologie

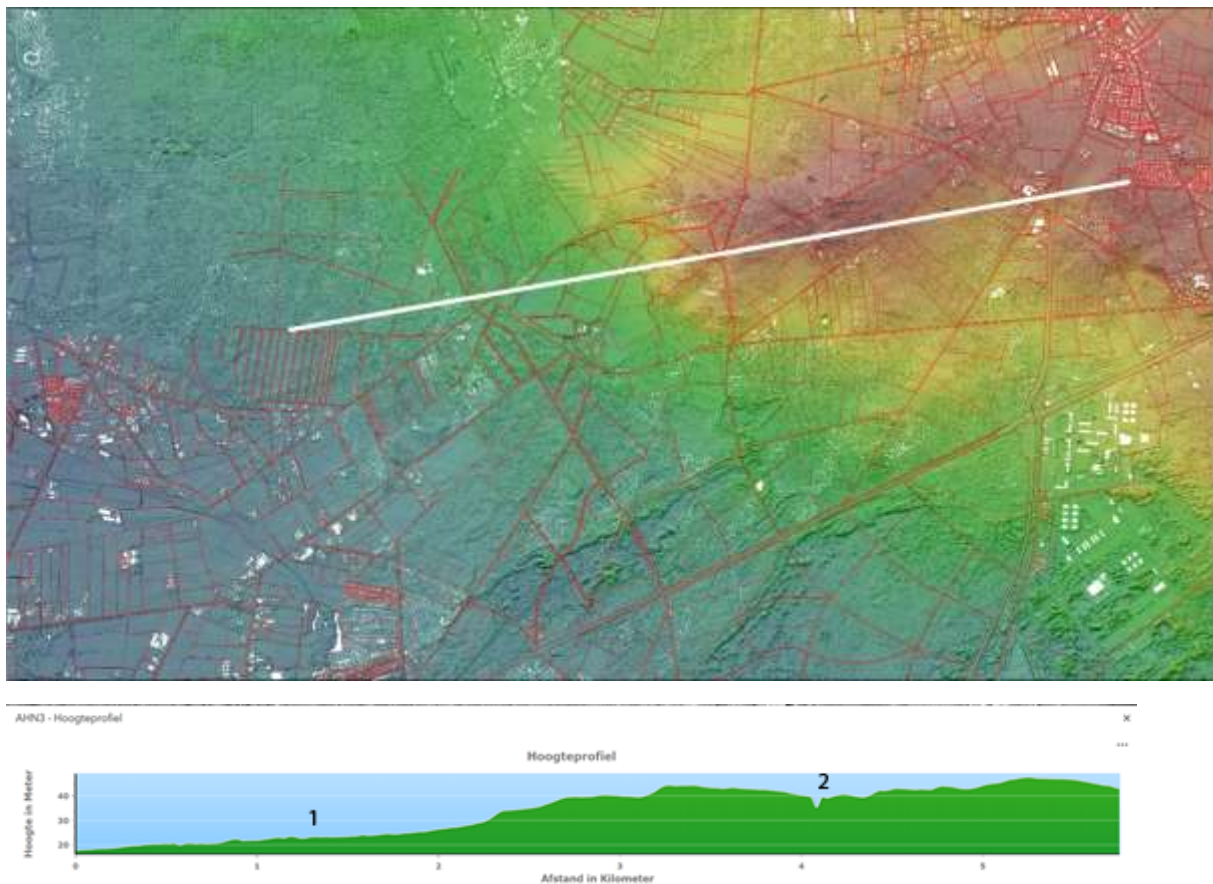

Afb.10 Het ontstaan van stuwwallen (links) en de Gelderse Vallei (naar Stouthamer, Cohen & Hoek 2015).

Het landschap rond Boeschoten is in hoofdlijnen tot stand gekomen in het Saalien (170.000 jaar geleden) toen het landijs grote delen van de noordelijke helft van Nederland bedekte. Een enorme gletsjer vormde geleidelijk het dal, dat nu bekend staat als de Gelderse Vallei, waarbij aan weerszijden de grond omhoog werd gestuwd tot de bekende stuwwallen (zie Afb.10).⁷ Boeschoten ligt op de westelijke helling van de op deze wijze gevormde Garderense stuwwal. Voor de beeldvorming is het van belang om zich voor te stellen dat de bodem van de gletsjer op ca 100 meter – NAP lag en dat deze ijsmassa plaatselijk een dikte had van meer dan 200 meter. Dit impliceert dat ook de stuwwal beduidend hoger was dan het restant wat we tegenwoordig kennen. Het hoogste punt van Barneveld (Bergsham 54 meter + NAP) zal ooit tientallen meters hoger zijn geweest, maar als gevolg van het smelten van de gletsjer al snel deels zijn weggespoeld, terwijl in het Weichselien (laatste ijstijd) erosie door het sneeuwmeltwater opnieuw het oppervlak wijzigde. Op andere momenten werd echter door de wind zand aangevoerd waarmee de oudere lagen zijn

⁷ www.geologischekaart.nl; Stouthamer, Cohen & Hoek 2015.

afgedekt. In de Gelderse Vallei werd het met het smeltwater meegevoerde puin afgezet, waarbij onder natte omstandigheden ook moerassen en meren ontstonden en de bovenste lagen door meters dik dekzand werden afgedekt. Op de stuwwallen treffen we vooral tegen de hellingen door dekzand afgedekte smeltwaterafzettingen aan.

Afb.11 Uitsnede van het Actueel Hoogtebestand Nederland met profiel 1. Boeschoten; 2. Gat van Zus.

Door deze processen verdwenen de 'scherpe' randjes van het landschap, waardoor uiteindelijk het flauw glooiende reliëf is ontstaan zoals we dat nu kennen. Als gevolg van het smeltwater zijn de bovenste grindrijke en leemrijke lagen deels gemengd tot leemhoudende grofzandige afzettingen. De stuwwal bestaat hoofdzakelijk uit zandige grindrijke rivierafzettingen van de Rijn en Maas vermengd met (zwerf)stenen die als gevolg van het ijstransport vanuit Scandinavië zijn meegevoerd. In Midden Nederland zijn die zwerfstenen vooral uit Midden Zweden afkomstig.⁸ Afhankelijk van de af- of aanwezigheid van (kei)leem in de ondergrond ontstonden drogere en nattere zones op deze stuwwal. Plaatselijk komen zelfs (voormalige) vennetjes voor die vermoedelijk ontstaan zijn door stagnering van regenwater op leemlagen (Watersemeer, Garderen en 't Sol). In latere tijd konden deze vennetjes weer zijn dichtgestoven waardoor wij ze niet altijd kennen. Dit is bijvoorbeeld gebeurt in Garderen en het Kootwijkerzand.

Klein Boeschoten en het Gat van Zus liggen op de westelijke helling van de Garderense stuwwal. Volgens de kaarten is alleen in het zuidwestelijke deel van Klein Boeschoten sprake van een afdekking met dekzand, waarmee niet wordt gezegd dat het ten noorden hiervan volledig ontbreekt. Dit zand is onder zeer droge arctische omstandigheden opgewaaid en bedekt de Gelderse Vallei tot hoog tegen de hellingen van de stuwwal, waarbij de dikte kan variëren van vele meters tot decimeters.

Het Gat van Zus is in het verleden aangeduid als een doodijsgat dat ontstaan zou zijn door het smelten van een brok ijs die achterbleef toen de gletsjer zich terugtrok. De grote kuil (diameter ca.

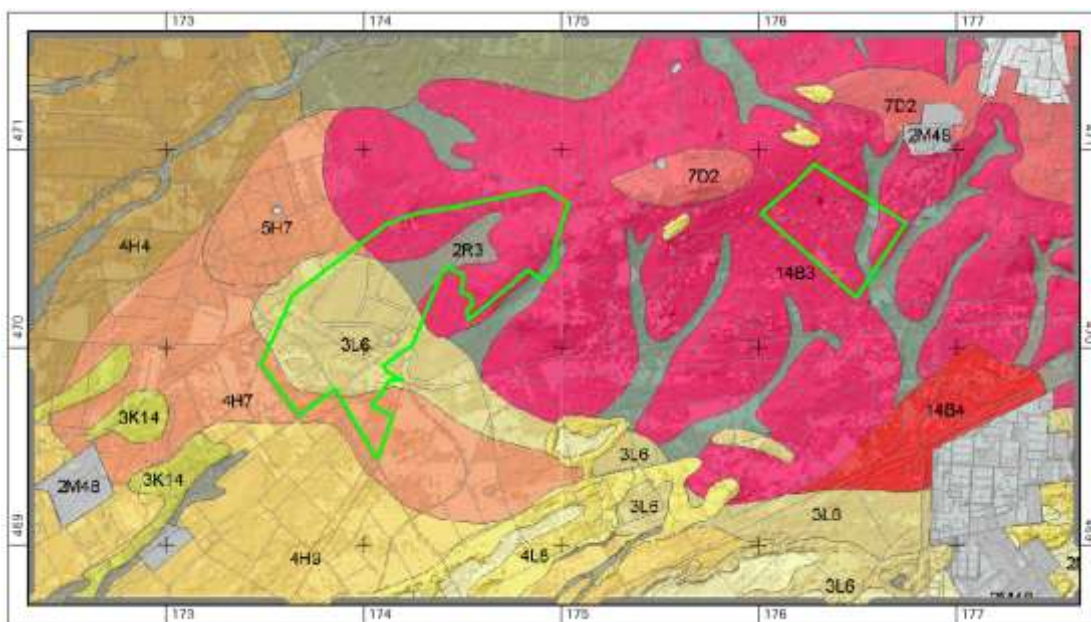
⁸ Stouthamer, Cohen & Hoek 2015, fig. 7. 11.

50 m en circa 2 meter diep) kan inderdaad een glaciaal verschijnsel zijn. De bekende doodijsgaten bij Ouwendorp en Vossen zijn echter vele malen groter waardoor twijfels over een dergelijke verklaring voor het Gat van Zus gerechtvaardigd zijn (Afb.11). Een goede verklaring ontbreekt echter. Onderin de grote kuil bevindt zich een tweede kuil met een doorsnede van 15 meter. De bodem daarvan ligt ca 4 meter onder de rand van de grote kuil. De kleine kuil is echter gezien de steile helling mensenwerk. Onbekend is wanneer deze is ontstaan en met welk doel deze is gegraven. Het kan samenhangen met een waterkuil uit de ijzertijd of van recentere datum zijn (zandwinning). Het ontbreken van een weg langs deze kuil maakt dit wel wat onwaarschijnlijker. Onder een 0,6 m dik pakket sterk humeus tot weinig materiaal bevindt zich een betonnen plaat. Deze is circa 100 jaar geleden aangebracht als drinkpoel voor het wild. Iets zuidelijker ligt een tweede kuil met rondom een lage wal. Ook dit laatste wijst op een antropogene oorsprong (zie par.9). De verklaring als waterkuil is door een vergelijkbare kuil bij Lunteren, De Germaanse Put, die eveneens bij raatakkers ligt niet ondenkbaar. Ook de kuil bij Bato's erf doet hier aan denken.

5.2 De geomorfologische kaart

Behalve de geologische kaart die een beeld in hoofdlijnen geeft, zijn de geomorfologische kaart (Afb.12) en het Actueel Hoogtebestand Nederland van belang. De geomorfologische kaart⁹ geeft een gedetailleerder beeld van de geologische vormenrijkdom aan het oppervlak en hun ontstaan.

Afb.12 Uitsnede van de geomorfologische kaart (kaartblad 32). Zie de tekst voor de relevante legenda eenheden.

In de stuwwalhellings (14B3) ontstonden in het Saalien smeltwaterdalen die als gevolg van de permafrost slechts ondiep waren ingesleten (2R3). Tijdens het Weichselien (pleniglaciaal) werd hier plaatselijk dekzand afgezet, waardoor deze laagtes deels werden opgevuld (3L6).¹⁰ Bij Boeschoten komen dergelijke ondiepe dalen (< 0,5 meter) voor. Aan de noordzijde ligt een dergelijk dal dat ten noorden van het erf eindigt op de grens met het gordeldekzand. Vermoedelijk zijn deze dalen nagenoeg volledig opgevuld door het dekzand waardoor deze hier niet meer herkenbaar zijn. Een tweede dal ligt parallel aan het oude Kerkepad/Hoge Boeschoterweg maar ligt grotendeels buiten het onderzoeksgebied. Vermoedelijk was dit dal de oorzaak dat Groot Boeschoten in de negentiende eeuw, op het einde van de 'kleine ijstijd', een enkele keer is overstroomd en de

⁹ Kaartblad 32 Amersfoort 1982; <https://www.broloket.nl/ondergrondmodellen>; Boer & Laan 2005.

¹⁰ Diderik van der Waals noemde een pad dat hier haaksopstaat het zanderige weggetje vanwege het witte zand dat hier legt (uitgespoeld door regenwater).

bewoners hun toevlucht in de schaapskooi moesten zoeken. Smeltwater of regenwater stroomde in het voorjaar over de bevroren ondergrond vanaf de Bergsham naar de boerderij.

Tegen de helling van de stuwwal ligt een zone met gordeldekzand die de stuwwalghoening bedekt, deels in de vorm van langgerekte- of paraboolduinen. De stuwwalhelling zelf strekt zich verder uit naar het zuidwesten (4H7). Ook de omgeving van Het Gat van Zus ligt op de stuwwal waarbij het zuidoostelijke deel eveneens doorsneden wordt door een droogdal.

Overstroming Koudhoorn¹¹

'Allereerst de strenge winter van 1891 toen er een dam van sneeuw had gelegen van wel ongeveer 1 meter en daarbij strenge vorst en dat zelfde jaar stierf op Koudhoorn Doppenberg (grootvader van Trui) ..... maar toen hij was overleden en in zijn woning lag opgebaard zoodat de kist op schragen stond kwam plotseling de dooi der sneeuw en zoo dat het water met geweld van Bergsham de berg afspoelde en zoodoende Koudhoorn onder water liep met gevolg van dit dat de kist van de schragen afdreef en over de haard heen dreef.'

Aanvullend op de geomorfologische kaart geeft het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) inzicht in de hoogteligging. De ligging van Boeschoten op de helling van de stuwwal en het Gat van Zus komt goed tot uiting in Afb.11, waarbij Boeschoten op 23 - 38 m + NAP ligt en het Gat van Zus op circa 34 - 42 meter + NAP. Het Gat van Zus ligt in een laagte tussen de Bergsham (54 meter + NAP) en de Wilde Kamp (48 meter + NAP). Dergelijk hoogteverschillen zijn niet direct zichtbaar op de andere kaarten maar zijn wel van belang voor een beter begrip van het landschap, de waterhuishouding en verdere detaillering.

Bij de grondwaterstand zijn twee kanttekeningen te plaatsen die voor de bewoningsgeschiedenis van belang zijn:

- Op de eerste plaats de ligging van het Gat van Zus in een laagte tussen twee hogere delen van de stuwwal. Dit kan betekenen dat, mede afhankelijk van de af- of aanwezigheid van leemlagen in de ondergrond, in de omgeving van het Gat van Zus grondwater eerder 'binnen' bereik ligt dan op de hoge delen van het landschap. Regenwater dat op de hoogste delen valt kan op andere, lager gelegen, punten weer aan of dichtbij het oppervlak komen. Opmerkelijk is wel dat de 'water' kuilen niet in het naastgelegen droge dal zijn gegraven waar het water mogelijk nog dichter binnen bereik was.
- Boeschoten ligt betrekkelijk laag (circa 25 m + NAP) tegen de helling van de stuwwal, waarbij het erf in het verlengde van het droge dal ligt. Ook hier geldt dat ondergrondse waterstromen mogelijk relatief dicht aan het oppervlak kunnen voorkomen. De waterput op het erf was ongeveer zeven meter diep, maar tegenwoordig staat het grondwater op ca 11 meter beneden het maaiveld.¹² De waterput van het hoger gelegen Garderen was 25 meter diep en de Echopot bij Apeldoorn zelfs 60 meter.¹³

5.3 Bodemkaart

De bodemkaart (Afb.13) geeft gedetailleerde informatie over de bodem tot één meter onder het maaiveld (bouwvoor, sedimenteigenschappen, kalkgehalte, vochthuishouding etc.). Om meer duidelijkheid te krijgen over de geschiktheid voor landbouw is de bodemkaart van belang.¹⁴ In vergelijking met de vorige kaarten komt op de stuwwal hoofdzakelijk de moderpodzol - holtpodzol

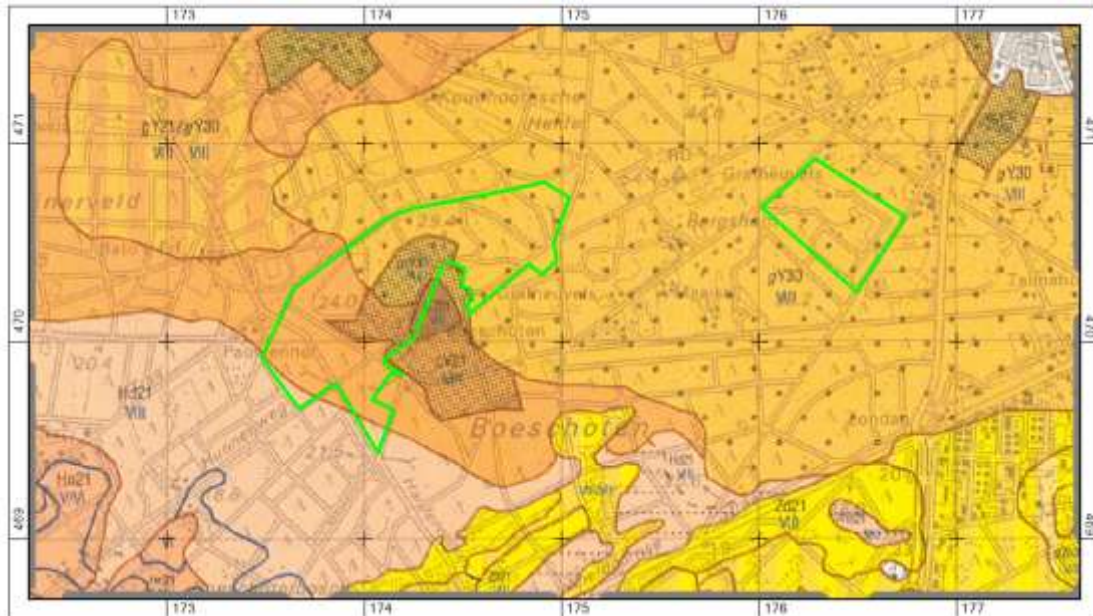
¹¹ Passage uit aantekeningen van Trui Doppenberg. Een passage over het onderwater staan van Groot Boeschoten waarbij de bewoners tijdelijk in de schaapskooi onderdak hebben gevonden, kon ik niet meer terug vinden.

¹² C.E. van der Waals Nachenius en mondelinge mededeling Rien Joppe.

¹³ Crebolder 2001, 207-211.

¹⁴ Kaartblad 32 van de bodemkaart; zie ook Neeffes 2006.

voor die ook wel bruine zanden worden genoemd (gY30). De grondwatertrap laat zien dat het grondwater erg diep staat (>180 cm). Volgens de toelichting op de kaart is deze bodem met een 15-30 cm dikke humuslaag in het algemeen ongeschikt voor grasland en niet tot matig geschikt voor akkerbouw (afhankelijk van het type gewas). Een en ander hangt direct samen met het grofzandige karakter van deze eenheid. Hierbij moet worden opgemerkt dat er sprake is van een verticale afwisseling van leemarme en leemrijkere lagen. Aan het oppervlak zijn deze lagen door de eerder genoemde erosie en depositie enigszins vermengd. Hierdoor is een soort leem bevattende menglaag ontstaan. De bodem in samenhang met de vochthuishouding is daardoor plaatselijk minder slecht.

Afb.13 Detail Bodemkaart zie de tekst voor de legenda (kaartblad 32 Oost 1997).

De met dekzand bedekte stuwwalgevoering kenmerkt zich eveneens door een moderpodzol – holtpodzol (Y21 VIII). Het zuidelijk deel bestaat in tegenstelling tot de vorige eenheid uit leemarm tot zwaklemig fijn zand dat matig geschikt is voor akkerbouw en vooral zomers droogtegevoelig is. Alleen langs de uiterste zuidrand van het onderzoeksgebied langs de Karweg bevinden zich leemarme humuspodzolen (haarpodzolen Hd21).

Enkeerdbodem (es of enk)

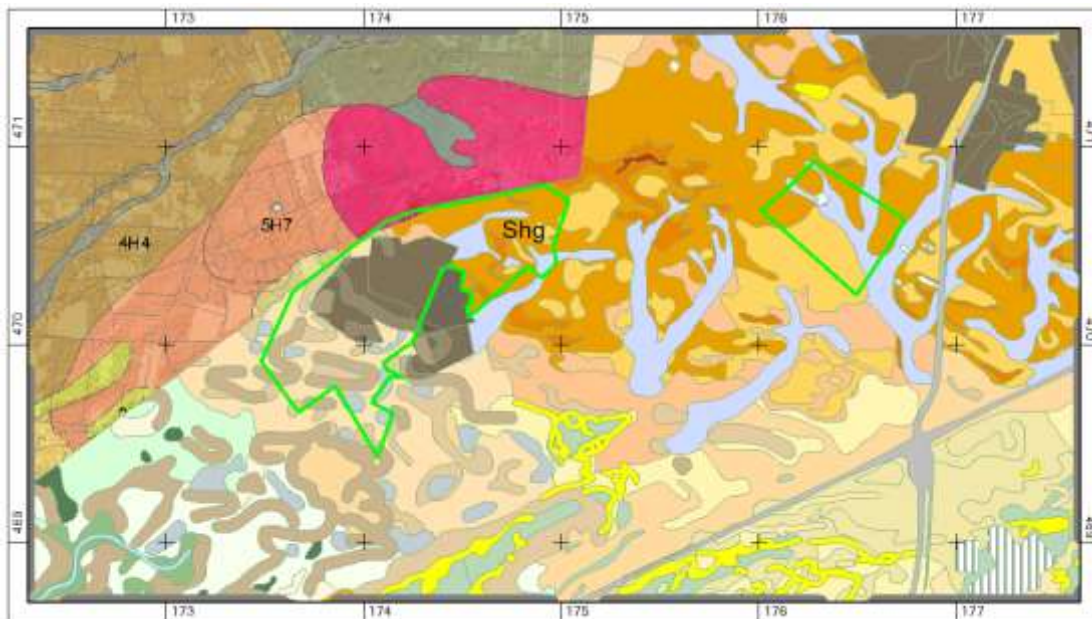
Om de vruchtbaarheid van de akkers te verhogen is op grote schaal pluggenbemesting toegepast waarbij heidepluggen werden gestoken die in de potstal werden gemengd met schapenmest. Ook werden de koeien in het bos 'geweid' waarbij iedere dag de mest in een mand werd verzameld.¹⁵ Dit mengsel werd uitgereden over de akkers waardoor de opbrengst verbeterd werd en er langdurig akkerbouw kon worden bedreven. Als gevolg van deze activiteiten zijn enkele bodems ontstaan. Op de oostelijke akkers zijn de oude afzettingen afgedekt met deze hoge zwarte enkele grond (zEZ21 VIII) met leemarm en zwaklemig fijn zand.

Rond de enkele bodems liggen looppodzolen (cY21 VIII) die eveneens door (pluggen)bemesting vruchtbaarder zijn gemaakt, maar minder intensief. Ook deze bodems bestaan uit leemarm en zwaklemig fijn zand en bieden matige teeltmogelijkheden doordat deze te droog zijn en zomers droogtegevoelig. Het is overigens de vraag of deze looppodzolen geheel ontstaan zijn door pluggenbemesting ten behoeve van de landbouw. De voormalige kwekerij van Staatsbosbeheer ligt binnen deze zone. Mogelijk vond hier een vorm van bodembewerking en/of bemesting plaats die qua uiterlijke verschijningsvorm doet denken aan de looppodzolen.

¹⁵ Van der Waals-Nachenius manuscript.

Voor de cultuurhistorische waardenkaart heeft de gemeente Barneveld een geomorfogenetische kaart laten maken.¹⁶ Deze kaart is een combinatie van historische kaarten, Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) en bestaande geomorfologische kaarten waardoor een gedetailleerd beeld ontstaat. Tijdens een boorverkenning van de akkers is vastgesteld dat de dikste enkeerdbodems (circa 0,65 m) zich in de oostelijke helft bevinden (zie par. 17.2.1), terwijl de overige akkers conform de bodemkaart tot de loopodzolen gerekend kunnen worden met een dikte van minder dan 0,45 cm. Het Binnenveld kent slechts een dunne bouwvoor en kan niet tot de enkeerdbodems worden gerekend. Op de geomorfogenetische kaart zijn alle akkers van Klein Boeschoten aangegeven met een esdek, bruin gekleurd (Afb.14). Op basis van deze nieuwe gegevens zal de kaart voor wat betreft het Binnenveld in de toekomst aangepast dienen te worden.

Afb.14 Detail van de geomorfogenetische kaart van Barneveld (linksboven aangevuld met de geomorfologische kaart 32). Bruin=esdek; oranje=stuwwal; paars=droogdal. De wormvormige eenheden zijn paraboolduinen van dekzand (bron RAAP Willemse 2015).

Met betrekking tot de vruchtbaarheid van de grond is het interessant dat J.C. Nachenius in 1932 op een door hem getekende kaart een zone aangeeft waar de bodem van eerste kwaliteit is. Opvallend is dat de westelijke begrenzing overeenkomt met de grens van de stuwwal en het dekzand, terwijl voor de oostelijke begrenzing niet direct een verklaring bestaat. Vermoedelijk was deze zone minder droogtegevoelig door de aanwezigheid van meer leem dan in het zuidelijke dekzanddeel.

Stuifzand

Tot in het begin van de twintigste eeuw had men in Boeschoten overlast van stuifzand dat uit het zuidoosten kwam. In de aantekeningen van C.E. van der Waals - Nachenius wordt hier regelmatig aan gerefereerd. Voor de boerderij is in de eerste helft van de twintigste eeuw het opgestoven zand (ca. 1 meter) afgegraven tot op de humeuze grond om daar een groentetuin aan te kunnen leggen. Een brede wal was hiervan het resultaat.¹⁷

Er werd in die periode ook een wal aangelegd als bescherming voor het bouwland (zie par. 15.6). Pas 100 jaar geleden werd het stuifzand door de bebossing van Staatsbosbeheer vastgelegd. Toch

¹⁶ Zie hoofdstuk 20.1, Willemse 2015.

¹⁷ De eiken die hierop staan kunnen ouder zijn waarbij het stamhout zich heeft ontwikkeld tot wortelhout (zie hoofdstuk wallen).

vond er in de jaren vijftig nog een zandverstuiving op het Binnenveld plaats die de lucht verduisterde.

Modderstromen

Ondanks dat Boeschoten redelijk hoog tegen de stuwwalhelling aanligt had men periodiek last van wateroverlast. In ieder geval rond 1900 is het twee keer voorgekomen dat modderstromen van de stuwwal (vanaf de Bergsham) naar beneden kwamen. Overvloedige regenval in combinatie met smeltwater dat door de bevroren ondergrond niet weg kon was de oorzaak. Mogelijk trad dit verschijnsel vaker op tijdens de 'Kleine IJstijd' (15^e – 19^e eeuw). Dergelijke overstromingen kunnen voor plaatselijke erosie of sedimentatie hebben gezorgd.

Samenvattend ligt Klein Boeschoten laag tegen de helling van de stuwwal op gronden die grotendeels afgedekt zijn met dekzand en oorspronkelijk laag tot middelmatig geschikt waren als weidegebied en akkerland. Alleen door bemesting kon hierin verandering worden gebracht. Tijdens het verkennende booronderzoek naar de dikte van het esdek is de indruk ontstaan dat er sprake is van de aanwezigheid van fijn iets lemig (gordel)dekzand dat mogelijk vermengd is door modderstromen van de hogere stuwwal en tot in de recente tijd met stuifzand. Deze afzetting bevindt zich over het gehele gebied. Vermoedelijk betreft het een in dikte variabele laag. Opvallend is dat op een door J.C. Nachenius getekende kaart uit 1932 het noordoostelijke deel van de akkers aangemerkt is als zijnde van goede kwaliteit.¹⁸ Dit beeld is, los van de enkeerbodem, niet direct terug te herleiden op de bodemkundige situatie.

---

¹⁸ Familiearchief van der Waals.

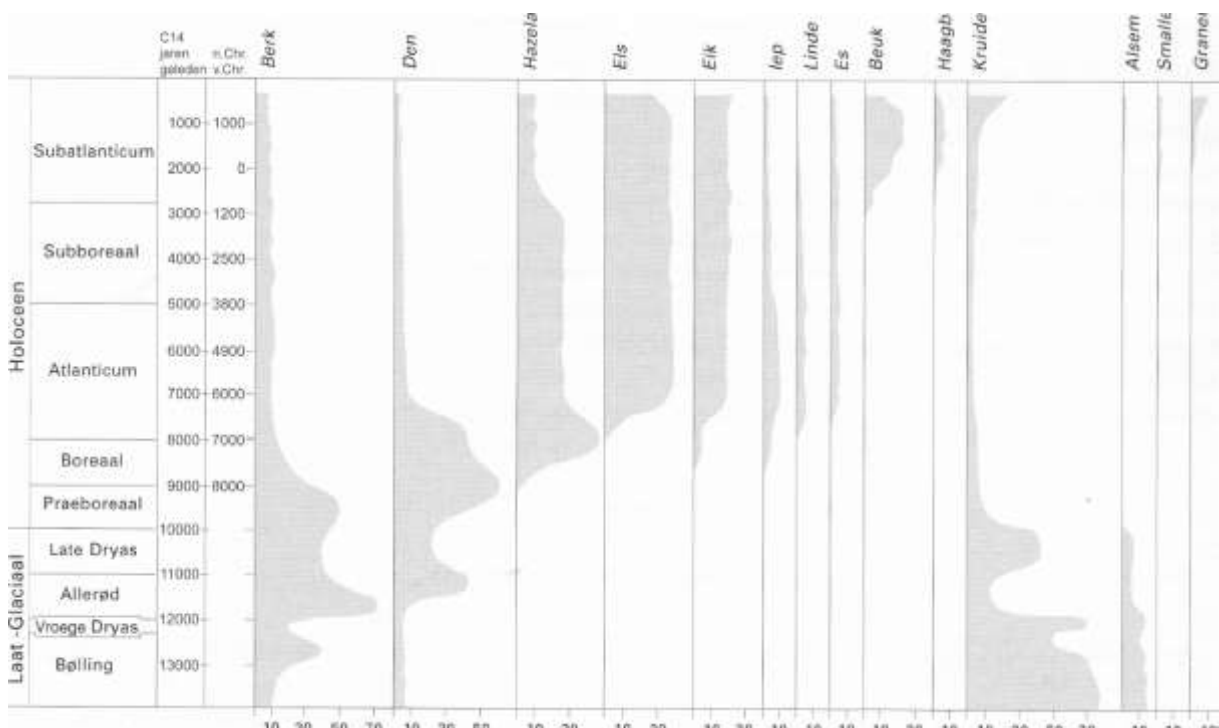
Afb.15 Jagers aan de Houtbeek (compilatie P. Schut).

6 Paleolithicum (tot 8000 v. Chr.) en mesolithicum (8000-5300 v. Chr.): Jagers en verzamelaars

Het paleolithicum (oude steentijd) wordt gekenmerkt door voortdurende klimaatsveranderingen: van warme tot zeer koude fases. In het vorige hoofdstuk is de basis, het fysieke landschap al beschreven. Hier gaat het vooral over de gevolgen voor de natuur en de rol van de mens.

Tijdens het Eemien konden zich in de interstadialen (warmere perioden), uitgestrekte loofbossen ontwikkelen met veel wild. In het Weichselien wisselden warmere perioden met dennen- en berkenbossen af met poolwoestijnen en toendra's. Vanzelfsprekend kenden de verschillende fasen daardoor ook andere soorten wild. Daar waar er sprake is van omstandigheden die bewoning mogelijk maakten, paste de bewoners zich voor hun voedselvoorziening aan de klimaatsveranderingen aan. Dit komt vanzelfsprekend ook tot uiting in hun materiële nalatenschap.¹⁹

De invloed van de mens op zijn natuurlijke omgeving was in deze periode beperkt. Men gebruikte de natuur om voedsel te verzamelen (knollen, vruchten, noten, bessen), voor de jacht en visvangst en om werktuigen te maken (vuursteen, hout, bot, huiden) zonder in de natuur littekens van betekenis achter te laten. Afhankelijk van de natuurlijke omstandigheden paste men zich aan bij wat de natuur te bieden had met op de omgeving afgestemde werktuigen. Op de stuwwal bij Garderen zijn, in tegenstelling tot de stuwwallen bij Wageningen en Rhenen, geen vuurstenen werktuigen gevonden uit de oudste fase van voor het Saalien. Het kan niet uitgesloten worden dat dit in de toekomst zal veranderen.

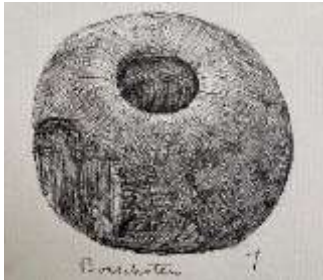

Afb.16 Gegeneraliseerd pollendiagram (Louwe Kooijmans et al. 2005, fig. 3.12).

¹⁹ Louwe Kooijmans 2017.

Pas vanaf het laat paleolithicum verandert het beeld en treedt geleidelijk een klimaatsverandering op (Afb.16). Ook de Veluwe werd nu regelmatig bezocht door rondtrekkende jagersgroepen. Vanuit tijdelijke seizoensgebonden basiskampen werden tochten ondernomen waarbij men voor korte tijd een bivak opsloeg om bijvoorbeeld hazelnoten, eikels, wilde appel of knolletjes te verzamelen. Nadat het klimaat definitief warmer werd en de toendra's verdwenen ten gunste van dennen en berkenbossen kwam er vanaf het einde van het Boreaal (rond 8000 v. Chr.) een definitieve verandering (Afb.16). De rendieren, elanden en paarden verdwenen. Loofbomen kregen de overhand (eik en els) terwijl andere soorten zoals de iep en linde na een korte opleving uiteindelijk aan betekenis verloren. De bossen werden bevolkt met onder andere herten, zwijnen, ree, oeros en klein wild. Tegelijkertijd waren de rivieren belangrijk voor de visserij.

In de omgeving van Barneveld zijn enkele vindplaatsen bekend waaronder een kampement van de Hamburgercultuur langs de Houtbeek bij Stroe uit ca. 12.000 v. Chr (Afb.15). Tijdens de laatste ijstijd was Nederland onbewoonbaar. Pas op het einde ervan zien we voor het eerst weer jagers en verwamelaars in ons gebied. De ligging van een kampement langs een beek is niet toevallig. Hier ging het wild drinken en kon er worden gevestigd, bovendien hadden de bewoners drinkwater dichtbij.

Mogelijk vormden de waterstromen ook een soort van routekaart. Dit betekent niet dat de bewoners niet op de hogere gronden kwamen voor specifieke activiteiten, maar de kampementen liggen vooral langs de beken. Dat zien we ook in het mesolithicum toen het klimaat definitief verbeterd was. Vondsten op de hogere dekzandruggen langs beken zijn bijvoorbeeld bij het Paradijs, Harselaar-West en Voorthuizen gevonden. Ook op de hogere dekzandkopjes langs de Veldbeek en een naamloos (?) voormalig beekdal aan de oostzijde van Boeschoten kunnen resten van dergelijke kampementen worden

verwacht.

Van Boeschoten is slechts één vondst bekend. In een handgeschreven en rijk geïllustreerd manuscript van Jo Bezaan (1894 – 1952) uit 1932 wordt een half ingeboorde Geröllkeule vermeld (Afb.17).²⁰ Het voorwerp is circa 12 cm in diameter. Deze opvallende werktuigen worden hoofdzakelijk in het mesolithicum gedateerd. Over de functie is niets met zekerheid bekend. Er wordt wel gedacht aan een verzwaring voor graafstokken, maar ook functies als netverzwaringen, slingerstenen, knotsen, vuurboren en klopstenen worden genoemd.²¹ De vondstomstandigheden en de huidige verblijfplaats van het Boeschotense exemplaar zijn onbekend.²²

²⁰ Bezaan 1932, 50, afb.22.7

²¹ Drenth & Niekus 2008, 46-55.

²² Hulst & Verlinde 1976, 93-126 vermelden deze vondst niet.

7 Het neolithicum (5300-2000 v.Chr.)²³

Door de definitieve klimaatsverandering, bevolkingsgroei en introductie van de landbouw veranderde het landschap geleidelijk. Jacht, visserij en het verzamelen verdwenen geleidelijk om plaats te maken voor akkerbouw en veeteelt. De tijdelijke tenten/hutten werden vervangen door boerderijen met een langere levensduur. Door allerlei omstandigheden zijn wij, uitzonderingen daargelaten, tot op heden slecht geïnformeerd over de nederzettingen. De graven zijn beter bewaard gebleven zoals de hunebedden en grafheuvels. Zij vormen zeker voor de zandgronden de belangrijkste bron van informatie.

Uit de resultaten van stuifmeel (pollen) onderzoek weten we dat vanaf het midden neolithicum het loofbos geleidelijk afneemt en de pollen van granen toenemen. Uit de onmiddellijke omgeving van Boeschoten zijn geen stuifmeelonderzoeken bekend, waardoor we alleen een algemene tendens kunnen beschrijven. Uit het palynologisch onderzoek van het sediment van het Uddelermeer blijkt dat in het warme en natte Atlanticum (7000-3800 v. Chr.) het loofbos met eik, iep en linde domineert terwijl de den en hazelaar in verhouding afnemen. In het koelere en drogere subboreaala (3800-1200 v. Chr.) verdwijnt de iep terwijl de beuk en licht minnende struiken (lijsterbes, meidoorn en adelaarsvaren) toenemen. Deze laatste wijzen, evenals heide, op open plekken in het bos. Pas vanaf 3800 v.Chr. zijn er aanwijzingen voor de invloed van de mens (graan).²⁴ De invloed van de mens in het landschap wordt steeds zichtbaarder in de vorm van graven en nederzettingen. Op de verlaten akkers, die na enkele jaren uitgeput waren en door het grazen van het vee, kreeg de heide geleidelijk kans om zich te ontwikkelen ten koste van het bos waardoor op open plekken heide zich kon ontwikkelen. In deze periode werd in feite de basis gelegd voor het latere heidelandschap van de Veluwe. De grafheuvels lagen daardoor in een halfopenlandschap, deels in het zicht van de volgende heuvel(s). Veelal lagen zij op markante landschappelijke punten zoals bijvoorbeeld in het geval van De Bergsham, het hoogste punt van de stuwwal. Doorwaadbare plaatsen werden soms ook gemarkeerd met grafheuvels zoals op het Huinerveld (Putten) en bij de Houtbeek bij Stroe.

Figuur 18 De grafheuvel van Klein Boeschoten (P. Schut).

Van de oudste fase is vooral een klein aantal geslepen bijlen teruggevonden,²⁵ terwijl enkele vroege aardewerkvondsten (Ede) binnen het voormalige territorium van de jagers het begin van de landbouw voorzichtig aankondigen.²⁶ De eerste landbouwers lijken een voorkeur te hebben gehad voor de dekzandgronden op de helling van de stuwwal. Deze gronden waren waarschijnlijk relatief licht te bewerken, hoewel zij ook droogtegevoelig waren. Bovendien is het bos hier mogelijk opener geweest. Stenen bijlen van kwartsitische gesteenten met een ovale doorsnede wijzen vanaf 4000 v.Chr. op de aanwezigheid van de Swifterbantcultuur of Michelsbergcultuur. Vuurstenen werktuigen uit Lunteren duiden mogelijk op een relatie met de laatste cultuur die vooral bekend is uit Limburg en Midden Duitsland.²⁷ Nader onderzoek moet

duidelijkheid geven over de culturele inpassing van deze vondsten. Omstreeks 3400 v. Chr. verschijnt de Trechterbekercultuur, bekend van de hunebedden, op de Veluwe en krijgt de landbouw een structurele positie. De hunebedden, die in Drenthe het gezicht van de grafcultuur

²³ Op de Veluwe lijkt de landbouw ergens in het vierde milenium een vaste plaats te krijgen.

²⁴ Bohnke 1999; zie Groenwoudt et al. 2006, 21 voor een samenvatting en verdere verwijzingen.

²⁵ Van der Waals 1972, 153-184; Schut 1991; Amkreutz et al. 2016.

²⁶ Brounen, Drenth & Schut 2010, 95-104. Ook uit Bennekom is een bandceramische vondst bekend. Een vondst van de Rietkampen bleek achteraf een vindplaatsvervalsing (Schut 1993, 206-207).

²⁷ Collectie J. Wisse, Voorthuizen.

vormen, ontbreken echter in Gelderland. In onder andere Uddel, Elspeet en het Beekhuizerzand zijn wel inhumatiegraven gevonden die bijgezet waren in zogenaamde vlakgraven, eenvoudige grafkuilen waarin de dode was geplaatst met grafgiften. Uit de onmiddellijke omgeving van Boeschoten zijn enkele vondsten bekend die aan deze cultuur kunnen worden toegeschreven. In het logboek van Museum Nairac wordt door J.D. van der Waals op 4 april 1959 vermeld dat door Wibbelink Trechterbekerscherven zijn gevonden ten zuiden van de voormalige kwekerij van Staatsbosbeheer. Ook is langs de Hunnenweg een vermoedelijke scherf van deze cultuur gevonden.²⁸

Nederzetting

Zoals gezegd kennen we nagenoeg geen nederzettingen. Alleen ten zuidoosten van de kruising Harderwijkerkarweg en Hunnenweg is in 1914 door Moerman een nederzettingsterrein aangetroffen uit de periode 2300 – 1500 v. Chr. (Laat neolithicum tot midden bronstijd A). Deze locatie ligt eveneens op de hierboven genoemde dekzanden op de stuwwalhelling.²⁹

7.1 Grafheuvels

Over de daaropvolgende Enkelgrafcultuur en Klokbeercultuur zijn wij beter geïnformeerd door met name de grafheuvels (Afb.19). In de grafheuvels werden uitsluitend personen met status bijgezet, waarbij het de vraag is waar zij de status aan ontleenden. Vermoedelijk werden de meeste doden in eenvoudige vlakgraven bijgezet. Over dergelijke vlakgraven zijn wij minder goed geïnformeerd. In Boeschoten en directe omgeving zijn van deze culturen resten teruggevonden zoals bij de grafheuvels van de Zeven Bergjes, op één kilometer ten zuiden van Boeschoten en aan de oostzijde van Boeschoten bij 'De Koepel' (Afb. 22). Aan de zuidzijde van de Oude Nijkerkerweg is in de jaren vijftig van de vorige eeuw een bekertje gevonden dat sterk deed denken aan een atypisch amfoortje van de Enkelgrafcultuur wat eveneens wijst op een graf.³⁰

Afb.19 Grafvondst van 't Sol met barnstenen kralen afkomstig van de kust, een bijl uit Denemarken, een dolk uit Grand Pressigny en een hamerbijl uit vermoedelijk Duitsland (foto Rijksmuseum van Oudheden).

Van de Enkelgrafcultuur is in het Rijksmuseum van Oudheden een beker bewaard gebleven die op Boeschoten gevonden is. In 1949 heeft het RMO deze vondst van het Teylorsmuseum gekregen uit de collectie van W. Munnix uit Bloemendaal / Aerdenhout (

Afb.20).³¹ De standvoetbeker is een 1a beker uit 3000-2500 v. Chr.³² Kenmerkend voor deze bekers is de touwersiering op de bovenste helft van de beker die vaak afgesloten wordt met verticale indrukken. De extra rij verticale indrukken direct onder de rand is een variant van dit type. Dergelijke bekers worden bijna uitsluitend in graven aangetroffen.

²⁸ Collectie J. Wisse, Voorhuizen.

²⁹ Logboek 8 april 1958 J.D. van der Waals.

³⁰ C. Nachenius liet mij deze rond 2000 zien. Navraag heeft geen informatie opgeleverd over de huidige verblijfplaats.

³¹ Inventarisnummer e 1949/3.19. Navraag bij het Teylorsmuseum in Haarlem heeft geen verdere informatie opgeleverd.

³² Diderik van de Waals heeft al in 1955 de basis gelegd voor de indeling van het aardewerk van de EGK: van der Waals & Glasbergen 1955. In de huidige indeling betreft het nog steeds een 1a beker met Zwischenzier (mededeling E. Drenth)

Uit welke grafheuvel deze afkomstig is en of deze beker gevonden is op Klein Boeschoten is niet bekend. In de onmiddellijke omgeving, bij "De Koepel" en de grafheuvel aan de zuidzijde van Klein Boeschoten, bevinden zich enkele grafheuvels die in aanmerking komen.³³

Jo Bezaan, een kunstenaar en amateur-archeoloog uit Putten, vermeldt de vondst van een grote vuurstenen dolk in Boeschoten (Afb. 21).³⁴ Het kan niet worden uitgesloten dat deze eveneens afkomstig is uit een van deze grafheuvels in de omgeving. Vermoedelijk is de dolk identiek aan de dolk uit de collectie van de Gelders Archeologische Stichting.³⁵ De dolk is waarschijnlijk van Grand-Pressigny vuursteen gemaakt, maar om hier zekerheid over te krijgen moet het origineel worden bekeken.³⁶ Deze dolken zijn afkomstig uit het Franse Grand-Pressigny en zijn over een afstand van meer dan 1000 kilometer verspreid. Deze worden evenals de pseudo-dolken regelmatig in graven aangetroffen onder andere in een grafheuvel bij 't Sol ten oosten van Garderen (Afb.19).

Willem Munnix was in 1949 directeur van de Centrale Suiker Maatschappij uit Amsterdam. Volgens een persoonsbeschrijving waren zijn voornaamste liefhebberijen wijsgerige studies en de studie van de Nederlandse prehistorie. Hij was bovendien eigenaar van de Praehistorische Collectie in het Teylers Museum te Haarlem waarin zich een standvoetbeker uit Boeschoten bevond.³⁷ Aangenomen mag worden dat hij de standvoetbeker in de eerste helft van de twintigste eeuw heeft verworven voor zijn collectie.³⁸ Gezien zijn geboortjaar (1885) is hij een leeftijdsgenoot van de kinderen van J.H. Nachenius en zouden zij, gezien hun stand, elkaar kunnen hebben ontmoet in Amsterdam of rond Bloemendaal / Aerdenhout. Hier woonde J.C. Nachenius (1890) rond 1912 en was W. Munnix in ieder geval in de dertiger jaren actief in het verenigingsleven. Rond 1911 zijn de grafheuvels rond Boeschoten 'onderzocht' door J.H. of J.C. Nachenius dat wil zeggen dat de urnen eruit zijn gehaald. Mogelijk is de standvoetbeker samen met verschillende urnen bij deze activiteiten gevonden en heeft Munnix de standvoetbeker gekregen van Nachenius. Voor een directere relatie tussen Munnix en Boeschoten zijn geen aanwijzingen gevonden. Munnix had overigens meerdere voorwerpen uit de omgeving van Voorthuizen in zijn collectie.³⁹

De Enkelgrafcultuur gaat rond 2500 v. Chr. over in de Klokbeercultuur. Een bijzondere klokbeek is twee kilometer ten zuiden van Boeschoten gevonden. Deze "Nachtwacht" van het laat neolithicum bevindt zich in Museum Nairac (Afb.7). De in de jaren vijftig verdwenen grafheuvel ligt op 1500 meter van de hiervoor genoemde nederzetting waardoor er mogelijk een verband bestaat. Het BAI onder leiding van Van Giffen en Diderik van der Waals heeft de restanten van deze grafheuvel in 1952 opgegraven.

Afb.20 Standvoetbeker afkomstig van Boeschoten (foto RMO).

³³ Het doen van uitspraken over de datering op basis van alleen de afmetingen is gevaarlijk. Gezien de datering van de hamerbijl van de Zeven Bergjes en de nabijheid van Boeschoten kan niet helemaal worden uitgesloten dat de RMO beker een van de verdwenen 'urnen' is waarover Nairac schrijft (Nairac 1882, 52).

³⁴ Bezaan 1932, 50 afb. 18.4 lengte 15,0 cm en 3 cm breed.

³⁵ GAS inv.nr. no 7 oude verzameling met een lengte van 14,9 x 3,2 x 0,9 cm. In de GAS collectie bevinden zich meerdere vondsten uit de omgeving van Garderen die deels afkomstig zijn uit de collectie Bezaan o.a. een klokbeek, polsbeschermer en een 23 cm lange Grand Pressigny (?) dolk.

³⁶ Als gevolg van de Coronacrisis kon dit niet worden geverifieerd.

³⁷ Japikse 1938, 1057-1058.

³⁸ Het is niet bekend of hij zelf opgravingen uitvoerde of alleen voorwerpen aankocht.

³⁹ Deze bevinden zich deels in het Rijksmuseum van Oudheden.

Uit onderstaand fragment uit het dagboek van C.E. van der Waals – Nachenius blijkt haar interesse voor het verleden.⁴⁰

In september 1954 vertelt Jan de Ruiter dat de zestig jaar oude Jaap Heimgartner uit Veenhuizen een fijne neus had voor urnen en dat hij er hier héél veel heeft weggehaald en aan Bezaan verkocht.⁴¹ Verscheidenen bij de koepel onder andere een paar bronzen oorbellen. De koepel is op een grafheuvel gemaakt. Tijben(?) vond daar een keer in een graverij en zoo maar een urntje. Heimgartner zei: jammer dat de heuvel erop zit want er zit zeker een pot in. Bij vroeger ploegwerk van de Staat (hei) moest van de houtvester de grafheuvel worden gespaard. H. haalde er een mooie klokbeker uit! Hij had een ossenoog⁴² en zag zo aan de heide of er wat zat en haalde er menige urn onder de heide voort niet meer dan 30 – 50 cm onder de grond. Bij de koepel vaak met dennen wortels verstrikt. Hij droogde de potten eerst bij Jan de Ruiter z'n vader op de brand(?) misschien als ze dan weer stevig waren kon hij de aarde eruit scheppen.

Er worden twee belangrijke vondsten genoemd. Blijkbaar is er bij of in de grafheuvel "De Koepel" een klokbeker gevonden, maar de tweede vondst trekt nog meer de aandacht. Het betreft oorsieraden die bijzonder zeldzaam zijn. Gouden en bronzen oorsieraden komen vanaf het laat neolithicum voor en gezien de voorlopige datering van de grafheuvels rond de Koepel zouden deze uit het laat neolithicum of vroege ijzertijd kunnen dateren. Zonder de vondsten kan jammer genoeg niets met zekerheid over de aard van de vondst en de datering worden gezegd.

Afb. 21 Vuurstenen dolk uit het laat neolithicum gevonden bij Boeschoten (Bezaan 1932).

7.2 Een ritueel landschap

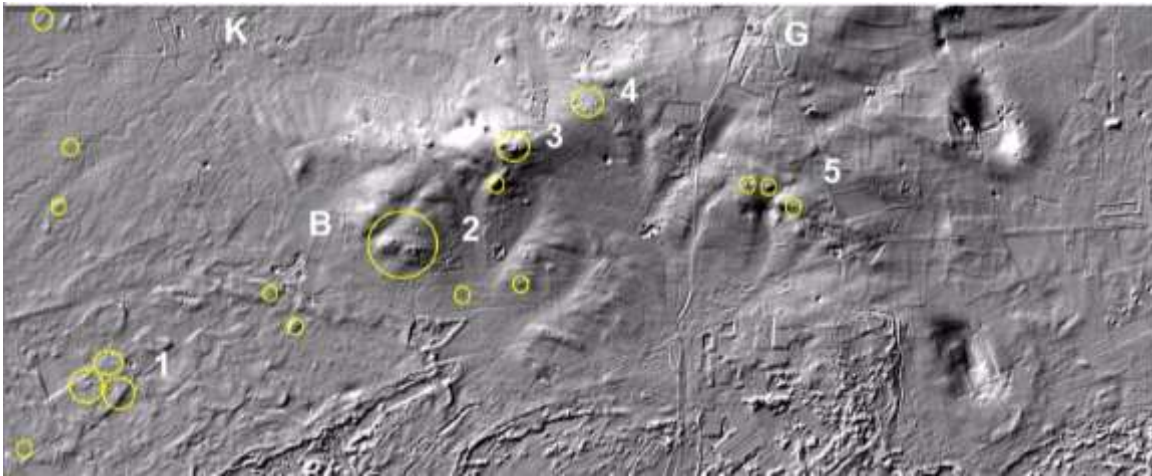
Op een aantal plaatsen liggen grafheuvels in een min of meer rechte lijn, waarvan die van Epe – Vaassen het bekendste is. Hierbij wordt gesproken van een prehistorische route waar de grafheuvels op zichtwijdte van elkaar zijn opgeworpen. Hiervan is mogelijk ook sprake bij Voorthuizen – Garderen (Afb. 22). Op bijgaand kaartje zijn alle heuvels in deze zone aangegeven. Deze blijken min of meer langs de huidige Hunnenweg en Hoge Boeschoterweg te zijn gegroepeerd. Zij vormen een soort van ritueel dodenlandschap langs een route die behalve voor het transport ook een rol kan hebben gespeeld bij het ritueel rondom de dood en voorouderverering. Overigens kunnen hier ook zogenaamde vlakgraven verborgen liggen die zelfs bij opgravingen soms moeilijk herkenbaar zijn. Het gaat hierbij om grafheuvels uit het neolithicum, bronstijd en ijzertijd. Deze grafheuvels zijn karakteristieke cultuurhistorische elementen in een bijzonder landschap. Het feit dat zij op voormalige woeste gronden liggen, heeft, naast het bijgeloof van de latere bewoners, sterk bijgedragen tot het behoud van deze duizenden jaren oude

⁴⁰ September 1954.

⁴¹ Vermoedelijk is deze Heimgartner een nakomeling van Johannes Heimgartner die rond 1898 herder was op Boeschoten.

⁴² Vermoedelijk wordt hier bedoeld een oog voor plekken waar ossen gingen liggen. Zij zouden een voorkeur hebben voor een knooppunt van leylijnen en de ligging van grafheuvels verraden.

monumenten. Linksboven zijn nog enkele grafheuvels te zien bij een oud beekdal. Vermoedelijk markeerden deze heuvels een doorgang door dit beekdal.

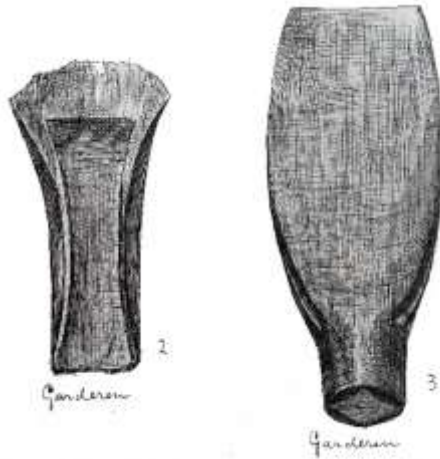
Afb. 22 De ligging van de grafheuvels rond Boeschoten. Kleine cirkels : 1 of 2 grafheuvels ; grote cirkels meer dan 2 grafheuvels; B=Boeschoten; G=Garderen; K=Koudhoorn; 1 =De Zeven Bergjes; 2=De Koepel; 3=Bergsham; 4=De Terp (Hooiweg/Hoge Boeschoterweg; 5 De wilde Kamp.

8 De bronstijd (2000 – 800 v.Chr.)

Met de introductie van het koper komt een einde aan de steentijd, maar de gewoonte om de doden bij te zetten onder grafheuvels blijft tot in de ijzertijd bestaan. Wel wijzigt het grafritueel waarbij in de bronstijd de doden veelal werden gecremeerd en niet meer werden bijgezet in individuele graven. Op het eind van de bronstijd ging men over tot begraving in urnenvelden waarbij de doden hoofdzakelijk gecremeerd werden en de crematieresten, al dan niet in een urn, onder een klein heuveltje werden bijgezet. De grafheuvels op de Bergsham uit de bronstijd (ca.1800 – 1400 v. Chr.) en het urnenveld bij de Koepel uit de vroege ijzertijd zijn hier voorbeelden van.

Afb. 23 Bronzen bijl en mogelijk falsificaat (tekeningen Bezaan 1932)

hierboven genoemde voorwerpen.

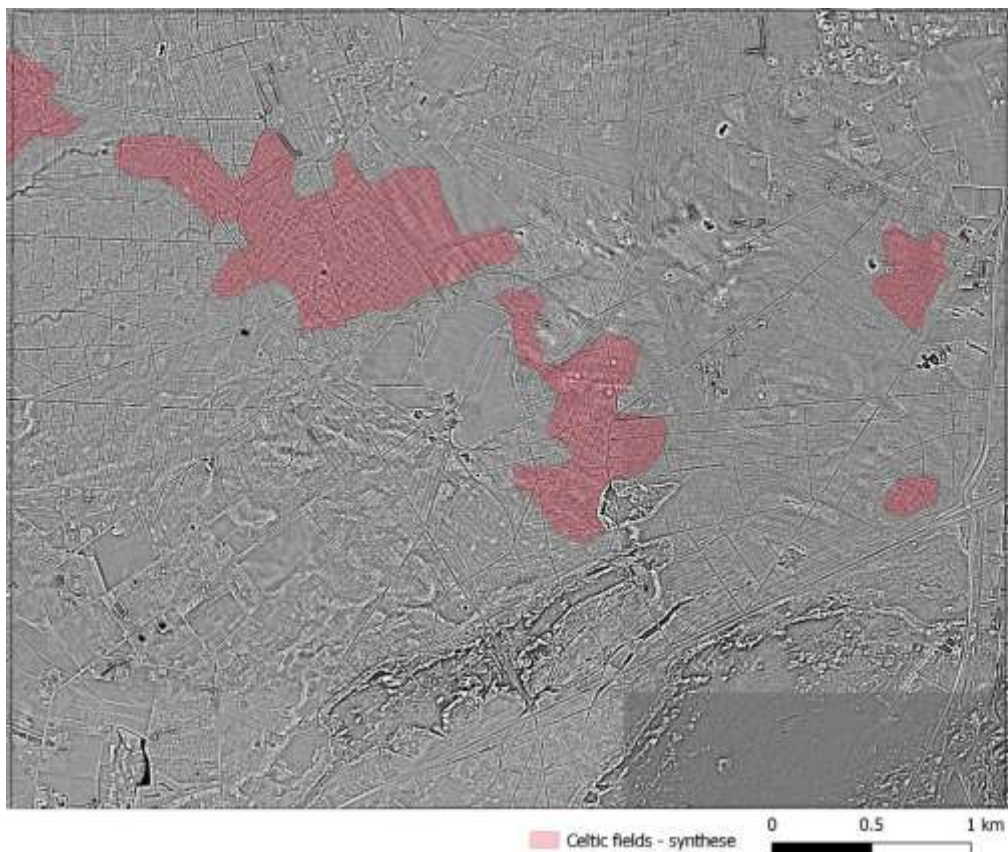
Over de ligging van de nederzettingen is met uitzondering van de reeds genoemde nederzetting uit de overgang van het neolithicum niets bekend. Wel wijzen de grafheuvels op de Bergsham en enkele losse vondsten op bewoning in de omgeving. In Museum Nairac bevindt zich het blad van een kleine bronzen lanspunt die volgens de inventaris gevonden is op Boeschoten.⁴³ Nadere gegevens ontbreken. Ook in de ruime omgeving van het Gat van Zus zijn enkele bronzen voorwerpen gevonden uit de vroege of midden bronstijd. Het betreft een bronzen randbijl en een bijl gemaakte van een lans (Afb. 23).⁴⁴ De randbijl is verwant aan het Oldenburg type.⁴⁵ Volgens Bezaan is de punt van de lans afgebroken en bijgewerkt tot een snede waarna het schachtgat is volgegoten en gebruikt als bijl. Dit is zeer ongebruikelijk en er zijn dan ook twijfels over de echtheid van deze vondst.⁴⁶ In mei 1932 vond Bezaan nog een "veel kleinere" bronzen lansspits dicht bij de

⁴³ De schacht is afgebroken. Museum Nairac inv.nr 55. Volgens de kaart oud museumbezit. Mogelijk betreft het hier de door Bezaan gevonden veel kleinere lansspits.

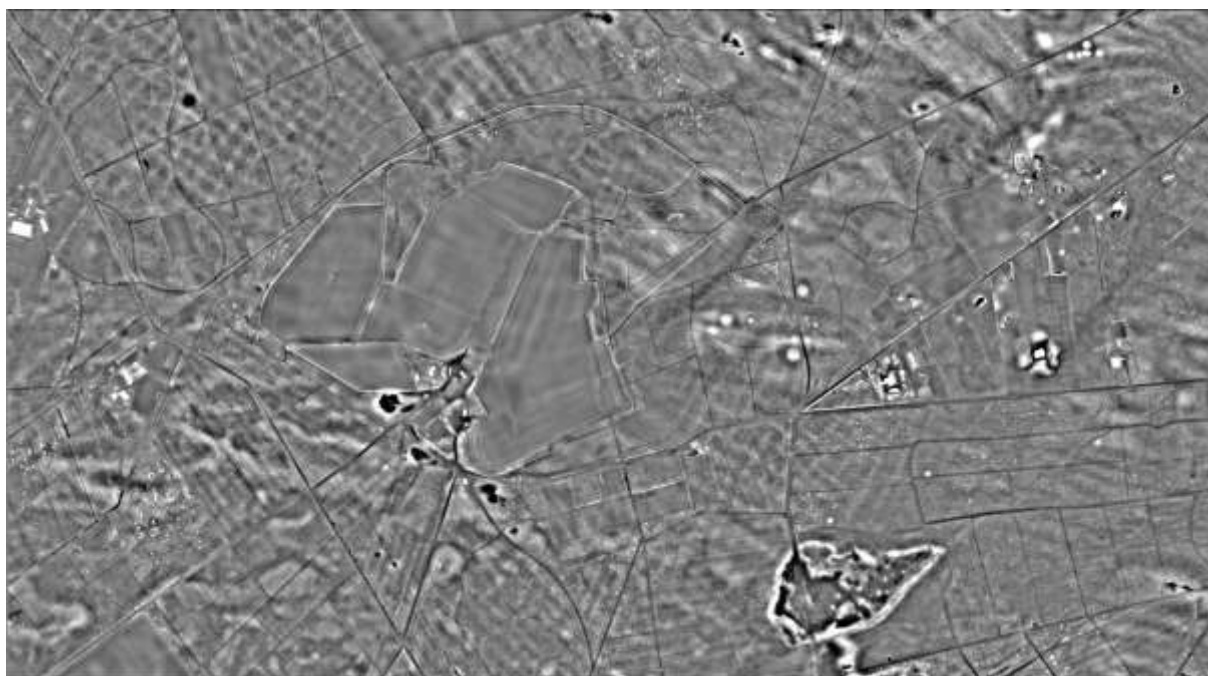
⁴⁴ Bezaan 1932, 53, afb. 26.2 en 3.

⁴⁵ Butler 1963, 210, II B 10; Butler 1995/1996, 204, Cat.no. 83 afb. 24a. Deze vondst bevindt zich in het Rijksmuseum van Oudheden e1940/I.109 (voormalige collectie Bezaan (DB492)). Het bijltje is 8,1 x 4,0 cm en de secundair bijgewerkte lans 11 x 4,5 cm met een 2,2 dikke schachtkoker. Onduidelijk is of deze laatste vondst zich ook in het RMO bevindt.

⁴⁶ Het kan niet worden uitgesloten dat de bekende Puttens vervalsers Potjes Hendrik hierbij een rol heeft gespeeld.

Afb. 24 De ligging van de raatakkers (celticfield) in de omgeving van Boeschoten (bron: Erfgoed gezocht).

Figuur 25 De raatakkers van Koudhoorn strekken zich in beperkte mate uit tot binnen het onderzoeksgebied van Klein Boeschoten. Een tweede complex ligt aan de oostzijde. In de noordelijke uitloper zijn de walletjes moeilijk te onderscheiden. Het kan op basis van het AHN niet worden uitgesloten dat beide complexen oorspronkelijk bij één groot akkergebied hoorden dat zich ook onder de akkers van Boeschoten uitstreckte. De grafheuvels (G) zijn als witte puntjes herkenbaar (AHN bewerking W. Derickx).

9 IJzertijd (800 v.Chr. – 0) en Romeinse tijd (0 – 400 na Chr.)

In 800 begint de ijzertijd waarin de snijdende bronzen werktuigen worden vervangen door ijzer. Door de aanwezigheid van ijzeroer en klapperstenen in ons land is deze grondstof eenvoudiger te verkrijgen dan brons dat van elders moest komen. Niet alles veranderde. De boerderijen ontwikkelden zich verder en ook in het aardewerk zijn ontwikkelingen en invloeden van elders te herkennen (Midden Europa en Frankrijk) (Afb.26). De urnenvelden waarbij de crematies onder een klein grafheuveltje werden bijgezet laten eveneens een geleidelijke ontwikkeling zien (met of zonder urn, van ronde naar vierkante greppels etc.).

In Barneveld Harselaar is vastgesteld dat in dit deel van de Vallei vooral sprake is van bossen. Pas in de vroege ijzertijd wordt het bos opener en vanaf de late ijzertijd is er sprake van een halfopen landschap met weiden en akkers.⁴⁷ Uit de vroegste periode kennen we uit Barneveld slechts een enkele boerderij. Vanaf de midden ijzertijd kennen we tientallen boerderijen die bij opgravingen zijn aangetroffen (Harselaar, Voorthuizen). De erven bestonden veelal uit een boerderij met een waterput, veel spiekers en af en toe een bijgebouwtje. De boerderijen zijn in het algemeen klein en variëren van 7 tot 20 meter. Op de stuwwal kwamen ook nederzettingen voor maar daarover zijn we slechts summier geïnformeerd (begraafplaats Garderen, Dorpshuis, Beeldentuin, Oude Nijkerkerweg, Bato's erf). Uit de vroege ijzertijd dateert ook een urnenveld aan de oostzijde van Boeschoten bij de Koepel en bij Ouwendorp, terwijl ook nabijzettingen uit oudere grafheuvels bekend zijn.⁴⁸

Behalve de urnenvelden en nederzettingen kennen we vooral de raatakkers die vroeger celtic fields werden genoemd. De landbouw vond plaats op rechthoekige akkertjes (ca. 30 x 30 meter) met rondom walletjes. Wanneer de akkers enkele jaren waren gebruikt, werd de opbrengst minder en werden aansluitend nieuwe akkers aangelegd. Op de verlaten akkers graasde vervolgens het vee en werden nieuwe boerderijen gebouwd. Door deze wijze van akkerbouw ontstonden uitgestrekte complexen met resten van deze aaneengeschaalde akkertjes. De raatakkers zijn, ook voor een

Afb.26 Reconstructie van een erf uit de ijzertijd in Lunteren (foto P. Schut).

geoeffend oog, in het veld veelal niet te herkennen. De lage walletjes van centimeters tot enkele decimeters hoog liggen meestal verborgen in de kruidenlaag van de natuurgebieden. In het verleden speelden luchtfoto's een belangrijke rol waarbij de resten soms ook in akkers en weilanden konden worden herkend. Dankzij moderne technologie (laseraltemetrie) kunnen tegenwoordig op het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) veel meer elementen in het landschap worden herkend.

De ijzertijd in Boeschoten

In het onderzoeksgebied liggen aan weerszijden van Boeschoten twee gebieden met bekende raatakkers (Afb. 24). Aan de noordwest zijde ligt

een grote raatakker (Koudhoorn) met daarin een vermoedelijke waterkuil een vermoedelijke waterkuil (Figuur 25).⁴⁹

Aan de oostzijde van het Gat van Zus zijn in een droog dal eveneens de walletjes van raatakkers herkenbaar. Deze strekken zich deels uit binnen de grenzen van het onderzoeksgebied (Afb.27).

Binnen sommige raatakkers treft men opvallend grote kuilen aan. Bij de Vijfsprong in Lunteren bevindt zich de Germaanse Put waar onderin de kuil een waterput uit de ijzertijd is gevonden. Ook

⁴⁷ Brouwer 2013, 159 e.v.; Meurkens 2018, 194; van Zon & Hagedoorn 2019, 55-58.

⁴⁸ Verlinde & Hulst 2010, 140-141 afb. 61-63.

⁴⁹ De Boer & Laan 2005; Schut 2018a; met dank aan Eva Kaptijn (Erfgoed Gezocht).

de kuilen in Koudhoorn en Het Gat van Zus zijn mogelijk waterkuilen. Bij Het Gat van Zus bevinden zich zelfs twee in afmetingen verschillende kuilen⁵⁰. De kuilen zijn waarschijnlijk aangelegd als waterkuilen waarbij op het diepste punt nog een waterput kan zijn ingegraven. Onderzoek zal in de toekomst moeten uitwijzen of dit inderdaad watergaten zijn of dat zij een andere oorsprong hebben. Leem of zandwinning lijken minder waarschijnlijk omdat aanwijzingen voor een weggetje, dat nodig is voor de afvoer van de delfstof, ontbreekt.

Duidelijk is dat het gebied in de ijzertijd intensief bewoond is. Aan de zuidzijde van de Oude Nijkerkerweg zijn in de jaren vijftig bij de ontginning van de heide grondsporen en huisplattegronden gezien en aardewerk verzameld.⁵¹ Direct grenzend aan het onderzoeksgebied het Gat van Zus zijn bij de aanleg van een parkeerterrein scherven gevonden uit de vroege- of midden bronstijd, ijzertijd en Romeinse (ijzer)tijd die ook op bewoning wijzen.⁵² Bij de mogelijke waterkuil van Koudhoorn zijn ijzertijd scherven gevonden. Ook op de akkers van Boeschoten zijn eveneens enkele scherven gevonden. In het Logboek van Museum Nairac maakt de conservator J. Manssen melding van 'harpstedter' scherven die hij bij Boeschoten, zonder nadere locatieaanduiding, heeft gevonden.

Bijzonder is dat we niet alleen iets weten over de akkerbouw en bewoning, maar ook over de begravingen. Op onderstaande uitsnede van het AHN zijn de grafheuvels rond 'De Koepel' duidelijker herkenbaar. Zoals in de inleiding al genoemd dateren deze deels uit de vroege ijzertijd. De grootste exemplaren zijn vermoedelijk uit het laat neolithicum. Bezaan schrijft "*Onder Boeschoten bij het spitten voor bebossching een urn is gevonden waaromheen een kringgreppel lag. De urn is van besmeten Germaansch met gekartelde rand (...). Een drietal andere kleine heuveltjes, vlak in de omgeving, waaruit de beide kleine potjes,(...), tevoorschijn zijn gekomen, zullen samen een klein grafveldje gevormd hebben.*"⁵³

Op basis van het AHN is sprake van twee concentraties grafheuvels, waarbij het kleine grafveldje waar hierboven sprake van is, vermoedelijk het westelijke groepje heuvels betreft die eveneens op een duidelijke verheffing in het landschap liggen. De vraag is of er ook niet (veel?) grafheuvels zijn verdwenen bij de ontginning van de heide en bij de latere heraanplant. Jaap Heimgartner maakt hier immers melding van.⁵⁴

De Romeinse ijzertijd

Kort voor de jaartelling bereiken de eerste Romeinen ons land wat voor de oorspronkelijke bewoners een ingrijpende gebeurtenis moet zijn geweest. Na verschillende pogingen om ook het gebied ten noorden van Rijn onder controle te brengen, werd de Rijn de facto in 47 n. Chr. definitief de rijksgrens en werd deze *Limes* uitgebouwd met versterkingen. De Veluwe hoorde in de ogen van de Romeinen bij het Barbaricum.

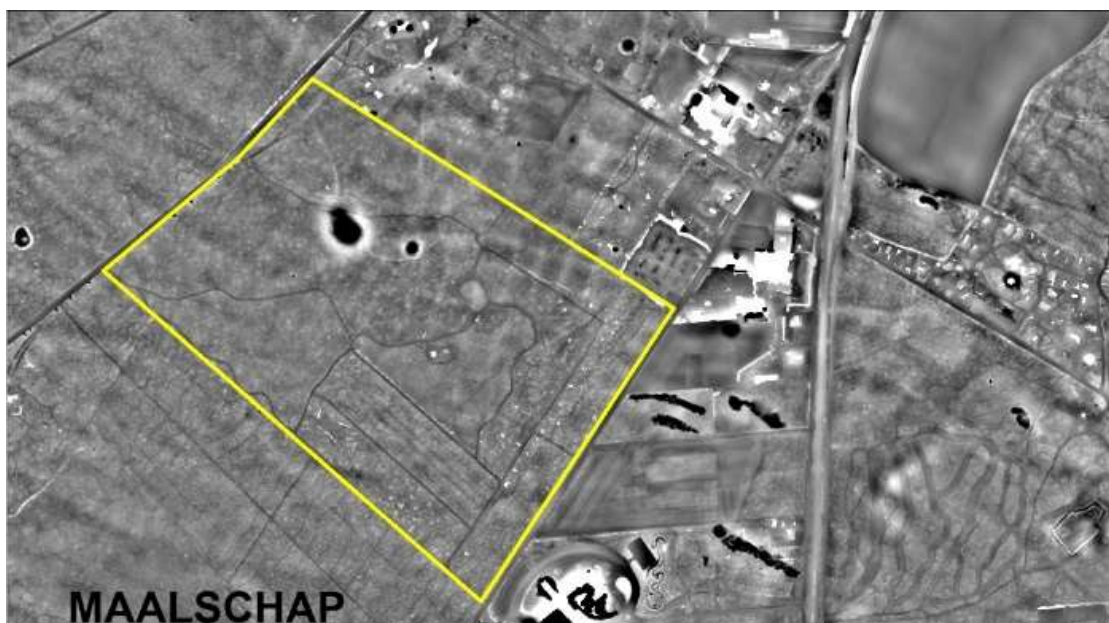
⁵⁰ Een bomkrater uit de WOII kan worden uitgesloten anders was dat ongetwijfeld overleverd.

⁵¹ Mededeling door C. Nachenius eind jaren negentig aan ondergetekende en bevestigd door J.D. van der Waals. De vondsten zijn na zijn overlijden verloren gegaan .

⁵² Collectie J. Wisse (Voorthuizen).

⁵³ Bezaan 1932, 55. De verwijzingen naar zijn afb. 35 zijn hier weggelaten vanwege de verwarring met de hier gehanteerde afbeeldingsnummering.

⁵⁴ Holwerda 1912, 73-74; Bezaan 1932, 55 afb. 35; Verlinde & Hulst 2010, 140-141. Zie ook kadertekst hfd.st. 7.

Afb.27 Details van het AHN met daarop het Gat van Zus en de naast gelegen kuil. Ten oosten hiervan zijn de resten van raatakkers te herkennen (W. Derickx)

Opmerkelijk is dat de bewoning in de Gelderse Vallei kort na het begin van de jaartelling (tijdelijk) verdwijnt. De impact op de bevolking die het gebied bewoonde moet groot zijn geweest, waarbij sommige onderzoekers veronderstellen dat de bevolking geheel is uitgeroeid. In hoeverre vernatting in de Gelderse Vallei ook een rol heeft gespeeld is nog onzeker. Een voor deze periode uitzonderlijk groot gebouw van 35,5 meter lengte, waarvan de resten zijn opgegraven in Harselaar Zuid, is voornamelijk het enige (en laatste?) gebouw van rond de jaartelling. Deze wijkt in alle opzichten af van de oudere ijzertijderven en het is dan ook de vraag of we hier te maken hebben met een bijzondere functie of een type dat geïntroduceerd is door nieuwkomers.

Wel zijn er in Voorthuizen en Harselaar vondsten gedaan die erop wijzen dat men hier in de tweede of derde eeuw terugkeert. Inmiddels zijn sinds dit jaar ook twee tijdelijke Romeinse marskampen bekend uit Ermelo. Het kunnen oefenkampen zijn geweest, maar zij kunnen ook dienst hebben gedaan bij een strafexercitie tegen opstandige Germaanse stammen. In het vroege middeleeuwse grafveld van Garderen zijn enkele vondsten aangetroffen uit de laat Romeinse tijd. Of deze wijzen op graven uit die periode of dat het familiestukken zijn die op een veel later moment aan de doden zijn meegegeven is niet bekend. Binnen het studiegebied zijn alleen direct grenzend aan het Gat van Zus scherven gevonden die uit deze periode kunnen dateren. Het betreft enkele scherven die verschaald zijn met organische verschraling. Deze verschraling met plantresten komt sporadisch al voor in de ijzertijd, maar is vooral kenmerkend voor de Romeinse tijd.

Hoe het veronderstelde bewoningshaat in de vroeg Romeinse tijd zich verhoudt tot het natuurlijk landschap is nog ongewis door het ontbreken van voldoende (pollen)onderzoek.

10 Vroege middeleeuwen (400 -1000)

Vanaf de Laat Romeinse tijd of kort daarna is sprake van een min of meer continue ontwikkeling tot in de negende eeuw. Sinds de vroege middeleeuwen was er in de omgeving van Boeschoten sprake van bewoning zoals afgeleid kan worden uit de vondst van twee vroegmiddeleeuwse grafvelden (Garderen-Beumelerberg en Putten-Huinerveld op respectievelijk vier en drie km afstand van Boeschoten).⁵⁵ In het geval van Garderen zijn er op korte afstand van het grafveld ook aanwijzingen gevonden voor een vroegmiddeleeuwse nederzetting aan de rand van een vennetje.⁵⁶ Opmerkelijk is dat de ligging van de beide grafvelden landschappelijk sterk verschilt. De Beumelerberg ligt op een stuifzand- of dekzandrug hoog op de stuwwal (44 m NAP), terwijl Huinen laag tegen de stuwwalhelling is gesitueerd (18 m NAP).

Informatie over het landschap in deze periode is schaars. Onderzoek van pollen en macroresten van een waterput uit de zevende eeuw in Barneveld – De Driehoek heeft alleen zeggingskracht over de onmiddellijke omgeving, maar geeft wel een eerste indruk. Hier is sprake van een open landschap dat gekarakteriseerd wordt door heide en graslandvegetatie, zoals dat rond een nederzetting te verwachten is. Begrazing, afplagging en de aanleg van akkers (tarwe of gerst) horen hierbij. Het percentage boompollen is laag (30%) met vooral els en in mindere mate hazelaar, berk, beuk, eik, populier en es wat wel op een bos(je) in de onmiddellijk omgeving duidt. Naast veel andere soorten zijn hier opmerkelijk veel zaden aangetroffen van planten die mogelijk als smaakmakers bij dranken zijn gebruikt (o.a. moerasspirea, munt, jeneverbes en heide).⁵⁷

Afb.28 Vleugellans gevonden op de Bergsham (foto P. Schut).

Uit de directe omgeving van Boeschoten zijn enkele vondsten bekend die wijzen op activiteiten in de vroege middeleeuwen. Bij de vermoedelijke waterkuil van Bato's Erf zijn enkele merovingische scherven gevonden.⁵⁸ In Museum Nairac bevindt zich een 44 cm lange vleugellans die gedateerd kan worden in de negende of tiende eeuw (Afb.28).⁵⁹ Op de achterzijde daarvan staat Boeschoten.⁶⁰ In het logboek van Museum Nairac wordt op 11 mei 1990 echter vermeld "Via de heer Overdijkink (Voorthuizen) een verroeste vleugellans gekregen.⁶¹ Zou door Nachenius gevonden zijn bij de Bergsham. Laat hem restaureren in Amersfoort." Ook deze vondst wijst erop dat in de omgeving van Boeschoten al vanaf de vroege middeleeuwen bewoning moet zijn geweest.

⁵⁵ De Boone 1971, 249-282.

⁵⁶ Nieuwenhuize 2014.

⁵⁷ Van Amerongen 2018, 96-101.

⁵⁸ Collectie J.Wissen (Voorthuizen).

⁵⁹ Het blad is 3,5 cm breed en de diameter van het steelgat 3,0 cm. Een en ander verklaart waarom Ypey 1982, 241-267 in zijn overzicht over vleugellansen in Nederland deze vondst niet vermeld.

⁶⁰ Het toponiem Boeschoten is ook voor een groter gebied gebruikt, mogelijk zelfs voor het gebied dat alle bezittingen van Nachenius omvatte.

⁶¹ Overdijkink was een goede bekende van C.E. van der Waals – Nachenius.

11 Late middeleeuwen (1000 – 1500)

11.1 Het landschap

Over het 'natte' landschap in de Gelderse Vallei zijn we dankzij opgravingen redelijk goed geïnformeerd. In de Vallei lijkt het erop dat vanaf de ijzertijd het landschap open is geweest als gevolg van de ontginningen. Akkers, grasweiden, heidevelden en bossen wisselden elkaar af. Het aandeel van de eik lijkt daarbij afgenomen te zijn.

Op de stuwwal wijkt de vegetatie ongetwijfeld af van die in de Vallei maar pollenonderzoek in de omgeving van Boeschoten is zeldzaam. Alleen op de Wilde Kamp is uitgebreid onderzoek gedaan waarbij is vastgesteld dat sinds de twaalfde eeuw sprake is geweest van een open landschap met een vergraste heide, waar heide echter nog wel een aanzienlijke aandeel had, en waar verspreid eiken(strubben?) stonden. In de omgeving lagen, met uitzondering van de vroegste periode, akkers waar rogge en niet te specificeren granen voorkwamen. Wat later (vanaf 1400?) komt ook boekweit voor. Het is echter onduidelijk hoe het stuifmeel hier terecht is gekomen (landbouwvoorbouw en of tussenbouw, verstuiving van de Garderense es of met bemesting).⁶² Vanaf de vroege middeleeuwen heeft zich in Garderen een nederzetting ontwikkeld. Vermoedelijk speelde hierbij de kruising van routes (Apeldoorn-Amersfoort en Hattem – Amersfoort) evenals de aanwezigheid van water (vennetje) een rol. Naast de agrarische bedrijvigheid waardoor de Garderense es zich heeft ontwikkeld, werd het ook lange tijd een bestuurscentrum van het ambt Garderen en vond er rechtspraak plaats. In de vijftiende eeuw veranderde dit en kwam het ambt Barneveld hiervoor in de plaats. In tegenstelling tot bijvoorbeeld Elspeet is in Garderen sprake van een kernnederzetting met op de heide, in de nabijheid van de uitvalswegen, enkele verspreide geïsoleerde grote boerderijen ('t Sol, Ouwendorp, Milligen, Meerveld en Boeschoten).

Door de eeuwen heen was het gebied voortdurend strijdtoneel en doel van plundertochten, wat een grote impact gehad moet hebben op de bewoners. De gevolgen hiervan zien we niet direct terug in de cultuurhistorische resten. In de volgende hoofdstukken zal worden ingezoomd op Klein Boeschoten dat als wildforstersgoed de kern vormt van het onderzoeksgebied.

11.2 De oorsprong van het wildforstersgoed

Eerst moet echter kort stil worden gestaan bij enkele achtergronden van het gebied. De Veluwe was oorspronkelijk een leen van Brabant en achterleen van het Sticht Utrecht. Veel erven in de Gelderse Vallei waren in aanleg eigendom van een van de kloosters (Werden, Elten, Paderborn etc.). Vanaf de negende eeuw werden door deze kloosters in de Vallei en op de Veluwe ontginningen uitgevoerd. De Paulusabdij had al voor het midden van de elfde eeuw aanzienlijke goederen verworven die, evenals die van Elten en Paderborn, van oorsprong (deels?) afkomstig waren uit de nalatenschap van Adela van Hamaland. Sinds de elfde eeuw hadden de nakomelingen van Dirk 'van de Veluwe', een nakomeling van Adela, hier grafelijke rechten. De Veluwe was in die tijd een Stichts leen.⁶³ Theoretisch is het mogelijk dat de oorsprong van Boeschoten teruggaat tot deze periode. In dat geval kan het ouder zijn dan 1201 toen de landsheerlijke rechten over de Veluwe definitief in handen kwam van de graaf van Gelre.⁶⁴ Vroege schriftelijke bronnen met betrekking tot Boeschoten ontbreken echter. In 1246 wordt voor het eerst Heiwano de Boscoten, maar veel meer weten we niet.⁶⁵ In 1326 worden Wolter en Ricolt door de graaf van Gelre aangesteld als de wildforsters en waren er dus al twee erven. Dit betekent dat er al voor die tijd een splitsing heeft plaats gevonden van een ouder erf. Wanneer is onzeker, maar er zijn summiere aanwijzingen dat de oorsprong mogelijk teruggaat tot tenminste de elfde of

⁶² Groenman-van Waateringe 2006, 73-79. Bij voorbouw en tussenbouw wordt na de ontginning van de heide eerst gedurende enkele jaren een tussengewas gezaaid om het geschikt te maken voor de bebossing

⁶³ Winter 2013, 18-19.

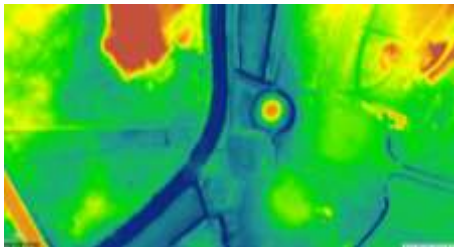
⁶⁴ In 1196 besliste Hendrik VI dat de Veluwe een leen van de graaf van Gelre werd.

⁶⁵ [Microsoft Word - kroniek 13de eeuw.doc \(barneveld.nl\)](#)

twaaftde eeuw. Twee aspecten zijn daarbij van belang. Op de eerste plaats de eigendomsverhoudingen en op de tweede plaats de ligging binnen de maalschappen.

11.2.1 Een tiend van Lockhorst

Boeschoten was als wildforstersgoed een leen van de graaf/hertog van Gelre.⁶⁶ Opmerkelijk is echter dat in de zestiende tot achttiende eeuw de beide helften tiendplichtig waren aan de ridderhofstad Lockhorst gelegen tussen Amersfoort en Leusden (Afb.29).⁶⁷ Lockhorst was een curtis (hof of versterking) van het naastgelegen klooster Hohorst.⁶⁸ Lockhorst was op zijn beurt leenroerig aan de abt van Sint Paulus te Utrecht. De Lockhorsters bezaten, naast de hof en heerlijkheid, goederen in een uitgestrekt gebied van Scherpenzeel tot Eemnes. Meerdere boerderijen in Barneveld waren eveneens tiendplichtig aan Lockhorst. Er zijn echter geen vermeldingen dat Boeschoten zijn oorsprong vindt bij deze abdij.⁶⁹ Daarbij merkt Broer wel op dat het archief van de abdij niet in optimale staat is overgeleverd oftewel niet alle documenten zijn bewaard gebleven. De vroegste vermelding van Lockhorst dateert uit 1254. De versterking waarvan de gracht en de kasteelheuvel nog zichtbaar zijn (motte), is vermoedelijk ouder.

Afb.29 Op het AHN is de kasteelheuvel (motte) Lockhorst goed herkenbaar als een hoogte (bruin) met daaromheen de gracht (blauw). Links is de Heiligenbergerbeek herkenbaar (ahn.arcgisonline.nl).

De rol van Lockhorst in een omstreden en vaak onrustig grensgebied tussen het Sticht en Gelre is opmerkelijk. Enerzijds waren zij nauw verbonden aan het Sticht. Zij hadden echter tegelijkertijd evidente belangen in Gelre. Wouter van Lockhorst verkocht bijvoorbeeld in de dertiende eeuw ook bezittingen rond Amersfoort aan Gelre waarmee de diffuse grens tussen beiden tegenstanders nog eens wordt benadrukt. Hoe het ook zij, voor wat betreft de relatie met Boeschoten is weinig concreets bekend behalve de tiendplicht, maar het is niet onmogelijk dat de oorsprong daardoor in of voor de dertiende eeuw moet worden gezocht. Ook de vermelding van Heiwano in 1246 past in dit beeld. In ieder geval is er al voor 1326 sprake van twee erven die op een splitsing duiden van een ouder goed. Een voorsnog kleine archeologische aanwijzing voor deze vroege tijdstelling zijn drie scherven die uit de tiende tot

twaaftde eeuw dateren en afkomstig zijn van de akker bij Boeschoten.⁷⁰

11.2.2 Boeschoten versus de maalschappen Voorthuizen en Garderen

Afb.30 Detail van de maalschappenkaart met in rood de ligging van Boeschoten (Martens van Sevenhoven 1925 blad 14).

Om de ligging van Boeschoten te kunnen begrijpen moet eerst een zijspng gemaakt worden naar de maalschappen, waarbij het vooral gaat om de begrenzingen van deze oude organisaties. Let wel, de grenzen van de kadastrale gemeentegrenzen uit 1832 hebben geen of weinig betekenis voor de grenzen van de verschillende maalschappen. Martens van Sevenhoven plaatst Boeschoten als afzonderlijke entiteit ten noorden van de

⁶⁶ Er waren twaalf wildforsters waarvan er in het begin van de veertiende eeuw al zes uit gesplitste goederen bestonden wat wijst op een veel oudere oorsprong.

⁶⁷ <https://www.entoen.nu/nl/utrecht/regio-eemland/leusden/lockhorst-en-stoutenburg> (19-6-2020); Kort 1995.

⁶⁸ <http://www.kasteleninutrecht.eu/Lockhorst.htm> (20200703).

⁶⁹ Schriftelijke mededeling Lotte Broer (26 augustus 2020).

⁷⁰ Twee kogelpotscherfjes en een Pingsdorf scherfje gevonden door J. Wisse (Voorthuizen).

maalschap Voorthuizen (Afb.30).⁷¹ Aangezien het in 1473 al 'buerschap Boeschaten' wordt vermeld is dit niet vreemd (zie bijlage 2). Overigens twijfelt Martens van Sevenhoven over de aanduiding 'buerschap' omdat het erf in zijn optiek niet zelfstandig een buerschap kan hebben gevormd. Het kan echter niet worden uitgesloten dat behalve Klein en Groot Boeschoten er meer erven zijn geweest. Boeschote ligt geïsoleerd aan de westelijke grens van het maalschap Garderen en behoort volgens hem bij de buerschap Garderen. De grenzen op de kaart van Martens van Sevenhoven zijn getekend op basis van kaarten betreffende de verdeling van de Garderense malenvelden van rond 1900 en mogelijk deels ingegeven door de kadastrale gemeentegrenzen. In het verpondingskohier wordt Boeschoten tot Garderen gerekend en is het goed tot het Garderense malenveld gerechtigd. Boeschoten heeft bovendien percelen uit de verdeling van de Voorthuizer maalschap gekregen waaruit blijkt dat zij ook hier tot de gerechtigden hoorden.

Het Voorthuizer maalschap in 1832

De kaart van Martens van Sevenhoven is echter niet helemaal nauwkeurig. Boeschoten ligt, wanneer we naar de eigendommen in 1832 kijken, geografisch in de uiterste noordoosthoek van het maalschap Voorthuizen en niet erbuiten. Daarvoor moeten we eerst even stilstaan bij de begrenzing van de maalschappen rond Boeschoten.

In het Malenboek⁷² wordt de grens tussen Voorthuysen en Garderen in 1610 als '*ende affgecuylt van der steenbergh tot ongeveer half aen dat kijftveen*' en in 1638 '*dat der selven scheydingen solde syn van de [.....] Steenberge achter Bouisschoten bij de Steenbergh....*' aangeduid. Een vermelding uit 1658 is nog explicieter voor wat betreft de ligging: *gelijck sij oock op dato dese hebben gedaen, dit voor een vast ende gheduijrige scheijdinghe tusschen beijde die voorsz maelschappen sall sijn met een paell lijntrecht op het Steenberchien liggende ten noorden van Buschoten waer op een post is staende, ende wederom van den voorsz paell geset bij het Kijftveen baeckende lijntrecht met een andere post op den Barnevelder toorn.*

Om de ligging van de locatie van de Steenbergh te reconstrueren is naast het Malenboek gebruik gemaakt van de kadastrale minuut uit 1832 en het AHN. In Afb.31 zijn de percelen die in eigendom zijn van de betreffende maalschappen weergegeven. Daarbij vallen een aantal zaken op:

- De grens met het ambt Putten is bewust in rechte lijnen om Boeschoten heen gelegd, waarbij deze op de westelijke punt verspringt.
- Tussen de grenswal van Boeschoten en het ambt Putten zijn aan de westzijde smalle strookjes grond te zien die nog van de Maalschap Voorthuizen zijn (Afb.31). Dit gevoegd bij het driehoekige perceel aan de noordzijde in eigendom van het maalschap Voorthuizen suggereert dat Boeschoten oorspronkelijk nagenoeg geheel op het terrein van het maalschap van Voorthuizen lag.
- Alleen aan de oostzijde bolt de begrenzing uit over de verder rechte grens tussen het Maalschap Voorthuizen en het maalschap Garderen.
- De grens tussen Garderen en Voorthuizen wordt in de zeventiende eeuw volgens het Garderense Malenboek gevormd door een rechte lijn van de 'Steenbergh' naar het Kieftsveen. Dat dit een rechte lijn is blijkt uit de vroeg negentiende eeuwse eigendomsverhoudingen.
- De grotendeels rechte grenzen suggereren dat bij de grensindeling rekening is gehouden met de bestaande begrenzing van Boeschoten.

Het 'drie maalschappenpunt' ligt dus ten noorden van Boeschoten. Vandaar loopt de grens tussen Voorthuizen en Garderen in een nagenoeg rechte lijn naar het Kijftveen, alleen onderbroken door de uitbolling aan de oostzijde van (Groot) Boeschoten.

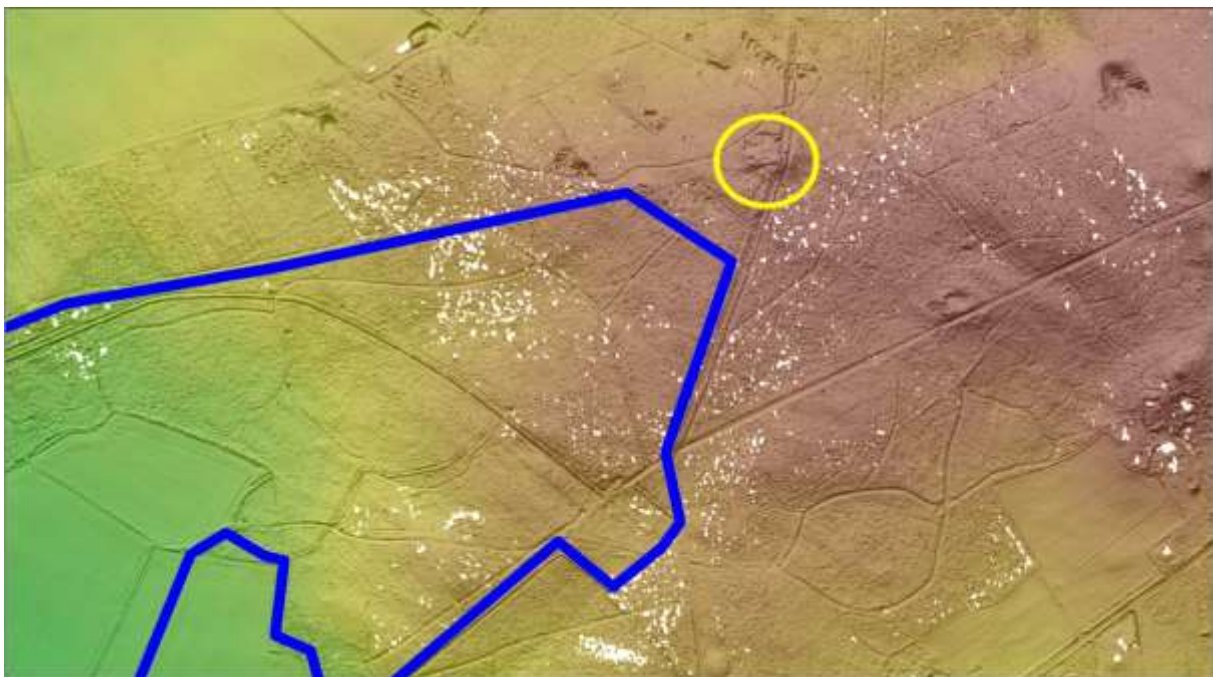
⁷¹ Martens van Sevenhoven 1925, 133-136 blad 14.

⁷² Archief gemeente Barneveld.

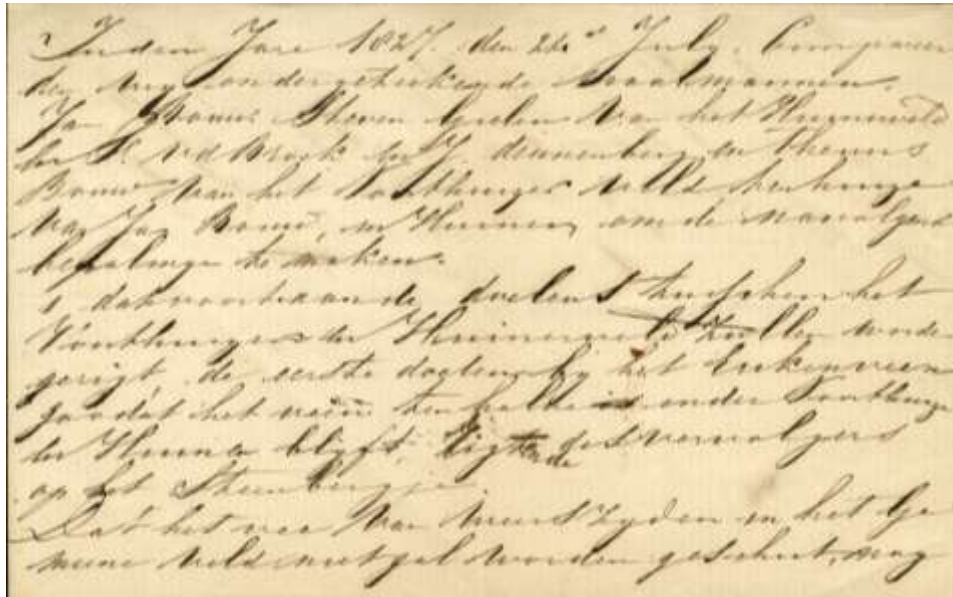

Afb.31 De eigendommen van de maalschappen en Boeschoten. In rood zijn de onderzoeksgebieden aangegeven. De Steenbergh ligt op de kruising van de drie maalschapsgrenzen. Het Kieftveen ligt buiten de kaart op de grens van de maalschappen van Voorthuizen en Garderen. Het betreft hier de maalschapsgrenzen op basis van eigendommen (1832) en niet de kadastrale- of gemeentegrenzen.

Volgens het Actueel Hoogtebestand Nederland bevindt zich precies op dit 'drie maalschappen' grenspunt een natuurlijke hoogte of heuveltje dat ten opzichte van de onmiddellijke omgeving 5 tot 10 meter hoger ligt (Afb.32). Tijdens een veldbezoek in juli 2020 werd vastgesteld dat zich hier veel kiezels in de grond bevinden wat de naam Steenbergh kan verklaren. Of hier ooit sprake was van een zwerfstenen stapeling is niet bekend, maar dit is niet onmogelijk. Ook is te zien dat vanaf de noordgrens van Boeschoten een 'grens' greppel in een rechte lijn naar dit punt loopt die samenvalt met de grens met het Ambt Putten. Er is dan ook geen twijfel dat dit de Steenbergh is die al in 1610 wordt vermeld. Aangezien de grenzen ondanks diverse conflicten tussen maalschappen in hoofdlijnen vastlagen betekent dit dat de Steenbergh sinds eeuwen de grens markeerde. Ook in 1826 wordt het Steenbergje nog vermeld (Afb.33). In latere tijd is dit toponiem in de vergetelheid geraakt.

Afb.32 Uitsnede van het AHN met in geel de ligging van de Steenbergh.

Afb.33 Bij de grensbepaling in 1826 wordt opnieuw het Steenbergje vermeld (Archief gemeente Barneveld 263-727).

11.2.3 Is Boeschoten ouder of jonger dan de maalschappen?

De vraag is of Boeschoten ouder of jonger is dan de maalschapsgrenzen, waarvan we de oorsprong niet kennen. Er zijn twee opties:

- Boeschoten is jonger dan het maalschap:
  - o Er is in opdracht van de graaf een gebied begrensd voor de wildforster, waarbij de rechten van de maalschappen terzijde werden geschoven en er nieuwe grenzen werden vastgelegd. Dit kan verklaren waarom deze grens aan de zijde van Garderen en Putten als het ware over de bestaande maalschaps- en ambtsgrenzen uitstulpen.
  - o Het driehoekige perceel aan de noordzijde evenals het westelijke randje, beide van Voorthuizen, zouden hier op kunnen duiden. Wanneer Boeschoten ouder zou zijn dan is het immers meer voor de hand liggend dat de grens langs de zuidzijde was getrokken, maar wat wij voor de hand vinden liggen kan in de middeleeuwen heel anders zijn geweest. Of wilde men om begrijpelijke reden persé de historisch landschappelijk verankerde Steenberg als grenspunt nemen, die bovendien niet eenvoudig illegaal te verplaatsen was?
- Boeschoten is ouder dan de maalschappen:
  - o De deels rechte grenzen zijn rondom het bestaande erf getrokken en hierop aangepast. Vanwege de bestaande relatie met Garderen heeft men blijkbaar aan deze zijde de grenswal als grens genomen en niet een nieuwe begrenzing gemaakt.
  - o Dat men toch het drielandpunt ten noorden van het wildforstersgoed heeft gelegd is opmerkelijk. Blijkbaar was dit al een markant punt en vond men het om belangrijker de 'landmark' de Steenberg als grenspunt te nemen en niet de zuidgrens van Boeschoten.

Hier wordt uitgegaan dat Boeschoten ouder is dan de maalschapsgrenzen. Behalve de grens van de maalschappen is ook de grens tussen de ambten Putten en Garderen aangepast op de begrenzing van Boeschoten. Hieruit mag voorzichtig worden geconcludeerd dat dit goed al vroeg een bijzondere status had. Het laat eveneens zien dat de omvang zoals we die sinds het begin van de negentiende eeuw kennen, teruggaat tot de begintijd van dit erf. Het is vanwege deze veronderstelde ouderdom dan ook waarschijnlijk dat Boeschoten ooit gesticht is door een van de kloosters.

Alleen wanneer de graaf van Gelre of een van de kloosters de mogelijkheid had om los van historische maalschapsgrenzen planmatig een groot erf op deze woeste gronden te stichten zou Boeschoten jonger kunnen zijn dan de maalschappen. Waarom dan gekozen is voor deze locatie is onduidelijk. Hier moest immers rekening worden gehouden met diverse eigendommen. Voor een wildforster misschien toch een te zwaar middel.

Hoe dit precies in de tijd geplaatst moet worden kan echter niet worden vastgesteld, maar in ieder geval ruim voor de oudste vermelding van Heiwano de Boscoten in 1246. Het kan op basis van weliswaar summiere aanwijzingen niet worden uitgesloten dat de oorsprong in de tiende of elfde eeuw moet worden gezocht.

12 De wildforsters van Boeschoten

Om zicht te krijgen op de betekenis van de wildforsters als leenmannen moet stil worden gestaan bij de achtergronden van deze bijzondere kleine groep 'ambtenaren', waarbij gekeken wordt of zij een bijzondere status hadden. Wat was een wildforster?

De wildforsters hebben de grondslag gelegd voor het huidige Boeschoten en hebben sporen nagelaten wat betreft omvang en inrichting. Belangrijk daarbij is om vast te stellen welke rol zij in hun tijd hebben gespeeld. Waren het willekeurig geselecteerde boeren met een zeker aanzien die daarnaast hun ambt uitoefenden op het leen, betreft het lagere adel en/of stonden de wildforsters op afstand van hun leen waar een pachter (bouwman) voor het boerenbedrijf zorgden? Had dit gevolgen voor de inrichting van het goed en onderscheidde dit zich van de overige boerderijen in de omgeving? Om hier achter te komen is het noodzakelijk om kort stil te staan bij de betekenis en historie van de leenmannen van Boeschoten.

Een wildforster was een leenman van de graaf, later hertog, van Gelre. In totaal waren er 12 wildforstersgoederen aan de rand van de Veluwe gelegen (Afb.34).⁷³ De wildforsters van Boeschoten worden in 1326 door Reinoud II aangesteld. Nadat Reinoud II zijn vader aan de kant had geschoven, werden veel beambten en functies door hem herbevestigd en mogelijk ook dat van de wildforsters om zich te verzekeren van de loyaliteit aan zijn hof. Over deze beambten is, zeker in de vroegste periode, weinig geschreven.

Op basis van zestiende eeuwse bronnen krijgen we echter wel een beeld van de rol van deze leenmannen. Uit een rekening van de Veluwsche rentmeester Willem Bentinck (1570/1571) blijkt wat hun taken waren in ruil voor het leen:

Afb.34 De wildforsters op de Veluwe (Van Heijgen 2015, fig. 18).

Ende is toe weten, dat zeeckere erven end guederen op Veluwen specialicken verbonden siin, toe weten wiltforsters, om des heeren wilt te voeren end der jacht toe deenen alleenelycken, end deese wiltforsters mit die aeverste wiltforsters siin oick verbonden dat ruimgelt daarvan hiirna mentie gemaect wurtt, toe manen, collecteeren end an des rentmeesters van Veluwens handen thoe leeveren. Dess siin sy van alle pondtschattongen end alle cleine schattongen exempt end vry, daerinnê den aedel end steeden niet contribuieren".

Op de eerste plaats waren zij leenman waarbij het boer zijn centraal stond. De belangrijkste taken van de wildforster waren verder:

- Toezichhouden op de wildstand en het vergezellen van de graaf/hertog bij jachtpartijen waarbij de wildforster verantwoordelijk was voor het vervoer van het geschoten wild naar een door de jachtmeester aangewezen bestemming.
- Het innen van ruimgelt (vergoeding voor het gebruik van de grond van de graaf).

⁷³ Middachten (overste wildforster), Wedichem (2x), Boeschoten (2X), Koudhoorn, Loenen, 2x Deelen, Tonden, Epe, Gietelo, Wolfheze en Deelen. Doorninck 1898 en Hacke-Oudemans 1969, 110 Winter 1962, 144 en Heijgen 2015, 49.

- Zij speelden ook een rol bij het innen van roockgelt ofwel hard(stede)geld zoals uit de hieronder geciteerde bron blijkt.⁷⁴ Op de Veluwe is daarover niet veel bekend doordat het innen namens de Staten van Veluwe uitbesteed was aan particulieren waarvan de administratie veelal niet bewaard is gebleven. Of de wildforsters hierbij een structurele rol speelden of dat sommigen dit op individuele basis deden is niet onderzocht.⁷⁵

Uit onderstaand stuk blijkt dat de wildforsters 14 dagen (soms langer) met paard en wagen klaar moesten staan om de hertog te begeleiden en het geschoten wild te vervoeren naar een daarvoor aangewezen plaats. De kosten van de paarden moeten zij tijdens deze tochten zelf dragen. Zij moeten hun land laten liggen zoals het was, ook tijdens de oogsttijd. Achtergebleven huisgenoten mogen de oogst alleen op ongebruikelijke tijden binnenhalen en anders gaat deze verloren met vanzelfsprekend grote gevolgen.

Tegenover deze verplichte diensten staan een aantal privileges. Zij zijn, gelijk aan de steden en adel, vrijgesteld van ponschattening en kleine schattingen dat wil zeggen belasting op onroerend goed. De genoemde ponschattening dateren overigens pas vanaf het eind van de zestiende eeuw. Boeschoten ontbreekt vermoedelijk vanwege deze vrijstelling ook in de lijst van hoofd- en hardstedegeld uit 1749.⁷⁶ Volgens Nairac was de wildforster bovendien vrijgesteld van het werken aan de vestingwerken van Veluwe steden.⁷⁷ Uit een document uit 1552 blijkt dat de Barneveldse wilforster zich dit recht toe-eigent, maar dat niet alle wildforsters hiervan vrijgesteld waren.

Uit een proces gevoerd tusschen Lubbert Spoltman als bezitter van een wildforstergoed te Deelen (ambt Ede) ter eene en schout en huislieden van genoemd ambt ter andere zijde, dat op 28. Maart 1594 ten voordeele van Spoltman eindigde.

In de door hem aan het Hof van Gelderland overgelegde memorie vinden wij de volgende omschrijving van de op de wildforsters rustende verplichtingen :

„Aenfenclick waerachtich tho ziin, woe dat de huislieden, opten wiltforstergoder wonende, tot allen tyden, by dage ende by nachte, wanneer de jegermeester oft wiltschut spreekt, gereedt moten wesen mit karen und peerden und denselvigen dach und nacht helpen, ende dit all op oiren costen.

Item waerachtich, dat dye voirseyde bowluden somwilens XIIIII dagen, somwilens langer mit oir kaer ende peerdt van huis moten wesen. Und wanneer idt wilt geschoten ofte gevangen is, moten sy 't selve voeren ter plaetse daer dye jegermeester ofte wiltschut dat begeren, sulcx dat zy duck ende mennichmael oir peerden gantselick affmennen ende bederven; oick all op oir selfs kosten.

Oick soe moten sy oir ploech duck ende mennichmael in 't velt staen laten ende oer landt laten ongebowt liggen, ende als andere huislieden oir landt plogen ende bowen und oiren bequamen tut waernemen, moeten dese oir landt bouwen op onbequeme tyden; als zy oick duck ende mennichmael idt koren in den rechten bow ende als idt schoen weder is, moten staen laten und eensdeels in den velde laten bederven, eensdeels, halff bedorven ziinde, nat uuyten velde halen. Bovendesen moten die possessoiren der wiltforstergoderen tot Co. Maj. behoeff alle vier jaren invorderen alle roockgelt op Véluwen ende dairvoir responderen".⁷⁸

⁷⁴ Zie ook Hacke-Oudemans 1969, 147. In Deelen wordt gesproken van 'roock- ende ruymgelt'. Het ruimgeld is een vast bedrag per gebied. In Deelen 10 goudguldens.

⁷⁵ De wilforster van Wedichem is in de achttiende eeuw verschillende keren gemaand het ruimgeld te innen (aantekeningen Bouwheer, archief Barnevelveld).

⁷⁶ Crebolder&Veldhuizen 1989.

⁷⁷ Nairac 1882, 10.

⁷⁸ van Veen 1909.

Daarmee beschouwden zij zich, in tegenstelling tot de inwoners van Ede en Barneveld, bijvoorbeeld vrijgesteld van het onderhoud aan de Wageningse vestingwerken.⁷⁹

De wilforsters moesten regelmatig worden gemaand om aan hun verplichtingen te voldoen. Uit de aantekeningen van de negentiende-eeuwse gemeentebode Bouwheer blijkt dat de wildforsters van Wedichem tot in 1792 regelmatig werden gemaand om het ruimgeld te innen voor het gebruik van 'de gemene straten en stegen in Nijkerk en Putten'.⁸⁰ Over de betekenis van het ruim- of rookgeld verwijs ik naar Hacke-Oudemans.⁸¹

12.1 Lage adel?

Nairac vermeldt dat de wildforstersgoederen Boeschoten en Wedichem volgens d'Ablaing van Giessenburg (Ridderschap van Veluwe) tot de edele geslachten behoorden.⁸² Dit sluit aan op de opmerking van Brokamp dat veel van de Gelderse Wildforsters leden uit ministeriale geslachten waren.⁸³ Koudhoorn, Wedichem en Groot Boeschoten waren in bepaalde perioden in 'eigendom' van welgestelde families. De vraag is of we in de lijst van leenmannen van Boeschoten ook concrete aanwijzingen vinden en of dit voor alle perioden geldt (zie bijlage 2). Samengevat zijn de aanwijzingen summier. Wel zullen zij ongetwijfeld een hoger aanzien hebben gehad binnen de doorsnee boerenstand, maar of dat ook betekent dat zij tot de (lagere) adel hebben behoord is twijfelachtig.⁸⁴ Wel zijn er aanwijzingen dat het bezit van een wildforstersgoed ook in de hogere kringen interessant was. Zo kwam Wedichem via huwelijk met Agnes van Bylaer in bezit van Ploos van Amstel (lid van de Utrechtse Staten). Let wel wederom een Gelderse leen in handen van (hun vijand) Utrecht (zie ook par. 11.2.1). Voor Boeschoten is niet met zekerheid te zeggen of op een bepaald moment sprake is geweest van (lage) adel die als tussenlaag fungeerde. Wel zijn er enkele indicaties (mogelijk wapen, de gegoede eigenaren Hoolwerf en Feyt en onder veel voorbehoud Gijsbert van Emeler van Groot Boeschoten). (zie par. 12.3.).

Er tekent zich een tendens af waarbij de rol en positie van de wildforster in de loop van de tijd wijzigde. Vanaf de vijftiende eeuw komen de goederen soms in handen van rijke welgestelde families die deels van adel zijn. Zij hechten mogelijk waarde aan de titel, maar zullen het werk grotendeels hebben overgelaten aan de bouwman/pachter. Hacke Oudemans komt ook tot de conclusie dat sommige bezitters van die goederen plaatsvervangers hadden.⁸⁵

12.2 Klein of Groot Boeschoten

Een eerste vraag die beantwoord moet worden is vanaf wanneer er sprake is van Klein en Groot Boeschoten. In de archieven is steeds sprake van 'twee halve tienden' of 'het ene of andere goed' zonder dat de aanduiding Klein of Groot voorkomt. Pas bij de verkoop in de negentiende eeuw worden de aanduidingen Klein en Groot gehanteerd. Of in de volksmond altijd al sprake was van Klein en Groot Boeschoten is niet bekend.⁸⁶ Bovendien werd ongetwijfeld het goed vaak aangeduid met de naam van de bewoner waardoor deze toevoeging niet echt nodig was. Iedereen wist dan immers om wie het ging (bijvoorbeeld Wolter Woltersz van Boeschoten of korter Wolter van Boeschoten).

De vraag is of er aanwijzingen gevonden kunnen worden die aantonen waarom er in de benaming sprake is van een Klein en Groot deel. Daarvoor kunnen we kijken naar enkele bekende gegevens zoals de omvang van beide delen, de grootte van de boerderij en de leenmannen.

---

⁷⁹ Hacke-Oudemans 1969, 107; Bosch 2013, 98; Nairac 1868.

⁸⁰ Archief gemeente Barneveld.

⁸¹ Hacke-Oudemans 1969, 107-111.

⁸² C.A. Nairac 1878: Een oud hoekje der Veluwe. Barneveld Schaffelaarreeks 1, 9.

⁸³ Brokamp 2018.

⁸⁴ Zie ook Winter 1962.

⁸⁵ Hacke-Oudemans 1969, 146.

⁸⁶ Dit in tegenstelling tot verschillende erven in de Gelders Vallei.

Het servies uit het begin zeventiende eeuw : boer of edelman?

Afb.35 Restanten van de kranten waar het aardewerk in was verpakt.

In 1941 werd tussen het bakhuis en de boerderij een perenboom verwijderd waarbij een afvalkuil met aardewerk is gevonden. Deze vondsten zijn, zorgvuldig ingepakt in kranten uit 1935 tot 1950, decennia lang bewaard gebleven in de villa. De vondsten zijn door Wilma van der Heuvel (AWN Amersfoort) gescand op type en datering. Zij worden waar mogelijk gerestaureerd en vervolgens overgedragen aan het Museum Nairac. Op deze plaats is vooral de datering en het vormenspectrum van belang dat iets kan zeggen over de status van de bewoners. Jammer genoeg is niets bekend van de vondstomstandigheden behalve dat de vondsten uit een grote kuil afkomstig zijn.⁸⁷

Veruit de meerderheid van de scherven is van roodbakkend aardewerk dat is voorzien van loodglazuur en in enkele gevallen met groen of geel glazuur. In één geval is een ringeloorversiering aangebracht. Ook komen enkele witbakkende scherven voor. Steengoed is met uitzondering van scherven van drie of vier baardmankruiken in beperkte mate vertegenwoordigd. Polychroom versierd majolica is met twee scherven aanwezig.

Enkele scherven zijn van Siegburg en Frechen kunnen uit de vijftiende eeuw. Het meeste aardewerk kan echter in de tweede helft van de zestiende eeuw doorlopend tot in de eerste helft van de zeventiende eeuw worden gedateerd.

De vormen die vertegenwoordigd zijn horen bij kruiken, kommen, koppen, borden, kookpotten (grape), bakpannen, een voorraadpot en een pispot.

De baardmankruiken en majolica evenals het relatief grote aantal borden wijzen, op een voor de boerenstand, bovengemiddeld ensemble. Aanwijzingen voor een hogere stand zijn er echter niet aanwezig.

Wie was nu de bewoner van Klein Boeschoten die dit servies heeft gebruikt? Gezien de datering van het aardewerk moet worden gezocht in de periode 1600- 1650. In 1593 was Egbert van Boerschaten erfgenaam van zijn vader Wolters. Hij werd in 1643 opgevolgd door zijn zoon Hartger Egberts. Het is dan ook waarschijnlijk dat Egbert en zijn zoon Hartger met hun familie van het servies hebben gegeten dat ruim driehonderd jaar later werd teruggevonden (Afb.35).

⁸⁷ Het kan niet worden uitgesloten dat enkele scherven op een ander moment zijn gevonden. Zoals bijvoorbeeld fragmenten van een mineraalwaterkruik uit de negentiende eeuw.

Het oppervlak

Klein en Groot Boeschoten plus jaar	opstallen	gronden		Totale oppervlakte in ha	Opmerking
GB 1816 ⁸⁸	Nr 32 Huis met hof 3 schuren en 1 berg en 2 schaaapsschotten	Bouw- en driestland 18 morgen 30 roeden en 15 morgen 218 roeden	49 morgen 571 roede heide	46,50 ha	1 Veluwse morgen = 9300 m ²
KB 1820 ⁸⁹	Nr 33 Huis, hof, 1schaapsschot en 1 berg	3 morgen 229 roeden bouwland	51 morgen 546 roeden Heide, plaggeveld en hakhout	48,4 ha	
GB 1832	Huis schuur erf 5.60 Schuren 12.26	weiland 5.74.40 Bouwland 12.88.90	Hakhout 11.31.30 Heide 13.00.80	43.13.26	
KB 1832	Huis schuur erf 1860	weiland 6.41.10 bouwland 8.99.50	Hakhout 6.64.70 Heide 21.59.90	43.83.80 (44.34.70 ha) ⁹⁰	
KB 1836 ⁹¹	33 huis met hof, brink, schaaapsschot	44.34.70 ha Bouwland, bosch en heide		44.34.70 ha	
GB 1881	Boerenwoning, 2 schuren, 2 bergen, 2 schapenhokken, varkenshok	43 bunders 70 roeden Bouw- en weiland, heideveld, bomen, en houtgewassen		ruim 43 ha	Bunder sinds 1816 10.000 m ²
GB 1888	Landbouwwoning, 2 schuren, 2 bergen, 2 schapenhokken, varkenshok	66 ha 88 are en 60 centiare bouw- en weiland, heideveld opgaande bomen en houtgewassen Met rechten in de Garderensche maalschap		66.88.60	
KB 1896	Goed onderhouden gebouwen, ruime landbouwersoning, bakhuis, schuren, 2 bergen, 2 schaaapskooien, varkenshok	83 ha Bouw- wei- driest- en veldgronden, boomen en houtgewaasen met rechten in de in verdeeling zijnde Garderensche Maalschap 1 ha, 57 are 10 centiare grasland in De Maten		83 ha	

Uit bovenstaand overzicht blijkt dat Klein Boeschoten qua totale oppervlak in de negentiende eeuw het grootst was. Het agrarische areaal, met name de akkers, evenals het oppervlak hakhout was echter in 1832 bij Groot Boeschoten groter. Hierbij moet worden aangetekend dat drie percelen die buiten de grenswal lagen (3,2 ha weiland en 2,6 ha akkerland), op dat moment al bij Groot Boeschoten hoorden. Vanwege de ligging kan worden aangenomen dat het voormalige

⁸⁸ Veldhuizen 2007, 10.

⁸⁹ Veldhuizen 2007, 11.

⁹⁰ Van der Hoek & Crebolder 2014, 212; de som van Aart Jansen zijn bezittingen.

⁹¹ Verkoop advertenties zie afb. 36.

maalschapsgronden van het maalschap Voorthuizen zijn.⁹² Wanneer deze aan Groot Boeschoten zijn afgestaan is niet bekend. Dit betekent wel dat binnen de grenswal Klein Boeschoten beduidend groter was. Vermoedelijke is dit overeenkomstig de oorspronkelijke verhoudingen. Er hoorden bij Klein Boeschoten bovendien nog andere bezittingen (o.a. De Maat en vroegere bezittingen in het Garderbroek) waardoor Klein Boeschoten op basis van de omvang voor de negentiende eeuw van groter gewicht lijkt te zijn geweest.

Bij de verkoop van Klein Boeschoten in 1888 is de omvang inmiddels gegroeid tot 83 hectare, terwijl de omvang van Groot Boeschoten ruim 66 ha is (Afb.36 en bovenstaande tabel). In de omschrijving van de opstallen is geen essentieel verschil te zien. Opmerkelijk is dat in een advertentie uit 1881 sprake is van 43 bunder en 70 roeden wat zou betekenen dat Groot Boeschoten sinds 1832 geen gronden heeft verworven. Blijkbaar heeft Klein Boeschoten bij de verdeling van de maalschapsgronden meer geprofiteerd dan Groot Boeschoten. In het oppervlak kan in ieder geval geen overtuigend bewijs gevonden worden voor de naamgeving, maar de omvang van de agrarische en hakhout percelen kan wel een reden zijn geweest.

De boerderij

Opvallend is dat bij de belastingaanslag in 1832 het huis en erf Groot Boeschoten hoger is aangeslagen dan Klein Boeschoten respectievelijk f 15,- en f 9,-, hoewel het perceel zelf kleiner was 560 m² versus 1860 m². Voor een beter begrip is gebruik gemaakt van de beschrijving van de voorbeeldpercelen bij de klassering uit 1832 die werden gehanteerd bij de kwalificatie van de percelen.⁹³ De definitie van de betreffende tabel (La X3) luidt: *'Tabel der gekozen punten van aanhouding, of voorbeelden tot classificatie der onbebouwde en bebouwde eigendommen*. Bij de kwalificatie worden de beide boerderijen en de onbebouwde percelen van Klein Boeschoten in veel gevallen als voorbeeld aangehaald voor de waardering *'De 5^e, 6^e en 7^e zijn mede woningen van landbouwers, ambachtslieden en daghuurders minder ruim en gerijfelijk ingericht'*. Beide boerderijen zijn niet van de hoogste klasse die *'naar mate van het daarin uitgeoefende bedrijf ruim en geriefelijk zijn'*. Groot Boeschoten wordt mogelijk vanwege de afmetingen van de boerderij hoger gewaardeerd. De boerderij van Groot Boeschoten is in 1940 13,60x19,55 meter terwijl die van Klein Boeschoten (12x17 meter) meet. Aangenomen wordt dat deze afmetingen hun oorsprong in de negentiende eeuw vinden.

De eigenaren

Klein Boeschoten is door de eeuwen heen een leen gebleven dat nagenoeg geheel van vader op zoon werd doorgegeven. Daarentegen kent Groot Boeschoten een veelbewogen geschiedenis van eigenaren. Op het einde van de zestiende eeuw wordt het eigendom overgedragen aan de familie Hoolwerf die ook andere goederen bezat. In 1693 wordt het goed getransporteerd aan Andreas Feyth, doctor in de rechten en secretaris van academie te Harderwijk, die getrouwd was met een Hoolwerf. Mogelijk heeft ook de status van de (voormalige) eigenaren een rol gespeeld bij de uiteindelijke benaming. Zij zullen niet zelf, behalve in naam, aan de wildforstersplichten hebben voldaan. Ongetwijfeld was er een bouwman/pachter die het werk als boer en wildforster verrichtte. De eigenaar kon wel sieren met de titel die hun status mogelijk ten goede kwam.⁹⁴ Hierin zien we enige gelijkenis met de eigendomsverhoudingen van het wildforstersgoed Wedichem.

---

⁹² Een scan van de archiefstukken in het gemeente archief van Barneveld betreffende het maalschap Voorthuizen heeft op een enkele vermelding van Boeschoten na geen aanknopingspunten opgeleverd. Vermoedelijk lag de heide met lage waarde bij Boeschoten te ver weg van het kerngebied om hier veel aandacht aan te besteden. Boeschoten hoorde ongetwijfeld bij de geërfden van Voorthuizen.

⁹³ Gelders Archief 0248-11; zie ook Veldhorst 1991, 8-27 en Clercx & Bijlsma 2003, 149-155.

⁹⁴ Bouwheer heeft in de negentiende eeuw veel namen achterhaald van personen die een rol speelden bij Boeschoten, maar geen leenheer waren. Mogelijk gaat het daarbij om bouwmannen en knechten (Gemeentearchief Barneveld).

niet uitputtend gedaan want dat is niet mogelijk zonder een langdurig archiefonderzoek. Hier is gebruik gemaakt van enkele toegankelijke bronnen (zie bijlage 2).⁹⁵

Aangezien er in 1326 al twee wildforsters op Boeschoten worden vermeld, is er weinig twijfel dat er sindsdien ook twee erven zijn geweest. In het register op de leenaktenboeken van het Vorstendom Gelre en Graafschap Zutphen, kwartier van Veluwe worden deze erven aangeduid als de erven 36 en 37. Zoals we verderop zullen zien betreft het respectievelijk Klein en Groot Boeschoten. Het eerstgenoemde is van Wolter van Boschoten en het tweede erf van Ricolt van Boschoten. Beide erven hebben dezelfde naam waardoor vanwege de aanstelling van twee wildforsters verondersteld mag worden dat het goed voor 1326 is gesplitst.⁹⁶ In het verleden hebben verschillende onderzoekers overzichten van de leenmannen cq eigenaren gepubliceerd. In de bijlage is op basis van deze bronnen een overzicht gegeven van de leenmannen en in latere tijd eigenaren van Klein Boeschoten.

Om vast te stellen om welke boerderij het gaat zijn enkele aanknopingspunten van belang:⁹⁷

- Uitgangspunt is dat het leen in principe in de familie bleef waarbij de oudste zoon de opvolger werd. Hier werd al naar gelang de omstandigheden soms van afgeweken. Door een overlijden gaat het leengoed soms over naar een broer of in een enkel geval naar de dochter (Egbert en Wolter van Boeschoten in 1565; Mechtelt Hartgers in 1678). Vaak wordt vermeld dat het goed overgaat naar de bij naam genoemde zoon terwijl in andere gevallen de lijn duidelijk wordt doordat de zoon vernoemd werd naar zijn vader bijvoorbeeld Wolter Woltersz.
- Er wordt wel verondersteld dat de in 1326 genoemde Ricolt en Wolter broers waren. Zover bekend zijn hier geen concrete aanwijzingen voor behalve dat zij beiden Van Boschoten worden genoemd. Het was echter gebruikelijk dat de leenman naar zijn goed werd genoemd en het leen overging van vader op zoon waardoor een verwantschap tussen beiden aannemelijk is. Daarbij dient opgemerkt te worden dat de vermelding uit 1326 vermoedelijk gezien moet worden als een herbevestiging van een bestaand ambt. Reinoud II van Gelre reorganiseerde de grafelijke administratie en functies in die jaren, waarbij herbevestigingen veelvuldig voorkwamen.⁹⁸ Dit betekent dat het leen al voor 1326 is gesplitst en gezien de vermelding van Heiwano de Boschoten al in 1246 bestond.
- Een belangrijke aanwijzing voor de toewijzing van een van de beide erven aan Klein of Groot Boeschoten treffen we aan in een vermelding uit 1473 "*idem vernijt eedt ende draegt op dat goet geheiten Boeschaten, dat een wiltfurstegoet is, in den kerspel van Garderen, in der buerschap van Boeschaten gelegen, der naest gelant is Gijsbert van Emeler an d'een ende die buyrschap van Spriel an d'ander sijde, sijnen broeder Wolter van Boeschaten*". Hierin staan enkele belangrijke gegevens.
  - Wolter krijgt het goed opgedragen van zijn niet met name genoemde broer (Gaert?).
  - Er is sprake van een plaatsaanduiding van de beide erven. Wolter heeft het erf in leen dat ligt tussen Spriel en Gijsbert's erf. Ervan uitgaande dat deze ligging niet is gewijzigd, wat voor deze periode overigens niet vaststaat, dan kunnen we Wolter verbinden met Klein Boeschoten en Gijsbert met Groot Boeschoten. Het erf Klein Boeschoten bleef tenminste van 1473– 1820 in deze familie.
  - Vanwege de mogelijke status van het erf moet ook kort stil worden gestaan bij Gijsbert van Emeler van Groot Boeschoten. In de vijftiende eeuw komt deze naam ook als alias van Gijsbert van Domselaar voor. Deze Gijsbert was afkomstig uit een invloedrijke familie.⁹⁹ De Boeschotens Gijsbert is weliswaar een naamgenoot maar hoogstwaarschijnlijk niet identiek aan de andere Gijsbert.¹⁰⁰ Er zijn namelijk twee erven Emeler of Emelaar geweest. De eerste

⁹⁵ Veldhuizen 2009 ; <https://odeeby.wordpress.com/goed-te-boeschoten-te-vorsterampter-rechte/> (20201227); van der Born 2018 en 2019. In het overzicht van Van der Born zijn abusievelijk Klein en Groot Boeschoten verwisseld.

⁹⁶ Hacke Oudemans 1969, 146

⁹⁷ Soms bestaat verwarring over de gelijknamige erven in het Garderbroek die bij Klein Boeschoten hoorden (zie par.13.2).

⁹⁸ Janssen 2001, 18-20.

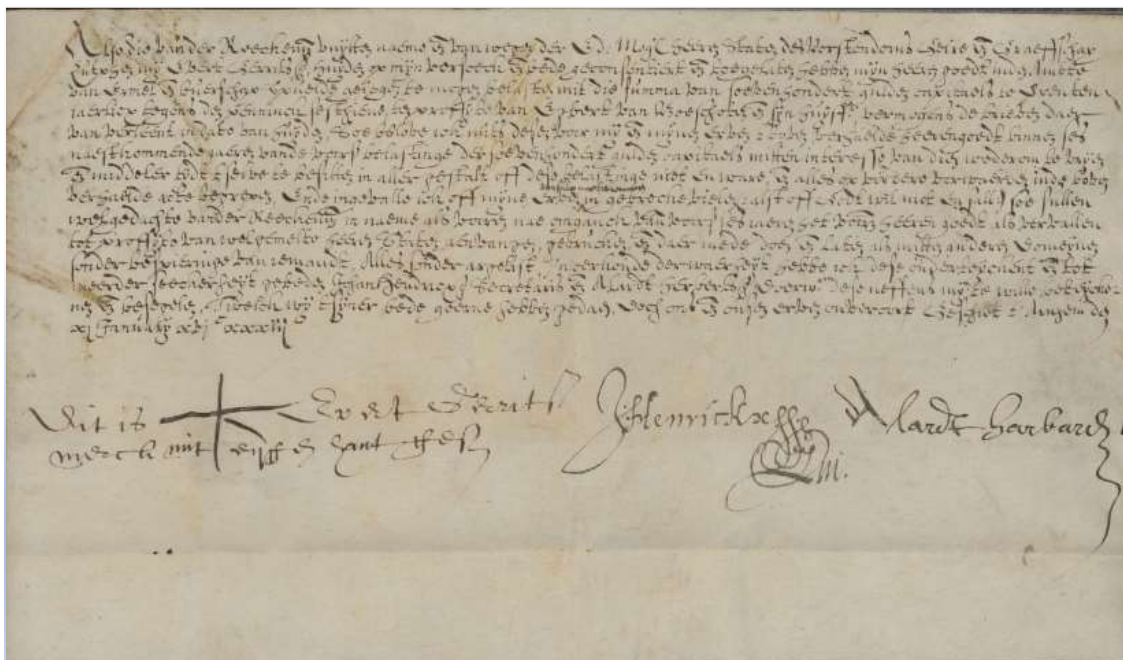
⁹⁹ <https://www.genealogieonline.nl/en/brobol-genealogie/I10780.php>

¹⁰⁰ Ook Prins 1982, 153 merkt op dat er twee naamgenoten bestonden; Van der Born 2018.

ligt bij Achterveld terwijl de tweede bij Meerveld ligt. Binnen dit kader gaat het te ver om de geschiedenis van deze beide families te ontrafelen. Op dit moment kunnen we alleen vaststellen dat er geen concrete aanwijzingen zijn dat Gijsbert van Emeler van Boeschoten afkomstig is uit een aanzienlijke familie.

- Om te controleren of de lijst leenmannen juist is kan tenslotte gekeken worden naar de eigenaren die de reeks van opeenvolgende leenmannen in de achttiende eeuw opvolgden en waarvan bekend is dat zij Klein of Groot Boeschoten in bezit hadden (bijlage 2). De laatst bekende is Petertjes (Evertz van Bouschoten). In 1820 verkoopt zij samen met Jantje, Meeuwis en Evert Jansen de helft van het goed aan de pachter en hun halfbroer Aart Jansen (van de Pol of van Boeschoten). Zestien jaar later kan hij ook de andere helft kopen. Met de verkoop in 1848 aan Aart Eijbertsen van de Berg, de vader van Jan van de Berg die het in 1860 kocht, is ook de link gelegd met J.H. Nachenius die het van Jan van de Berg heeft gekocht.¹⁰¹ Hiermee is de lijn van leenmannen en eigenaren rond waarmee aannemelijk is gemaakt dat Wolter de 'stamvader' van Klein Boeschoten is.

Een enkele keer geeft een vermelding een inkijkje in een bijzondere periode van de geschiedenis. Op 22-6-1569 werd Willem Lubbertsz, die op Boeschoten had gewoond, door de pastoor van Voorthuizen herkend. Hij moest voor de Raad van Beroerten, ook wel Bloedraad genoemd, verschijnen. Deze Raad is na de beeldenstorm in 1567 ingesteld door de hertog van Alva en was berucht vanwege de vele doodstraffen, verbanningen en verbeurdverklaringen. Wie deze Willem Lubbertsz was en wat hij gedaan heeft en of hij is veroordeeld is niet onderzocht. Hij past immers niet in de lijn van leenmannen. Mogelijk was hij bouwman of knecht op Boeschoten, waarbij niet bekend is of hij van Klein of Groot Boeschoten kwam.

Afb.37 Zeventiende-eeuwse document met de naam van Egbert van Boeschoten (vierde regel).

12.4 Familiewapen?

¹⁰¹ Van der Born 2018 en 2019

Volgens Nairac voerden de heren van Boeschoten als wapen een zilveren boog op een veld van azuur.¹⁰² Een van de ramen van de Garderense kerk liet dit wapen zien. Deze is bij een brand in 1811 verloren gegaan. De gevelsteen uit 1951 die in de achtergevel van de deel is geplaatst is hiervan afgeleid (Afb.38). De vraag of dit wapen verbonden is aan Klein of Groot Boeschoten kan niet worden beantwoord. Wanneer de Boeschotense leenmannen inderdaad een eigen wapen hadden, zegt dit iets over de status of aanzien van de bewoners. Zover bekend waren de leenmannen van Klein Boeschoten niet van adel, maar is Groot Boeschoten in de zeventiende eeuw in handen gekomen van de Hoolwerf's en Feyt. Dit waren welgestelde families die mogelijk een eigen wapen hadden. Ook de wildforsters van Wedichem kende een wapen bestaande uit drie gouden kronen op een blauw veld.¹⁰³ In ieder geval was het wildforstersgoed Wedichem in 1604 in leen uitgegeven aan Agnes Bylaer.¹⁰⁴ Zij is afkomstig uit hetzelfde geslacht als de hierboven genoemde Gijsbert van Domselaar / Emeler.

Afb.38 Sluitsteen boven de deeldeur met het wapen van Boeschoten (foto P. Schut).

---

¹⁰² C.A. Nairac 1882, 78.

¹⁰³ Dossier Wedichem van Bouwheer, archief Barneveld.

¹⁰⁴ Indien Gijsbert van Emeler toch identiek is aan Gijsbert van Domselaar was hij getrouwd met Agnes van Bylaer. Ook het wildforstersgoed Wedichem wordt in 1604 in leen uitgegeven aan een latere Agnes van Bijler (Bijlaer) die getrouwd was met Adriaen Gerritsz Ploos van Amstel, Advocaat Hof van Utrecht 1609, Statenlid van Utrecht 1613, afgevaardigde in de Staten-Generaal 1618-1622 en 1627-1639 (lid van het Secretet Besogne). Blijkbaar had de familie Bieler – een belangrijke middeleeuwse riddermatige familie, met 'drie aan elkander verbonden huizen met een' toren terzijde afgesloten door een zwaren muur omsloten door een gracht', aan de Barneveldse beek, in dat geval bijzondere interesse of belang bij de Barneveldse wildforstersgoederen. Zij zullen alleen in naam de wildforster zijn geweest, waarbij het werk door een bouwman of pachter werd uitgevoerd.

13 De ruimtelijke aspecten

Voor een beter begrip van Boeschoten zijn enkele aspecten van belang. De landschappelijke inbedding en geïsoleerde ligging van een circa 90 hectare groot agrarisch bedrijf inclusief heide en hakhout hadden ongetwijfeld gevolgen voor de ruimtelijke inrichting.¹⁰⁵

Over de relatie met de maalschappen is in het vorige hoofdstuk al geschreven. Boeschoten ligt grotendeels in het maalschap Voorthuizen en heeft bij de opheffing van het maalschap hier bezittingen verworven. Tegelijkertijd wordt het echter altijd in een adem genoemd met Garderen. Egbert van Boeschoten was in ieder geval een van de geërfden van het maalschap van Garderen en komt van 1610 tot 1623 in de officiële stukken herhaaldelijk voor als een van de ondertekenaars (Afb.37).¹⁰⁶ Een ander aspect is de verhouding van het wildforstergoed en de maalschappen. Blijkbaar was het leen als buurt een zelfstandige eenheid met een bijzondere band met de maalschappen, waarbij de wildforster als gerechtigde wel rechten kon hebben in de aangrenzende maalschappen.¹⁰⁷

De landschappelijke ligging

Voor een beter begrip van de locatie van Boeschoten moeten we ook naar de erven en nederzettingen in de omgeving kijken. Was Boeschoten een uitzondering op deze uitgestrekte Veluwe heide dat beschreven werd als *een wilt en bijster lant waar vele auergrepen* (misdaden) *in geschien plegen* of waren er toch meer erven (de kaart van De Man 1805-1812)? In ieder geval was het dichtstbijzijnde erf op ca. 1,5 km Koudhoorn, dat evenals Boeschoten een Wiltforstergoed was, terwijl Garderen op ca 3,5 km afstand de volgende nederzetting is. Binnen een gebied van grofweg 20 km² rondom Boeschoten liggen sinds de vroege middeleeuwen nog een aantal nederzettingen. De grafvelden van Huinen, Garderen en mogelijk ook in het Speulderbos laten zien dat dit gebied al sinds de vroege middeleeuwen bewoond was. Drie wordt zelfs al in 855 vermeld.¹⁰⁸ Boeschoten was in ieder geval een leen van enige omvang wat in overeenstemming zal zijn geweest met de status van de wildforster. In onderstaand overzicht is een samenvatting gegeven van een aantal boerderijen uit de omgeving. Verspreid over het gebied treffen we een klein aantal erven of nederzettingen aan bestaande uit een of enkele boerderijen. Het kleine aantal erven hangt ongetwijfeld samen met de ligging op de stuwwal en de aanwezigheid van heide. De eigendomsverhoudingen en de pogingen van kloosters en of Gelre het gebied te ontginnen spelen daarbij een belangrijke rol. Deze bodems zijn van nature niet erg vruchtbaar en de ontginning ervan zal zeker een grote tijdsinvestering hebben gevergd in termen van bemesting (schapenteelt).

De watervoorziening in dit gebied zal ook een belemmering zijn geweest voor de ontginning van het gebied. De waterput van Boeschoten was 7 meter diep terwijl de dorpsput in Garderen zelfs 25 meter diep was.¹⁰⁹ Op sommige plaatsen bevonden zich echter kleine vennetjes die ontstaan zijn door leemlagen in de ondergrond ('t Sol en Garderen) of waar grondwater binnen bereik lag (Vossen, Ouwendorp). Deze boerderijen lagen bovendien in de nabijheid van doorgaande routes waarbij de boerderijen en routes niet geheel toevallig bij of langs deze waterpunten lijken te zijn gepositioneerd. Een

---

¹⁰⁵ Het Gat van Zus wordt hier buiten beschouwing gelaten.

¹⁰⁶ Malenboek van Garderen (gemeente archief Barneveld).

¹⁰⁷ Als gevolg van de COVID maatregelen is het niet mogelijk om het archief van de gemeente Barneveld te bezoeken. Enkele relevante documenten zijn door het archief van de gemeente Barneveld digitaal beschikbaar gesteld.

¹⁰⁸ Blommesteijn, Heidinga, van Regteren Altena & Verkerk 1977.

¹⁰⁹ Aan de zijkant van het woongedeelte van Klein Boeschoten staat een zwengelpomp die water van ca 7 meter diepte kon halen. Tegenwoordig staat het grondwater op ca. 11 meter diepte. De echopot bij Apeldoorn is zelfs 69 meter diep.

intrigerende vraag is waarom bij het Watersemeer nog geen aanwijzingen bekend zijn voor bewoning.

Bijna al deze nederzettingen zijn tenminste .vanaf de veertiende eeuw aanwezig. Opvallend is dat Garderen een belangrijk centrum is geweest waarbij een beperkt aantal boerderijen als een soort satelliet ontginningen rond deze bestuurlijke kern lagen. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld Elspeet waar de erven juist geconcentreerd in de kern lagen.¹¹⁰

Opvallend is bovendien dat het deels grotere bedrijven zijn met een oppervlak van meer dan 60 ha, naast kleinere bedrijven van 9-25 ha. Indien deze een oorsprong vinden in vroege ontginningen onder leiding van de bisschop van Utrecht of een van de kloosters sluit dit beeld aan bij wat ook bekend is uit de Gelderse Vallei. Mogelijk betreft het een soort van ontginningsboerderijen die later werden opgesplitst in kleinere bedrijven.¹¹¹ De landschappelijke ligging op de stuwwal wijkt echter af van die in de Vallei waardoor het karakter van de bedrijven mogelijk anders was.

Naam	Vroegste vermelding	Oppervlak		bron
Boeschoten	1326 (1246)	90 ha? (klein en groot B.)	Wildforster	
Garderen (Garder, Gerderen)	1276; 1316	Kern 60 ha (1832)		Schut 2020
't Sol	1440	61 en 50 ha (1832)	Allodiaal 4 gebinten	Van der Born 2020
Meerveld	13 ^e eeuw	Enkele erven van ieder 10 – 25 ha		Van den Born 2020
Wilde Kamp (verdwenen)	late middeleeuwen?	9 ha		Schut 2020
Ouwendorp	1325	17 (38 in 1832), 19 en 13 ha		Van der Born 2020
Millingen (2x)	1230 (1470)	56 ha (1821)	Allodiaal of herengoed?	Van der Born 2020
Vossen (2x)	14 ^e eeuw	12-16 ha en 19 ha	5 gebinten	Van der Born 2020
Koudhoorn	14 ^e eeuw	?	Wildforster	

13.1 De inrichting van het wildforstersgoed

Aan de inrichting van het wildforstersgoed zal sinds de middeleeuwen het nodige zijn veranderd. De boerderijen zijn vermoedelijk enkele malen verplaatst, maar sinds de zestiende eeuw zijn deze op dezelfde plaats herbouwd. Soms werd een pad verlegd of kreeg een perceel een andere bestemming. De veldnamen zijn in de loop van de tijd ongetwijfeld aangepast aan de op dat moment gegeven functies. Het hakhout zal periodiek zijn geoogst voor het gebruik op de boerderij terwijl de visverkopers, die van Harderwijk naar Arnhem over de Karweg trokken, hier een klein deel van hun waar zullen hebben afgezet. Vanwege de waterput is het waarschijnlijk dat ook regelmatig reizigers halt hielden om water te drinken en om hun waterzakken te vullen. Doordat de bronnen beperkt zijn, wordt vooral de situatie in de negentiende eeuw beschreven. Mogelijk dat de wildforster steeds minder gemotiveerd was om zijn taken voor Gelre uit te voeren. In ieder geval werd de wildforster van Wedichem in de achttiende eeuw regelmatig gemaand om het achterstallige ruimgeld te innen. Over de rol bij de jachtpartijen lezen we weinig meer na de zeventiende eeuw. In onderstaande worden een aantal van deze onderwerpen verder uitgewerkt.

¹¹⁰ Veen, Maes & van den Dool 2017, fig. 2.9.

¹¹¹ Kroes 1985, Schut 2018b.

Het middeleeuwse erf

Hoewel er nog geen archeologische bewijzen zijn, kan op basis van opgravingsgegevens uit de onmiddellijke omgeving van Boeschoten wel een eerste indruk gegeven worden van het uiterlijk van het erf rond de dertiende eeuw.¹¹² Opgravingen in onder andere Harselaar Zuid (Wedichem), Voorthuizen (Blankensgoed) en Putten geven een indruk van de grotere erven in twaalfde en dertiende eeuw (Afb.39).

Het erf bestond uit een 25 tot 30 meter lange boerderij met enkele bijgebouwen. De boerderij had licht gebogen lange wanden die de dakconstructie droegen (Gasselte B). Aan een van de kopse zijden bevond zich een besloten hof die wordt gevormd door twee grote (15 - 20 meter lang) eenbeukige bijgebouwen (Gasselte A) die, schuin, net buiten het verlengde van de zijgevels van de boerderij waren geplaatst. Doordat deze bijgebouwen naar elkaar toe neigen ontstond een besloten hof. Soms was deze hof aan de binnenzijde ook nog voorzien van een omheining of afrastering.¹¹³ In de smalle doorgang tussen de bijgebouwen kan ook een poortgebouw aanwezig zijn (Wedichem), die gezien kan worden als een bevestiging van de status van het erf. Direct naast de boerderij, soms bij de ingang, bevindt zich de waterput. Rondom staan verschillende kleinere bijgebouwen met diverse functies en hooibergen. Dergelijke grote erven zijn naar verwachting voorbehouden aan de belangrijke goederen van oorspronkelijk meer dan 60 hectare, die gezien moeten worden als ontginningsboerderijen van waaruit de Gelderse Vallei is ontgonnen.

Overigens kende Wedichem in de dertiende eeuw een omgreppeld gebied van tenminste 5 ha.¹¹⁴ Dit betekent niet dat het leen ook 5 ha groot was. In 1832 hoorden bij de drie erven Groot Wenkoop, Wenkoop en Klein Wenkoop meer dan 100 ha.¹¹⁵ Of deze ook omwald waren zoals Boeschoten is onbekend.

Hoewel Nairac spreekt van een gracht zijn hier geen aanwijzingen voor gevonden. Aangezien de wildforsters primair boer waren ligt het niet in de lijn van de verwachting dat zij over een kleine versterking beschikten bijvoorbeeld in de vorm van een woontoren met droge gracht en/of palissade. Deze grafelijke beambten hadden blijkbaar een andere status dan de keizerlijke wildforsters.¹¹⁶ In de volgende hoofdstukken wordt ingegaan op het latere erf.

Afb.39 Luchtfoto van de opgraving in Harselaar - Zuid. Onder zijn de paalsporen van de grote boerderij te zien en aan de rechterzijde een waterput (grote donkere vlek). Aan de bovenzijde twee schuin op de as van de boerderij gerichte bijgebouwen (foto J. van Uffelen).

¹¹² Uit de 11^e en 12^e eeuw zijn bij Wedichem ook twee kleinere boerderijen gevonden (27 en >16 meter).

¹¹³ Voorthuizen, Blankensgoed.

¹¹⁴ Meurkens 2018, fig. 9.14; Nairac vermeldt een omgrachting maar hiervan zijn geen sporen teruggevonden.

¹¹⁵ Meurkens 2018, 56-57.

¹¹⁶ De wildforsters van de keizer kenden wel dergelijke eenvoudige versterkingen (Groesbeek en vermoedelijk ook Watermeerwijk (Mooren 2006; Schut 2014, 330)).

13.2 Overige bezittingen

De omvang van het wildforstersgoed Klein Boeschoten is in de loop van de tijd veranderd. Sommige bezittingen werden weer afgestoten en andere toegevoegd. Alleen een aantal percelen die na de verdeling van de maalschapsgronden van Voorthuizen en Garderen aan de gerechtigden toekwamen, evenals een perceel dat in 1914 werd aangekocht (Gat van Zus) horen nog bij het huidige Klein Boeschoten.

Boeschoten in het Garderbroek

Al in de vijftiende eeuw had men in het Garderbroek een erf verworven dat Boe(g)schoten werd genoemd, evenals een erf waarvan de naam niet bekend is en aandelen in andere landerijen.¹¹⁷ Het Garderbroekse erf lag aan de Houtbeek net ten oosten van de Grote Bunt.¹¹⁸ Een beschrijving uit 1473 wordt ten onrechte aan Groot Boeschoten toegeschreven. Er staat: "*Idem vernijt eedt ende draegt op dat goet, geheiten Boeschaten, dat een wilfurstergoet is, in den kerspel van Garderen, in der buerschap van Boeschaten gelegen, daer naest gelegen is die beek van Garderen an d'een ende Wolter van Boeschoten an d'ander sijde, tot Zutphense rechten*". De ligging aan de beek wijst op het Garderbroekse goed en niet op het onderzoeksgebied. Hier loopt immers geen beek. Mogelijk heeft de identieke naamgeving ook voor de vijftiende eeuwse schrijver tot verwarring geleid.

In de achttiende eeuw wordt het volgende over het Garderbroekse Boeschoten vermeld:¹¹⁹

1. *"een mergen saeylands ongeveerlijk met den hof en de grond van het huisje van Reyer Brants en het regt twe beesten te mogen weiden in het weyland 'de Maeten' genaemt, als bijzonder leen en afgespleten van een halve erve ende goet geheiten Boetschoten, gelegen in den land van Veluwe, in den kerspel Garderen, daarvan de wederhelfte toebehoort Mechtelt Hartgers van Boerschoten, beiden wildforstergoederen, aen den F.G. en G.Z. ten Zutphense regten, met een pond goed gelts te verheergewaden, leenroerig, 15 juli 1699 door Andreas Feyth en Margareta Hoolwerff, egteluyden, als allodial opgedragen aan Wouter Everts en Jacobje Gerrits, egteluyden, welker kinderen volgens 's Hoves resolutie van 27 september 1699 als, Evert, Gerrit, Jan, Derkjen, Aeltjen, en de onmundige Hendrikje Wouters daermee beleent sijn, 27 ot. 1728'.*

2. *'Een perceel weyland, de Mate genaemt, in het garderbroek gelegen als een bijzonder leen en afgespleten van een half erf 1 dec. 1719 door Johan Bernard Feyt als allodial opgedragen aan Wouter Everts en Jacobje Gerrits, egteluyden.'* Veldhuizen merkt op dat dat het woord allodiaal hier ten onrechte wordt vermeld. Het is immers een leenroerig goed en geen eigendom waardoor Wouter Everts zich ten onrechte niet liet belenen.

Deze fragmenten worden hier weergegeven omdat zij laten zien dat in ieder geval in deze periode Klein en Groot Boeschoten hier beide bij betrokken waren. Mechtelt Hartgers zien we immers terug bij Klein Boeschoten, en Hoolwerf en Feyt bij Groot Boeschoten. De eigenaren/leenmannen van Klein en Groot Boeschoten hadden dus ook samen elders belangen waarbij zij samenwerkten.

Nijkerk

Aart Jansen bezat in 1832 twee huizen in de bebouwde kom van Nijkerk op de hoek van de Kloostersteeg en de Lange straat (21 en 57 m²). Of deze percelen al eerder bij Boeschoten hoorden of dat deze door Jansen zelf zijn ingebracht is niet bekend. In ieder geval staat hij als

¹¹⁷ Kroes 1985; Van der Born 2019, 6. Let op Klein en Groot Boeschoten zijn hier verwisseld.

¹¹⁸ Volgens een advertentie uit 2014 in de Barneveldse Krant stond op het adres Dunekamperweg 21 in Stroe een boerderij met de naam Groot Boeschoten. In 1939 was het adres Stroeërweg 40. Met dank aan D. Veldhuizen (Garderen).

¹¹⁹ Veldhuizen 2007, 11.

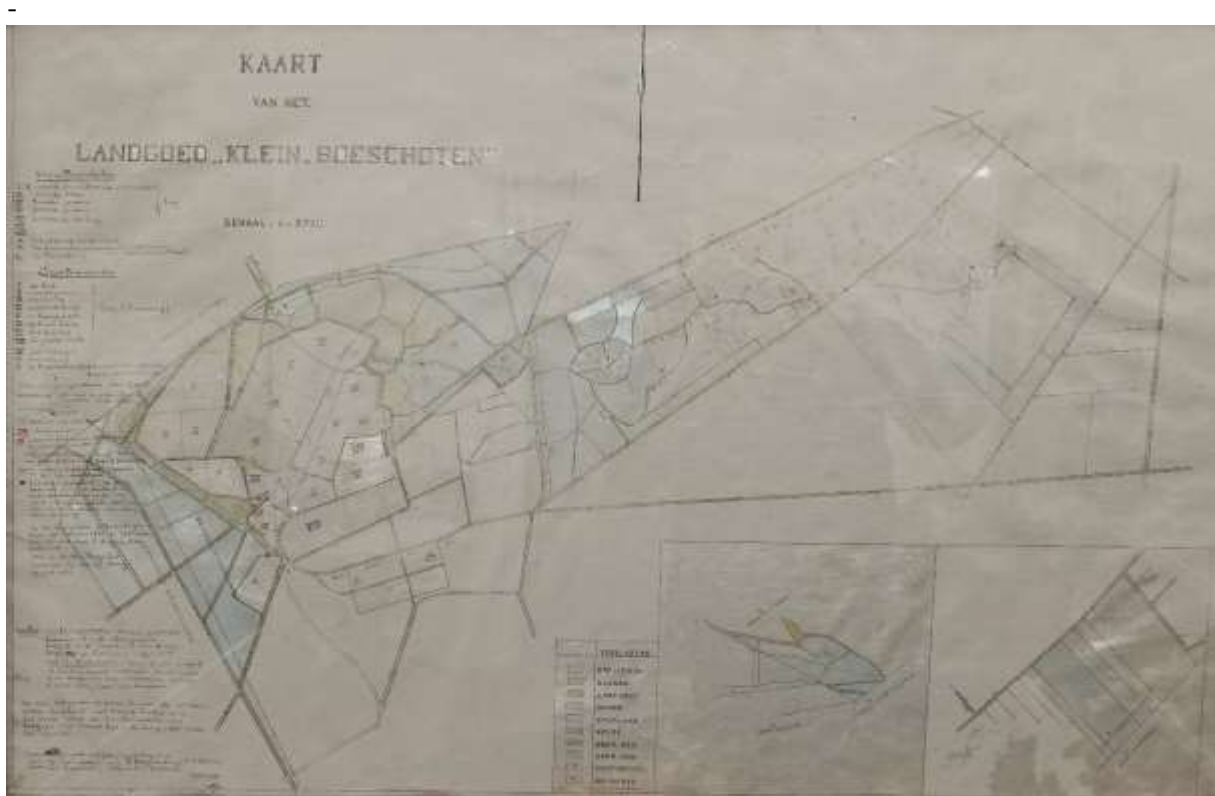
landman uit Kootwijk geregistreerd.¹²⁰ Aangezien er in dat jaar slechts één Aart Janssen uit Garderen in het kadaster van Barneveld voorkomt mag worden aangenomen dat het de toenmalige eigenaar van Klein Boeschoten betreft.¹²¹

Voormalige maalschapsgronden van Voorthuizen

In 1832 waren de percelen ten zuiden en langs de westrand van het wildforstersgoed evenals het driehoekige perceel ten noordoosten van Boeschoten nog in eigendom van het Maalschap Voorthuizen. Op het einde van de negentiende eeuw zijn deze maalschapsgronden onder de gerechtigden verdeeld, waarbij Jan van den Berg van Klein Boeschoten een deel van deze gronden toegewezen kreeg (Afb.40). Hieruit blijkt dat Boeschoten ook een bijzondere historische relatie had met Voorthuizen en zeker niet uitsluitend gericht was op Garderen.

Voormalige maalschapsgronden van Garderen

Een klein perceel ter hoogte van het toegangshek naar de Hoge Boeschoterweg is waarschijnlijk al voor 1900 toegevoegd. J.H. Nachenius kocht in 1914 voor zijn drie kinderen ieder een perceel van 25 ha. Alleen de 25 ha rond het Gat van Zus is nog steeds in eigendom van de familie van der Waals. De overige twee delen van Wim en Con (inclusief de Bergsham met zijn bekende grafheuvels) zijn na de Tweede Wereldoorlog grotendeels verkocht aan Geldersch Landschap & Kasteelen. Alleen enkele kleine percelen zijn nog in eigendom van nazaten van Nachenius of particulier bezit.

Afb.40 Kaart van de bezittingen van Boeschoten in 1932 (J.C. Nachenius).

¹²⁰ Keverling Buisman 1989.

¹²¹ In de twintigste eeuw zou ook nog een perceel in Nijkerk eigendom zijn geweest, maar hier zijn geen gegevens over gevonden. Het kan zijn dat er verwarring is met De Maat dat op de grens tussen Putten – Nijkerk – Voorthuizen ligt.

De Maat

Het Puttense De Maat ligt langs de Veldbeek, op het drie gemeentepunt Putten-Nijkerk-Voorthuizen, en was in 1832 nog heide en in bezit van het Ambt Putten. Bij een openbare verkoop is het door Aart Eijbersen van den Berg gekocht van de kinderen van Hijmen Gijsbertsen van Diermen en Rijntje Gerrits van Manen. Jan en zijn broer Aart van den Berg hebben dit in 1862 gekocht van hun vader Aart Eijbersen van den Berg. Al snel werd het in 1866 'bij scheiding en deling' toebedeeld aan Jan van den Berg. In 1901 kwam het bij de koop van Klein Boeschoten in eigendom van Nachenius.¹²²

In 1866 betrof het twee percelen heide terwijl in 1907 door Nachenius nog een huis werd gekocht. In 1946 bestond deze bezitting uit 4.86.90 ha waaronder een huis met erf en bouwland, twee percelen weiland en een perceel dennen.¹²³ Het huisje op de Maat werd bewoond door mevrouw Middendorp en later de knecht van Boeschoten onder andere Hendrik Doppenberg. Het grasland van de Maat was tenminste zolang men vee hield van belang, omdat op Klein Boeschoten alleen de Voorste Dries grasland was. In de negentiger jaren werd het laatste deel van de Maat verkocht.¹²⁴

Grijze veen

In 1932 hoorde ook een perceel in het Grijze veen bij Klein Boeschoten. Het betreft een perceel aan de zuidzijde van de Rijksstraatweg ten zuiden van de Lage Zuiderweg dat in 1832 nog heide was van het maalschap van Garderen. Het is niet bekend wanneer dit is verkregen of wanneer het is verkocht.

---

¹²² Aantekeningen in familiearchief van der Waals.

¹²³ Het betreft de percelen E68 en G273 (heide) In 1907 werd ook een huis gekocht. (Sectie E 489 (huis), 537 en 540 (heide)). In 1946 bestond het uit 4.86.90 ha sectie e788 en 647.

¹²⁴ Mededeling M. van der Waals.

14 Routes, wegen en paden

De ligging van Klein Boeschoten, binnen enkele honderden meters van een kruispunt van drie belangrijke routes, staat ongetwijfeld in relatie tot de ontstaansgeschiedenis. Weliswaar lijkt Boeschoten op het eerste gezicht geïsoleerd op de heide te liggen, maar juist de ligging langs deze routes en de aanwezige waterput, betekenen dat regelmatig reizigers het erf zullen hebben aangedaan. Het familieverhaal dat de Hessen via het Moffenweggetje naar Boeschoten kwamen wijst hierop. Het is daarom noodzakelijk dieper in te gaan op de wegen rond Boeschoten dat als het ware de spin in het net vormt. In eerste instantie is uitgegaan van de wegen uit 1805 en 1832 aangezien betrouwbare oudere kaarten ontbreken. Voor de routes is ook gebruik gemaakt van oudere bronnen en kaarten.¹²⁵

De afgelopen 200 jaar is ook veel gewijzigd. De ontwikkeling van het wegenpatroon is goed te volgen op Afb. 46 tot Afb. 55. Het is belangrijk om zich te realiseren dat het belang van de routes in de loop van de eeuwen veranderde naar gelang de economische, sociale en politieke ontwikkelingen, waardoor het wegstelsel een dynamisch gebeuren was. Illustratief is dat in de twintigste eeuw de vervoersmiddelen veranderen bijvoorbeeld door de opkomst van de fiets. De Arnhemse Karweg werd al voor 1930 voorzien van een rijwielpad en als zodanig op de kaart aangegeven.

Wanneer er over 'wegen' wordt gesproken, dienen we ons te realiseren dat het vóór de negentiende eeuw eerder om routes ging dan om vaste wegtracés zoals we die nu kennen. Voortdurend reisde men van A naar B, waarbij de terreinomstandigheden vaak vereisten dat kapotgereden delen, mulle of natte plekken, vermeden werden. Als gevolg hiervan ontstonden, soms enkele honderden meters, brede bundels van karresporen (zie par. 14.1.5).¹²⁶ Op andere plaatsen is het verkeer met behulp van wegwallen in goede banen geleid om te voorkomen dat voermannen over de akkers reden. De routes die minder intensief werden gebruikt bestonden slechts uit enkele karresporen in de heide, terwijl de veldwegen niet meer waren dan een flauw spoor op de heide. Het uiterlijk van de weg werd vooral bepaald door de frequentie van het verkeer (voetgangers, paarden en karren of koetsen). Om dergelijke oude routes te herontdekken is het AHN een onmisbaar instrument. De karresporen zijn nog steeds goed herkenbaar in de bos- en heidegebieden zoals bijvoorbeeld bij Stroe, maar ook in de omgeving van Boeschoten en het Gat van Zus. Hier worden de regionale routes, lokale routes en veldpaden of akkerwegen besproken die relevant zijn voor Boeschoten.

14.1.1 Doorgaande regionale routes

Garderen is al vanouds een belangrijk knooppunt van wegen zoals op de kaart uit rond 1600 van Nicolaas van Geelkercken duidelijk te zien is (Afb. 41). Garderen kende om deze reden ook verschillende voorzieningen zoals herbergen, smederij etc. Ook Boeschoten ligt in de nabijheid van een kruising van drie belangrijke routes die teruggaan tot in de middeleeuwen (Arnhem – Harderwijk; Apeldoorn – Amersfoort; Zwolle-Hattem-Amersfoort) (Afb.42). Op de postkoetsenkaart uit 1815 wordt Boeschoten als een van de weinige erven apart benoemd met speciaal een weg ingetekend vanaf het kruispunt Karweg en Hessenweg.¹²⁷ Hiermee wordt het belang van Boeschoten benadrukt.

---

¹²⁵ De kaart van De Man uit ca. 1805 geeft een schematisch beeld. De provincie Gelderland heeft in het verleden een studie laten verrichten naar de hessen- en postwegen.

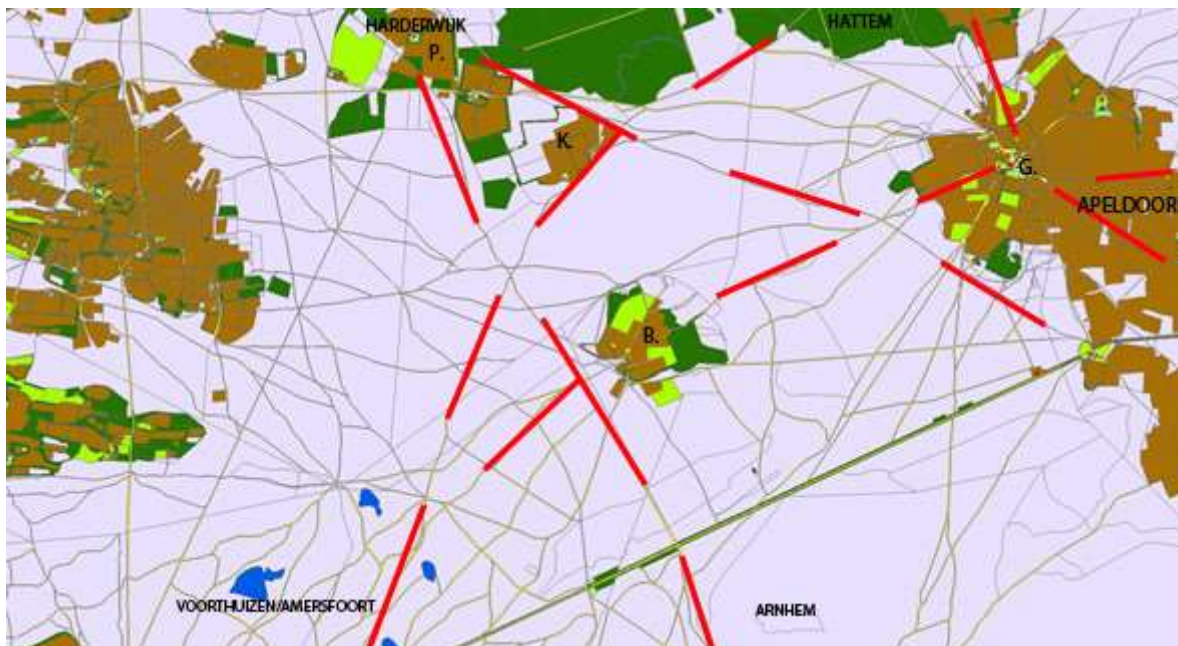
¹²⁶ Baarle 2009.

¹²⁷ Andere routes, bijvoorbeeld Milligen – Putten, worden verder niet behandeld.

Afb. 41 De Veluwe door N. van Geelkercken (1586-1656) en de Postkoetsenkaart uit 1815 met Boeschoten.

Afb.42 Ligging van de middeleeuwse routes rond Boeschoten geprojecteerd op kaart van HISGIS Gelderland. P=Putten, B= Boeschoten, K=Koudhoorn, G=Garderen.

Harderwijk - Arnhem

De doorgaande weg van Arnhem naar Harderwijk (De Karweg) vindt zijn oorsprong in de middeleeuwen toen de beide hanzesteden (vanaf de dertiende eeuw?) met elkaar werden verbonden.¹²⁸ Deze verkeersader zal ook voor de weinige boerderijen in de nabijheid van de route van groot belang zijn geweest om goederen uit de stad te kunnen verwerven en

¹²⁸ <http://www.arneym.nl/verkeer/00000099e509edb01/index.html>

om hun producten te kunnen verkopen aan de passerende handelaren. Vis was daarbij tot rond 1900, en waarschijnlijk ook al veel eerder, een van de producten die richting Arnhem werd vervoerd. (zie kader).

Trui Doppenberg vertelde over de vishandel in de negentiende eeuw.¹²⁹
"Wanneer in het voorjaar de visboeren uit Harderwijk voor het eerst met hun bellenkarren en gezang langs de karweg kwamen dan was het feest. Men hoorde ze 's ochtends vroeg reeds van verre en stond gespannen op de uitkijk. Voor een kwartje kreeg men 200 haringen (een tal). Men bakte ze in raapolie of reeg ze aan z.g.n. heringspillen om ze te roken en te bewaren. O wee, wie in deze dagen geen kwartje had en dat kwam jammer genoeg ook voor.

De visboeren zongen:

Hering verse pan,
ze leven nog,
ze springen nog,
ze roeren met hun staartjes nog."

De boerderijen die beschikten over een waterput zijn ook een rustpunt zoals bijvoorbeeld een vroeg zeventiende-eeuwse ets van Jan van de Velde laat zien. Het betreft een erf langs de Karweg met boerderij, broodoven, hooibergen en schuur, terwijl de reizigers uitrusten op het erf bij de waterput langs de karweg (Afb. 43). Hoewel het niet zeker is om welk erf dit gaat, kan niet worden uitgesloten dat het Boeschoten betreft. Er waren immers niet veel boerderijen langs deze route. Naar het zuidoosten is de volgende halte Stroe (5 km) terwijl naar het noorden Spriel (3 km) of Groevenbeek (5 km) de volgende potentiële waterhaltes zijn geweest. De reizigers die te voet, paard of kar waren voor een reis van Harderwijk naar Arnhem een tot twee dagen onderweg.

Ten zuidwesten van Boeschoten maakt deze weg een merkwaardige knik. Deze is al herkenbaar op de heide in 1832 en heeft dus geen directe relatie met Boeschoten of met het bosperceel van Bato's erf dat hier later kwam. De aanwezig karresporen die geen knik maken, laten echter zien dat deze knik pas later, maar ruim voor 1832, is ontstaan (hfd.st. 14.1.5).

Afb. 43 Reizigers bij een boerderij aan de Arnhemse Karweg. (tek. Jan van de Velde 1593-1641. © Christie's Images Limited 2014).

Apeldoorn – Amersfoort

¹²⁹ Manuscript C.E.van der Waals.

De tweede belangrijke route was de weg van Apeldoorn naar Amersfoort. De weg liep oorspronkelijk, komende vanaf Ouddorp of Meerveld, via Garderen over Boeschoten naar Voorthuizen dus niet via de huidige Apeldoornseweg. Coppens heeft aannemelijk gemaakt dat de weg Apeldoorn – Amersfoort voor de zestiende eeuw, in een boog ten noorden van de zandverstuivingen, over Garderen liep.¹³⁰ Het stuifzand vormde immers een voortdurende bedreiging voor de begaanbaarheid van deze route.

Zwolle -Hattem-Voorthuizen- Amersfoort.

Deze liep volgens de kaart van De Man (1805-1812) via Houtdorp over Koudhoorn richting Voorthuizen. Deze weg wordt bij Koudhoorn, deels nog de Hessenweg genoemd. De Hessenweg kruiste een kilometer ten noordwesten van Boeschoten met de Karweg om in een boog uit te komen ter hoogte van de Prinsenweg/Hunnenweg. Deze route is in ieder geval al voor 1870 (mogelijk zelfs voor 1850) in onbruik geraakt. Dat men voor deze route heeft gekozen is opvallend aangezien zich weinig pleisterplaatsen in de vorm van herbergen etc. langs dit tracé bevinden. De hessenkarren werden echter geweerd uit de bewoonde omgeving omdat hun zware karren de wegen kapot reden. Voor andere reizigers langs deze route zou het logischer zijn om de route over Garderen te nemen waar wel herbergen waren, evenals een smid en andere voorzieningen. Bovendien kon hier aansluiting worden gevonden op de route Apeldoorn – Amersfoort. Indien deze veronderstelling juist is dan moet het deel Garderen - Voorthuizen door deze samenvoeging extra druk zijn geweest.¹³¹ Deze route liep globaal via de huidige Hoge Boeschoterweg, over of onderlangs Boeschoten, en verder via de voorgangers van de Hunnenweg naar Voorthuizen. Het verdwenen Moffenweggetje achter in de Eng herinnert hier aan en wijst erop dat deze route (via Garderen) over het erf liep. Opvallend is dat in het bos langs het Moffenweggetje geen wegwallen zijn aangetroffen die de naast gelegen landerijen/bossen moesten beschermen tegen het verkeer.

Op Afb.42 zijn de middeleeuwse routes globaal aangegeven. Het exacte tracé is immers niet bekend. Dit betekent dat Boeschoten bij de kruising van twee of drie belangrijke routes ligt. De ligging is dus minder geïsoleerd dan men vaak veronderstelt.

De kaarsrechte wegen zoals de Apeldoornseweg (N344) tussen globaal Stroe en Voorthuizen en de Oude Nijkerkerweg, die in de negentiende eeuw de Oud Milligenweg werd genoemd, zijn in de zeventiende eeuw aangelegd.

14.1.2 Lokale routes

De lokale wegen verbonden over korte afstand nederzettingen met elkaar, waarbij de term nederzetting ruim moet worden geïnterpreteerd (incl. de boerenerven). Deze kunnen ook onderdeel zijn van regionale routes en zijn vooral gebruikt om erven met elkaar te verbinden. Daarbij moet worden gedacht aan routes van Boeschoten naar Koudhoorn, Garderen, Voorthuizen, Milligen, Stroe, Vossen, Veenhuizen en Gerven (afb. 41).

14.1.3 Veldpaden en akkerweggetjes

Hier vallen paden onder die zijn gebruikt om van de boerderij op de akkers te komen. Deze kunnen doodlopen, maar ook toegang geven tot verder weg gelegen akkers, of deel uitmaken van een pad naar een naastgelegen boerderij (afb. 42). In 1832 worden sommige van deze paden aangeduid als 'uitweg op heide'. Het zijn niet meer dan (deels overgroeide) betredings- of karresporen op de heide.

---

¹³⁰ Een zuidelijke route liep via het erf Vossen.

¹³¹ Coppens 2017; Bijster 2019.

Afb. 44 Lang de route van Boeschoten naar Stroe, vermoedelijk de Mooie Laan, met Clara van der Waals-Nachenius naast de koetsier Schimmel (archieffam. van der Waals).

Opvallend is dat vooral ten zuiden van Boeschoten dergelijke verbindingen aanwezig zijn die haaks op de doorgaande routes staan. Andere veldwegen lopen dood op het stuifzand waarbij niet duidelijk is of het oudere routes zijn die door het stuifzand onbruikbaar zijn geworden of dat deze bewust bij het stuifzand eindigden om bijvoorbeeld zand te halen.

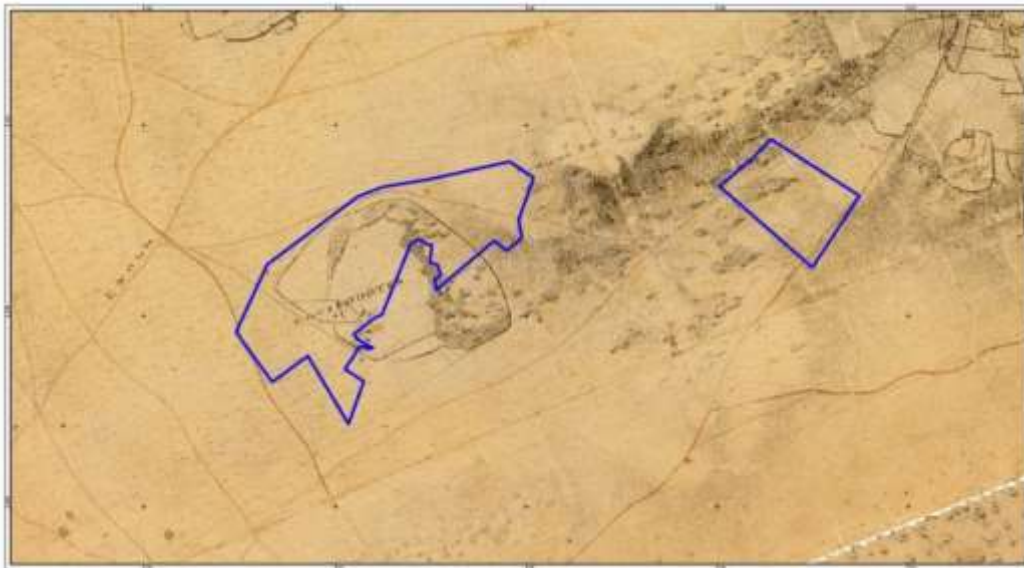
Afb. 45 Links: De herder Mouw(?) met een van de laatste schaapskuddes op een veldweg. Rechts: een pluggenwagen op een akkerweg (archieffam. van der Waals).

Niet alleen Boeschoten ligt bij een route ook de andere geïsoleerde erven op de heide liggen bijna altijd langs de belangrijkste doorgaande wegen. De bereikbaarheid en watervoorziening spelen

hierbij ongetwijfeld een belangrijke rol. Of deze routes ook al bestonden in de tiende tot twaalfde eeuw toen de kiem voor deze erven werd gelegd is niet bekend.

Wel bleef veel van de oude wegenstructuur bewaard, maar de functie van de paden veranderde. Sommige van deze wegen verdwenen uiteindelijk. Een weg, parallel aan en ten noorden van de Hoge Boeschoterweg, die van Klein Boeschoten ter hoogte van het Moffenweggetje (Achter in den Eng) richting de Terp (kruising met Hooiweg) liep, is evenals een weg vanaf de De Terp ten zuiden van de Bergsham naar de Rijksweg, in het begin van de twintigste eeuw verdwenen. Alleen een inmiddels ook verdwenen pad aan de zuidzijde van de Hoge Boeschoterweg heeft hier nog enige tijd aan herinnert.

De herinnering aan het verdwenen Moffenweggetje wordt nog in stand gehouden door een niet meer herkenbaar kadastraalperceel (Afb. 104).

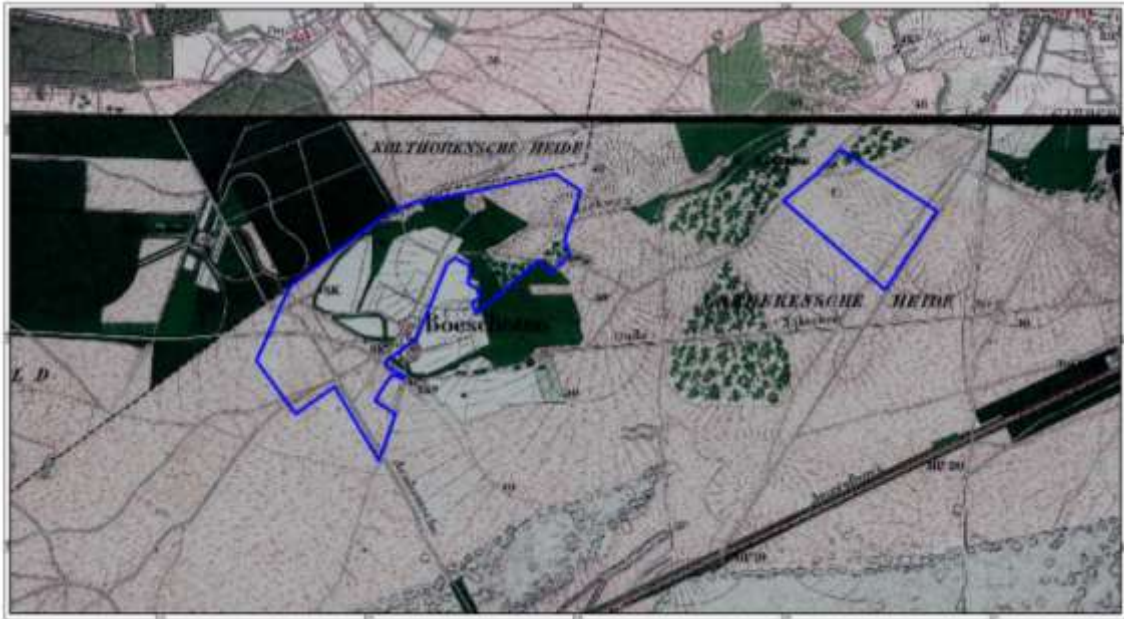

Afb. 46 Kaart De Man 1805--1812.

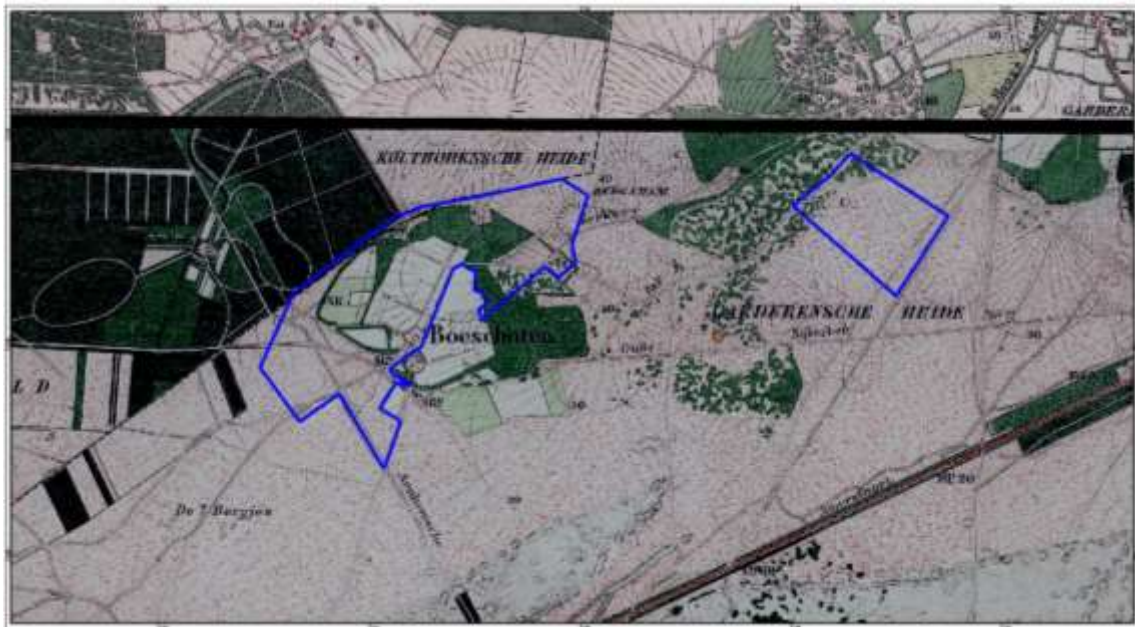

Afb.47 TMK 1850 met in gele lijnen de wegen en paden uit 1832. Doorgaand wegen geel; veldwegen gearceerd.

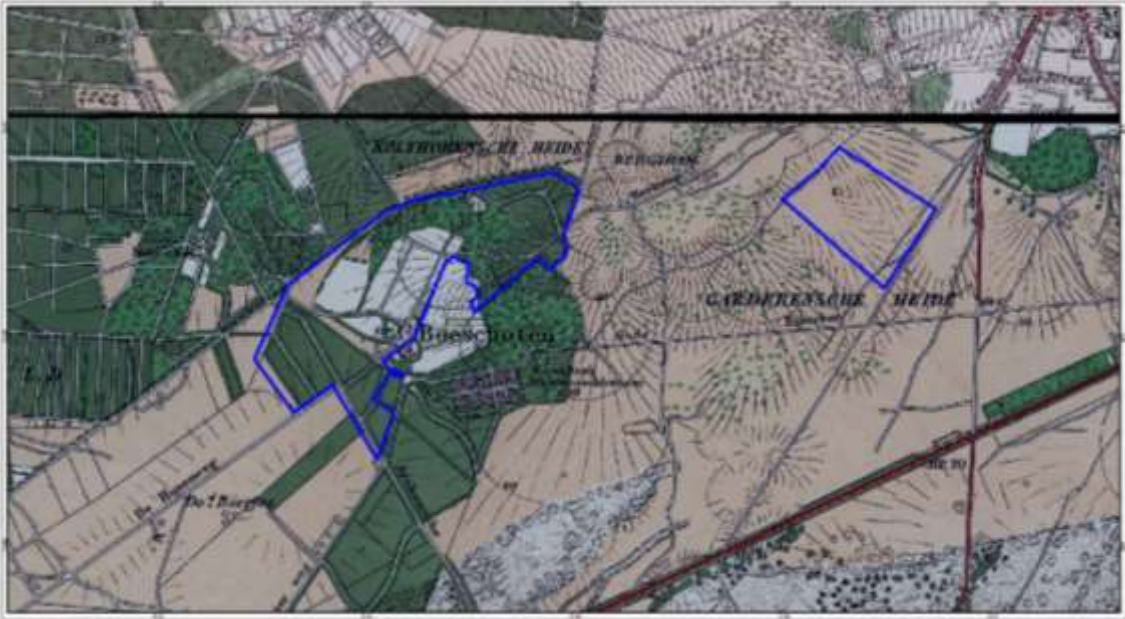

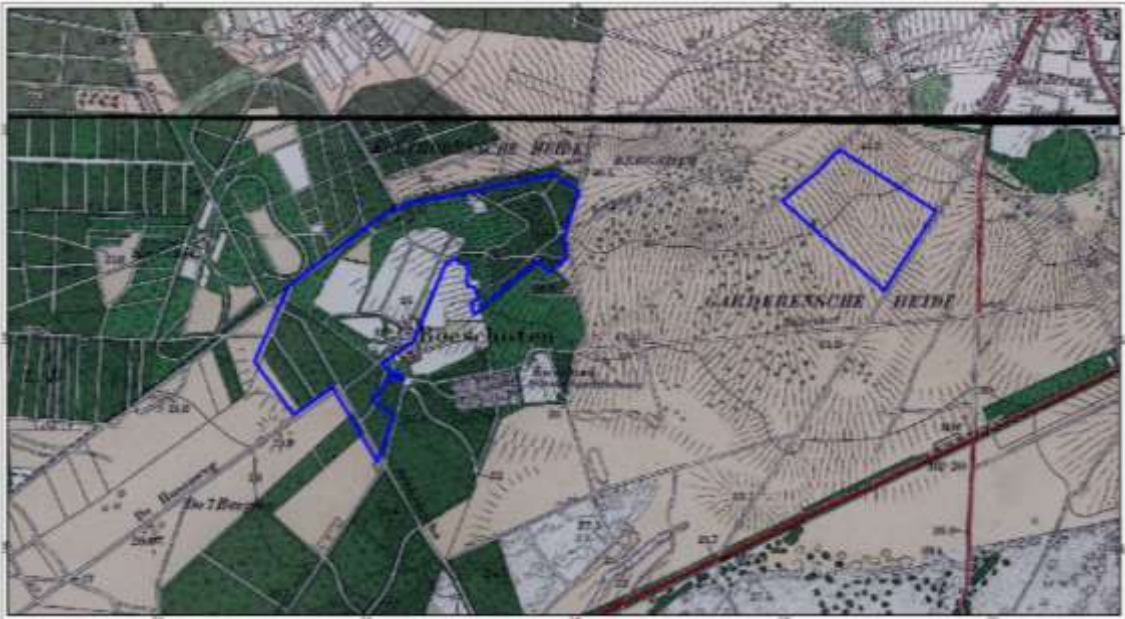
Afb. 48 Bonnekaart 1872.

Afb. 49 Bonnekaart 1890.

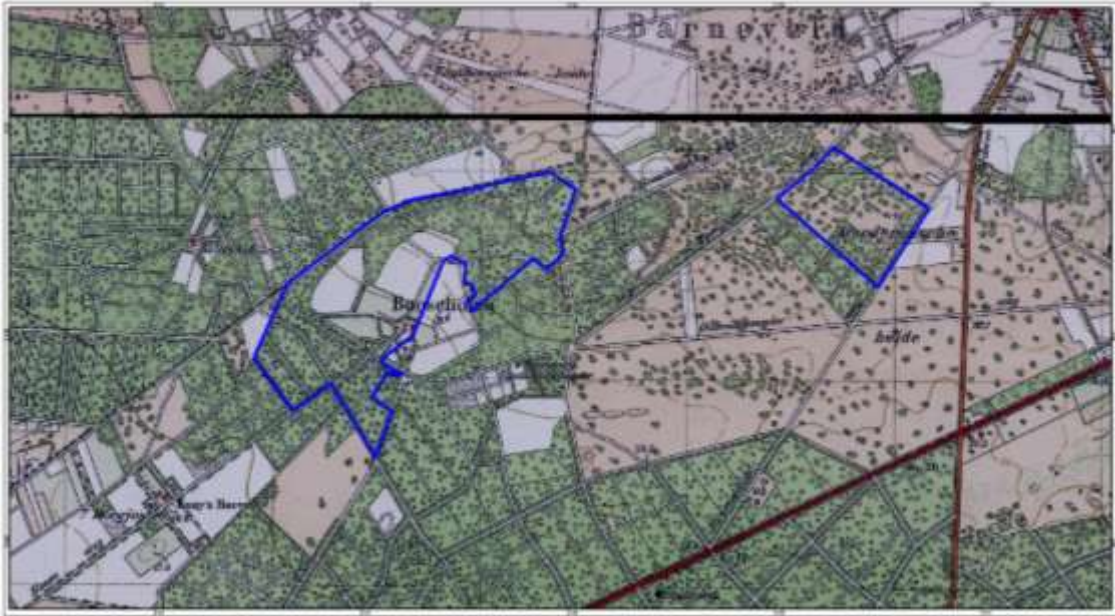

Afb. 50 Bonnekaart 1909.

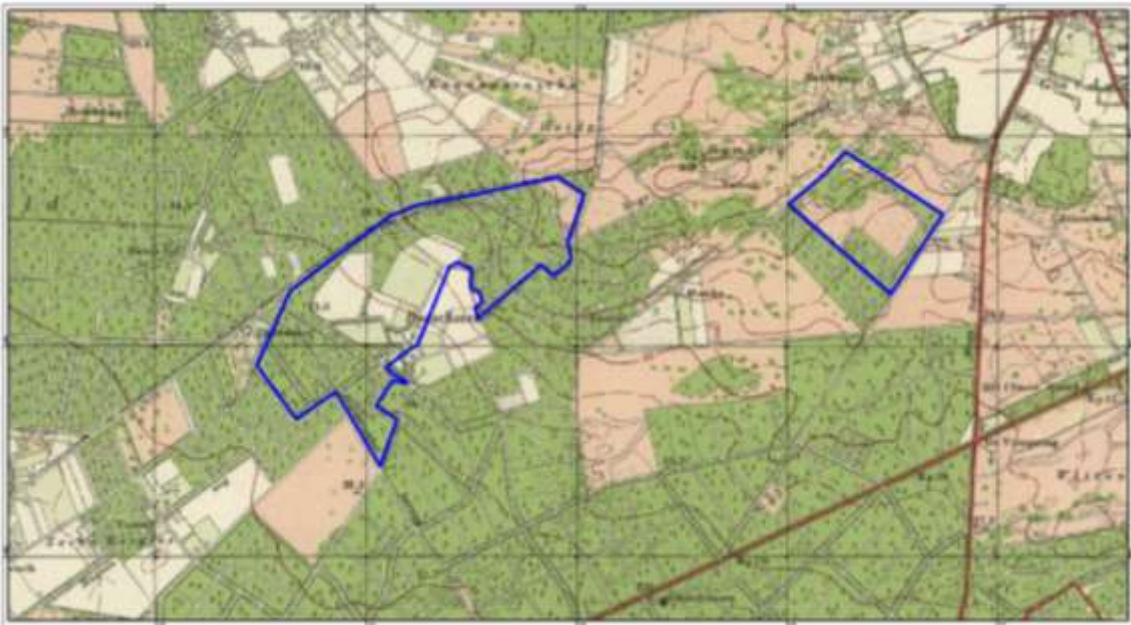

Afb. 51 Bonnekaart 1913.

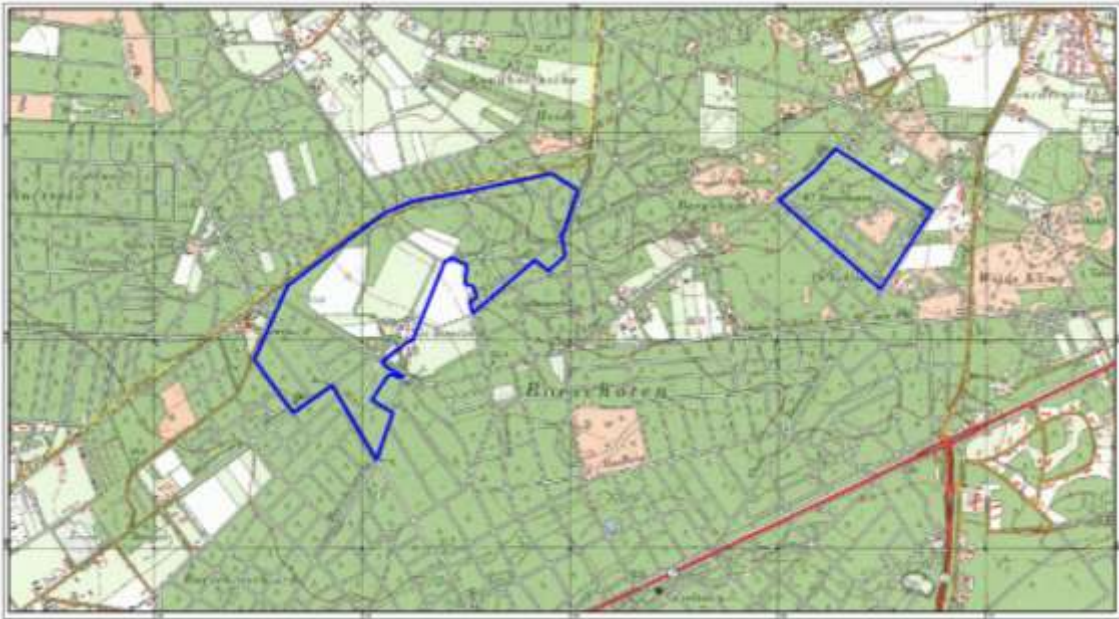

Afb. 52 Bonnekaart 1931.

Afb. 53 Topografische kaart 1953.

Afb. 54 Topografische kaart 1974.

Afb. 55 Topografische kaart 1995.

Afb. 56 Regionale weg van Milligen naar Garderen.

14.1.4 De paden van Boeschoten

De bestaande padenstructuur op Boeschoten getuigt van een rijke geschiedenis. De padenstructuur is tussen 1830 en 1909 onveranderd gebleven. Als gevolg van de bosbouw en de wens van Nachenius om kronkelende paden in het bos aan te leggen, is het padenpatroon in het begin van de twintigste eeuw deels gewijzigd. Het pad dat aan de noordzijde min of meer de buitenste omwalling flankeert is bijvoorbeeld pas kort voor 1930 aangelegd.

De hoofdstructuur met de toegangswegen tot het erf is nog herkenbaar. Alleen twee uitvalswegen naar het noorden waaronder het Moffenweggetje (Achter de Eng) en de Kerkweg naar Groot Boeschoten zijn verdwenen bij het verkavelen van de akkers. De belangrijkste paden rond 1900 zijn op onderstaande kaart weergegeven.

Afb. 57 Kaart uit 1889 - mogelijk bijgewerkt in 1912 (gemeente archief Barneveld).

Afb. 58 De ontwikkeling van de paden op Boeschoten in 1832, 1850, 1913, 1950 en 1993.

De ontwikkeling van het wegenpatroon is op afb. 43-54 en Afb. 58 goed te volgen.

In onderstaande passage over het gebruik, de betekenis en naamgeving van de toegangswegen schreef Diderik van der Waals een notitie. Jammer blijft dat de historische benamingen door de nieuwe naamgeving geweld is aangedaan:

'Dat vroeger deze (zuidelijke) entree van secundaire betekenis zou zijn geweest betwijfel ik ten zeerste. De kerkgangers gingen altijd langs kerkepad en Hoge Boeschoterweg heen, en kwamen ook altijd langs de Lage Boeschoterweg en deze entree terug. Paard en wagen op weg naar Garderen hoefden langs de Lage Weg beduidend minder trekkracht te ontplooiën dan langs de Hoge Weg die over het hoogste punt van Bergsham heen voerde. En bedenk dat het verkeer richting de Maat ook langs deze toegang verliep. Men was op Garderen geöriënteerd? Kerkelijk ja. Maar Boeschoten was gerechtigd in de Voorthuizer Maalschap. Uit dien hoofde hebben wij bij de verdeling van die maalschap het hele stuk over de karweg gekregen, bij de verdeling van de Garderense maalschap slechts een onbeduidend klein hoekje bij de oostpunt van Klein Boeschoten.

Vroeger golden zekere gewoonteregels voor het gebruik van beide wegen. Zo werd voor de heenweg naar de kerk in Garderen op Zondag altijd het kerkepad, het fietspad langs de Hoge Boeschoterweg gebruikt. Ik zie nog voor me hoe tot ca 1950 's zondagmorgens om ca negen uur de familie Schimmel, 8 personen sterk, voorbij kwam fietsen, met daags tevoren schoongeschrobde en helderwit gekalkte klompen aan met zwarte leren bandjes: de kerkdienst begon 's zondags om 9.30 u. Maar de terugweg fietsten ze altijd langs de Lage weg. Voor begrafenissen werd de Lage Boeschoterweg genomen.

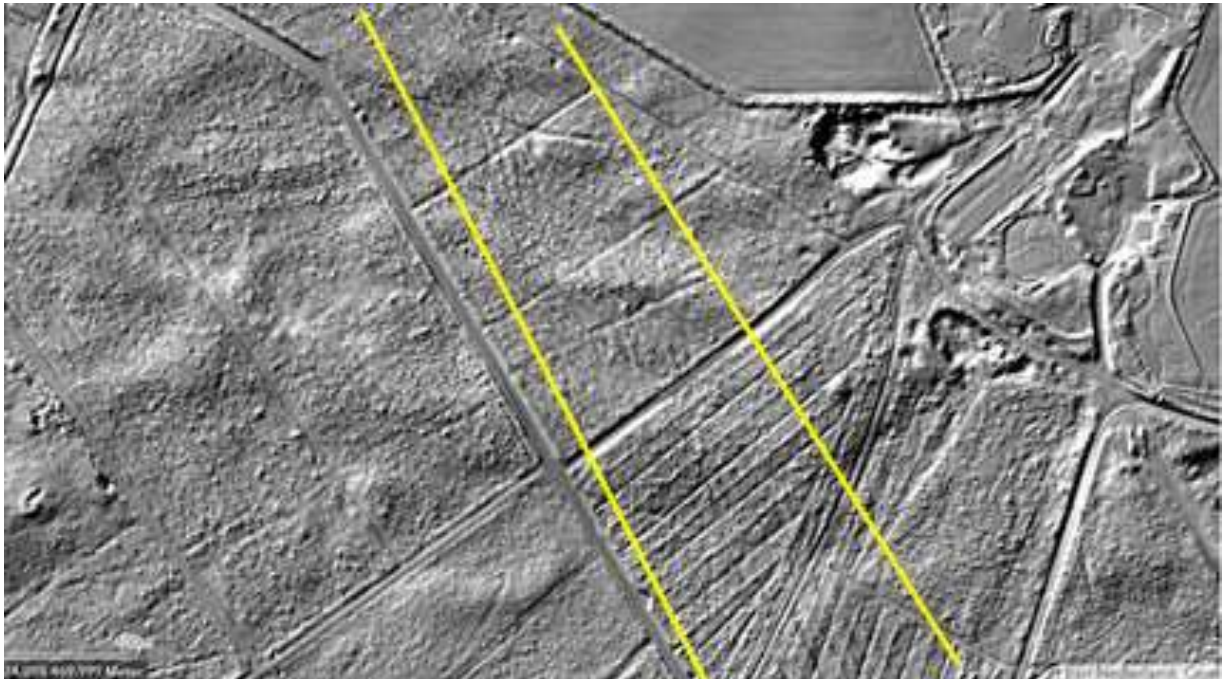
Tenslotte heet er ook in de gemeente Nijkerk nog steeds, in het Veenhuizerveld, een weg de Boeschoterweg. Die takte van de Voorthuizerstraatweg af en liep dan door tot bij de Pauwenhof, nu het conferentiecentrum van de Nederlandse bank. Daar kruiste hij de Arnhemse/Harderijker karweg om vervolgens langs wat in Boeschoten "Aalt z'n wegje" heet (naar een melkrijder uit de eerste helft van de 20e eeuw die daar iedere dag langreed) bij de inrit naar Klein-Boeschoten en vervolgens de schaapskooien van Groot Boeschoten aan te komen.

Op het gemeentehuis van Barneveld vonden ze twee Boeschoterwegen op hun grondgebied, en ook nog eens een Hoge en een Lage Boeschoterweg, voor dat ene kleine gehucht blijkbaar wat verwarrend, en ik kan begrijpen dat ze bij het officieel vaststellen van de straat- en wegnamen en de huisnummering in de gemeente getracht hebben daar vereenvoudiging in aan te brengen. Maar de gekozen oplossing is ronduit mal en getuigt van weinig begrip voor die historisch gegroeide situatie. En zo hebben we nu te maken met één doorlopende Hoge Boeschoterweg van Garderen tot aan de Kamphorst, die achtereenvolgens is samengesteld uit: (1) de vroegere "Boeschoterweg" over de Westenenk te Garderen, (2) de vroegere "Hoge Boeschoterweg" tot waar die weg rechtdoor het bos van Boeschoten binnen ging, (3) hij buigt nu zuidwaarts met een bocht van bijna 90 graden langs wat altijd aangeduid werd als de "verbindingsweg" (nl. tussen Hoge en Lage Boeschoterweg) tot aan de vijfsprom, waar die verbindingsweg de Lage Boeschoterweg kruist om te vervolgen richting Waterse Meer en Rijksstraatweg. De nieuwbakken Hoge Boeschoterweg heet vervolgens (4) een heel stuk wat altijd Lage Boeschoterweg is geweest, tot aan de schaapskooi van Groot Boeschoten. Van daar tot aan de Kamphorst heet nu ook (5) de vroegere Voorthuizer Boeschoterweg "Hoge Boeschoterweg". De "lage Boeschoterweg" draagt nu officieel zijn eigen naam alleen nog van de splitsing aan de westrand van de Westenenk bij Garderen tot aan de vijfsprom waar hij de oude verbindingsweg naar Watersmeer kruist.'

Het Gat van Zus wordt aan de zuidzijde door de Oude Barneveldseweg en aan de noordzijde door de Lage Boeschoterweg begrensd. Beide wegen zijn van voor 1832 en mogelijk al in de middeleeuwen ontstaan. Parallel aan de Oud Barneveldseweg ligt een oudere voorganger die nog deels herkenbaar is als pad in het bosperceel langs oostzijde van het Gat van Zus. Verder naar het zuiden is in het verlengde hiervan op het AHN nog een bundel karresporen herkenbaar. De overige paden zijn in de twintigste eeuw ontstaan of aangelegd.

14.1.5 Karresporen

Op het Actueel Hoogtebestand Nederland zijn op verschillende plaatsen nog karresporen herkenbaar. Soms is het slechts een enkel spoor, maar op andere plaatsen is een bundel herkenbaar.

Afb. 59 Detail van het AHN met aan de oostzijde van de Karweg tussen de gele lijnen karresporen.

Behalve de zandwegen zelf, zien we in het bos ten zuiden van Boeschoten een 60 meter brede bundel karresporen die herinneren aan de oorsprong van deze route (Afb. 59). Deze bundel karresporen begint bij het stuifzand en is over een afstand van 1500 meter, parallel aan de Karweg te volgen. Duidelijk is dat deze van hoge ouderdom zijn. Zij negeren immers de knik in de Karweg die ook op onderstaande uitsnede zichtbaar is en al voor 1800 bestond. Op basis hiervan behoort een middeleeuwse oorsprong tot de mogelijkheden. Aalt's weggetje doorkruist deze sporen en kwam oorspronkelijk uit bij de knik in de Karweg.

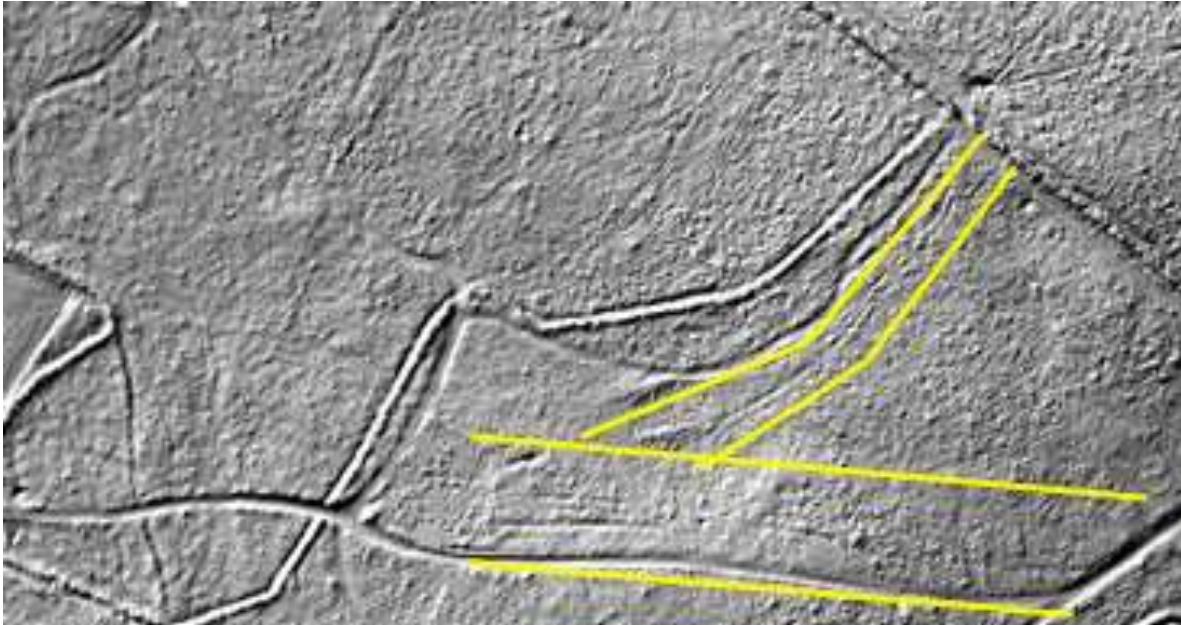
In het verlengde van het pad dat over het Binnenveld liep is aan de noordzijde een korte onderbreking in de wal zichtbaar (Afb. 60). Aan de noordzijde hiervan zijn eveneens parallel aan elkaar enkele enigszins uitwaaijende karresporen herkenbaar. Deze dateren uit de tijd dat het hier nog heide was (voor 1850). De weg over het Binnenveld bestond al in 1832 dus deze doorgang is waarschijnlijk ouder. Zonder verder onderzoek kan niets over de oorsprong hiervan worden gezegd.

Afb. 60 Detail van het AHN met karresporen bij de uitgang naar Koudhoorn.

Aan de noordzijde van de uitweg naar de Hoge Boeschoterweg zijn enkele karresporen herkenbaar (Afb. 61). Tevens is een karrespoor ten noorden hiervan herkenbaar dat aan lijkt te sluiten bij de hiervoor genoemde karresporen. Deze sporen lopen deels parallel met de wal die de westzijde van de Bovenkamp begrenst. Beide routes sluiten aan op de doorgaande akkerweg richting Koudhoorn. Dit karrespoor loopt min of meer parallel aan de Hoge Boeschoterweg en komt overeen met het wegtracé zoals dat op de kaarten tot 1930 zichtbaar is. Over de oorsprong hiervan is niets bekend, maar een middeleeuwse datering van deze route is niet uitgesloten. Het huidige pad staat hier overigens los van. Wel is aan de noordzijde van de grenswal nog een spoor te zien van een oud pad.

Afb. 61 Detail van het AHN aan de noordoostzijde van Boeschoten met tussen de gele lijnen karresporen.

14.1.6 De namen van de paden

Van een klein aantal paden zijn de namen bekend die hier kort worden benoemd (zie ook kadertekst op p. 79).

Moffenweggetje

De naam is afkomstig van de Duitse handelaren (Hessen) die met hun zware en brede Hessenwagen niet door de dorpen mochten rijden, maar uitsluitend over de woeste gronden. Zij kwamen op hun route Hattem – Voorthuizen via dit weggetje over Boeschoten dat wil zeggen waarschijnlijk vanuit Garderen. Het Moffenweggetje sloot aan op een weg die tot in de negentiende eeuw in een boog ten noorden van de Hoge Boeschoterweg liep en ten westen van De Terp verder liep richting Garderen. De vraag bij het Moffenweggetje is of dit de standaard route was voor de handelaren, of dat alleen sommigen Boeschoten bezochten in verband met de aanwezige waterput. De vermoedelijk meest gebruikte route liep via Houtdorp en Koudhoorn richting de kruising Prinsenweg/Hunnenweg waaraan de straatnaam Hessenweg in Koudhoorn nog herinnert.

De landweg tussen de akkers naar het noorden komt uit op de T-splitsing bij de akkers van 'Achter in den Eng'. Oorspronkelijk liep deze echter over deze akker en werd van oudsher het 'Moffenweggetje' genoemd. In het bos zijn de resten van deze ooit doorgaande weg nog flauw herkenbaar als een smalle laagte. Tegenwoordig herinnert alleen een apart kadastraal perceel nog aan deze weg, dat door samenvoeging van de akkers niet meer herkenbaar is.

Boeschoterweg

In het bovenstaande kader is al aandacht besteed aan de naamgeving waardoor op deze plaats wordt volstaan met enkele opmerkingen.

De Hoge Boeschoterweg sloot oorspronkelijk aan op de doorgaande weg die uitkomt bij de 'Kolthoornscheweg', dat wil zeggen bij de oorspronkelijke viersprong aan de zuidrand van de "Achter in den Eng" gelegen akkers. Aangezien Klein Boeschoten grotendeels gericht was op Garderen zijn deze weg en het Moffenweggetje voor de negentiende eeuw en mogelijk ook sinds de middeleeuwen de belangrijkste toegangswegen geweest.

Het Kerkepad

De Hoge Boeschoterweg is in de negentiende eeuw op kaarten als het (Boeschoter) Kerkepad of de Kerkweg aangeduid. Beide zijn echter niet geheel identiek. Oorspronkelijk splitste dit Kerkepad zich ten oosten van het oostelijke toegangshek naar Boeschoten. De noordelijke tak was de doorgaande route via de akkers naar Koudhoorn. Deze vormde ook de toegangsweg naar Klein Boeschoten. De zuidelijke tak kwam uit op de grens van Klein- en Groot Boeschoten en liep verder tussen de akkers naar Groot Boeschoten. In 1971 zijn de resten van de Kerkweg (kerkepad) tussen de akkers omgeploegd.

Aalts weggetje

Dit west-oost gerichte pad aan de zuidzijde is genoemd naar de melkophaler (Aalt Bronkhorst) die via dit pad naar Boeschoten kwam. Of dit weggetje eerder nog een belangrijke rol heeft gespeeld, is niet bekend. Op een kaart (Afb. 41) uit het begin van de negentiende eeuw is een weggetje te zien vanaf de kruising van de Karweg en de Hessenweg naar Boeschoten. Mogelijk is dit de voorloper van Aaltsweggetje.

De Mooie Laan

Afb. 62 De mooie laan aan de noordoost zijde (P. Schut).

Er zijn twee wegen die deze naam hadden en die beide uit de tweede helft van de negentiende eeuw dateren. Zij hebben deze naam gekregen vanwege de brede met fraaie bomen afgezette lanen. Tegenwoordig hebben de lanen als weg geen functie meer. De in het noordoosten gelegen laan is door de aanleg met beuken nog goed herkenbaar (Afb. 62). Weliswaar wordt deze in de dagboeken aangeduid als de mooie laan, maar in tegenstelling tot de Mooie Laan was het in het spraakgebruik niet meer dan een aanduiding. Deze weg sloot aan op de Lage Boeschoterweg en zorgde voor een verbinding tussen Koudhoorn en Millingen.

De Mooie Laan aan de zuidzijde, richting de Karweg, is mede door het zwijnengewroet nauwelijks nog als zodanig herkenbaar. De laan werd oorspronkelijk bij de Karweg gemarkeerd door de beide gebogen toegangsstenen die tegenwoordig bij het wildrooster bij het erf staan. De stenen stonden oorspronkelijk bij het huis Middelwijck in Soest, het ouderlijk huis van de moeder van J.H. Nachenius. De laan was oorspronkelijk voorzien van Sitka sparren (zie de luchtfoto van 1945 Afb. 111). In de vijftiger jaren heeft Schimmel het heidekarrespoor omgeploegd en zijn de begeleidende bomen gekapt.¹³² Vervolgens is er een laan

van abies grandes en douglas aangelegd met krenteboompjes ervoor. Rond 2000 is de abies grandes geveld en is de ingang naar de Karweg dichtgezet. De laan kwam schuin op de Karweg uit en liep niet verder door aan de overzijde van de Karweg. Deze weg was vooral van belang als kortste route naar Stroe (station).

Het zanderige weggetje

Het verlengde van de Hoge Boeschoterweg naar Achter in den Eng, dat ooit de toegangsweg tot Klein Boeschoten vormde, wordt binnen de familie van der Waals het zanderige weg genoemd.

---

¹³² C.E. van der Waals manuscript

15 De wallen

Algemeen

In Nederland komen wallen in veel gedaanten voor. Hierover is enkele jaren geleden een boek verschenen onder de titel "Tot hier en niet verder. Historische wallen in het Nederlandse landschap".¹³³ Er staat ook een bijdrage in over enkele wallen in Barneveld waaronder die van Boeschoten.¹³⁴ Er worden landweren, grenswallen, stuifwallen, houtwallen, boswallen, wegwallen etc. onderscheiden die voor verschillende doeleinden en op verschillende momenten zijn aangelegd. Naar de verschillende walsystemen is nog weinig archeologisch onderzoek gedaan waardoor niet bekend is in hoeverre de verschillende functies ook samengaan met verschillende karakteristieken (afmetingen, vorm en omvang). Veel van deze wallen zijn echter vergelijkbaar in aanleg en hebben een wal en een greppel aan een of beide zijden. De vaak als ideale aanleg gepresenteerde constructie laat een greppel van 1 meter diep zien en 2 meter breed, waarbij de wal vergelijkbare afmetingen heeft.¹³⁵ Het onderzoek is zoals gezegd beperkt waardoor te weinig informatie beschikbaar is. Twee voorbeelden illustreren de uitdagingen bij de interpretatie van wallen. In Stroe ligt in het bos een restant van een enkele meters hoge hout(?)wal. Deze lijkt echter op basis van het AHN samen te hangen met een ontgroning of egalisatie van het betreffende perceel en is mogelijk eerder een gronddump dan een bewust aangelegde wal. Bij de opgraving in Harselaar West -West werd een dubbele ondiepe greppel aangetroffen met daartussen een meer dan 5 meter lege zone. De onderzoekers veronderstellen dat het mogelijk een landweer betreft, maar anderen sluiten een houtwal niet uit.¹³⁶ De genoemde afmetingen van deze wallen zijn voor Boeschoten van belang om deze in perspectief te plaatsen.

Rond Barneveld zijn op verschillende plaatsen resten van wallen terug te vinden uit diverse perioden. In Barneveld is in de vijftiende eeuw sprake van een landweer die vermoedelijk aan de westzijde van Barneveld heeft gelegen en die een defensieve functie had in de conflicten tussen Utrecht en Gelre.¹³⁷ Tussen Essen en Kootwijk was vanwege voortdurende onenigheid over het gebruik van de heide tussen beide dorpen een grenswal (De Essener Meentwal) opgeworpen. Of de verdwenen Brandwal die hierop aansloot hier ook een rol bij speelde is niet bekend. Resten van houtwallen, die in de twintigste eeuw veelal grotendeels zijn opgeruimd, komen nog op verschillende plaatsen voor. Sommige grote erven met hun landerijen laten op de 1832 kaarten een min of meer ovale vorm zien, maar of deze voorzien waren van een grenswal is met uitzondering van Espeet en Horselaar niet vastgesteld.¹³⁸ Mogelijk is hier sprake van enige overeenkomst met Boeschoten. In de Wilde Kamp is beperkt onderzoek verricht naar de twaalfde eeuwse(?) wallen van een vóór 1800 verlaten kleiner erf (ca 9 ha).¹³⁹

Wallen zijn moeilijk te dateren. Alleen archeologisch onderzoek in combinatie met historisch onderzoek kan helderheid geven. Deels zijn zij van oorsprong middeleeuws. Tot in de negentiende en twintigste eeuw werden dergelijke wallen nog om verschillende redenen aangelegd. In 1868 werd door Aart Wolbers ten westen van Boeschoten een wal opgeworpen. Waarschijnlijk was deze bedoeld om jonge bosaanplant te beschermen tegen wild en vee en om tevens de perceelsgrens aan te geven. Sommige wallen zijn door stuifzand ontstaan, hoewel enkele daarvan in eerste aanleg mogelijk als zandvanger zijn aangelegd (Kootwijk, Ridderwal in Putten en de Kruishaarderberg in Nijkerk).¹⁴⁰ Tot in het begin van de twintigste eeuw werden heggen met dit doel aangelegd of wallen opgeworpen tegen het stuifzand zoals op Boeschoten.

Bij de aanduiding van het type wal is het van belang om zo dicht mogelijk bij de oorspronkelijke functie te blijven. Indien evident is dat een wal is aangelegd om bijvoorbeeld de grens te markeren

¹³³ Baas, Groenewoudt, Jungerius & Renes 2012; zie ook Brokamp 2007.

¹³⁴ Schut 2012, 265-278.

¹³⁵ Bijvoorbeeld Boosten et al 2011, 10.

¹³⁶ Brouwer 2013; Scholte Lubberink et al. 2015, 116.

¹³⁷ Schut 2013, 29-34.

¹³⁸ Kroes 1985, 30 afb. 4. Schut 2012, 273-274.

¹³⁹ Spek et al 2005; [De Wilde Kamp : een natuurgebied met een verhaal – Cultuurhistorie en archeologie in de Gelderse Vallei \(peter-schut.nl\)](#)

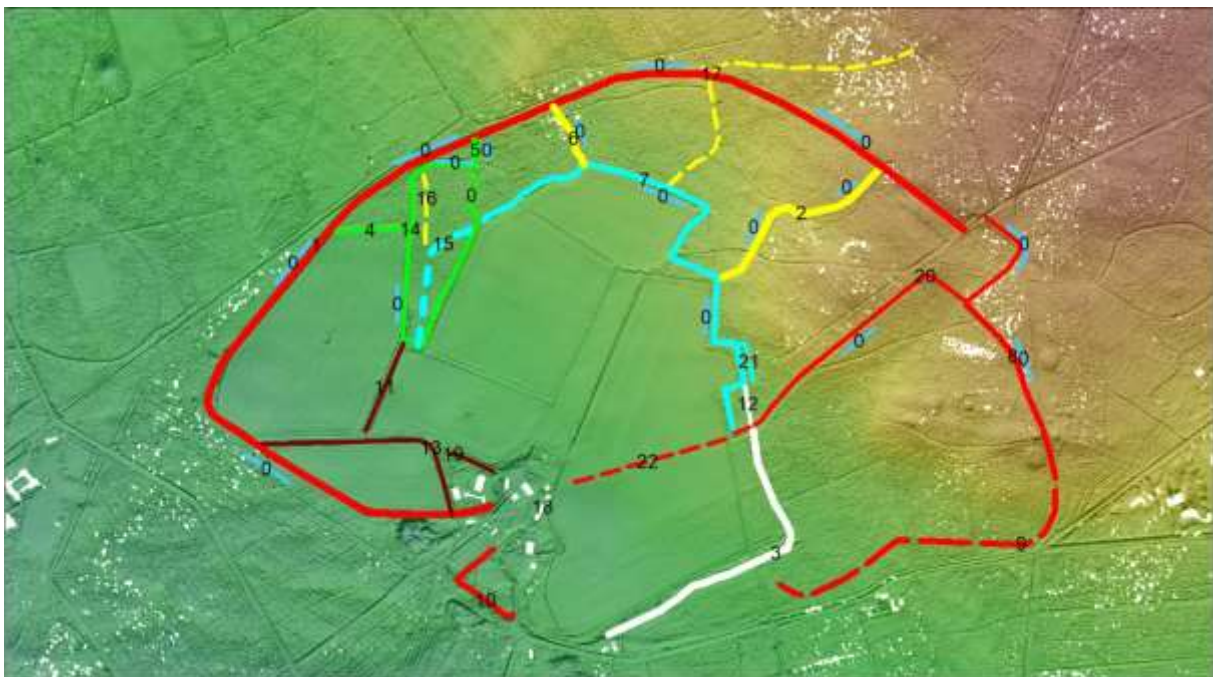
¹⁴⁰ [rapportage-kruishaarderberg1.pdf \(wordpress.com\)](#)

of om reizigers te hinderen de akkers op te rijden moet deze een grenswal of wegwal worden genoemd. Dit geldt ook als er bomen op staan. Een benaming als houtwal verhult namelijk de oorspronkelijke intentie. Het is overigens vanzelfsprekend dat het niet altijd eenvoudig is om wallen een label toe te kennen.

Boeschoten

Ook de wallen van Boeschoten zijn niet gelijktijdig opgeworpen en bovendien met verschillende doeleinden. Probleem is dat we geen datering van of schriftelijke bronnen over de meeste van deze wallen hebben. Zonder uitvoerig archeologisch onderzoek in combinatie met historisch onderzoek is het moeilijk om grip te krijgen op het bijzondere patroon. Op basis van de huidige informatie, inclusief een tweetal proefsleuven in de buitenste grenswal in het kader van dit onderzoek, wordt hier een voorlopige poging tot indeling ondernomen. De aanleg kan daarbij niet worden losgezien van de grotendeels verdwenen omwalling van Groot Boeschoten.

Afb. 63 De ligging van de wallen geprojecteerd op het AHN (rood-/=grenswal; groen=boswal; blauw=binnenwal; geel=wegwal; bruin=houtwal; wit=stuifzandwal; onderbroken lijn greppel, weg of gereconstrueerde wal). De nummers refereren naar de tekst. De korte blauwe lijnen met een 0 geven de ligging van de greppel ten opzichte van de wal aan.

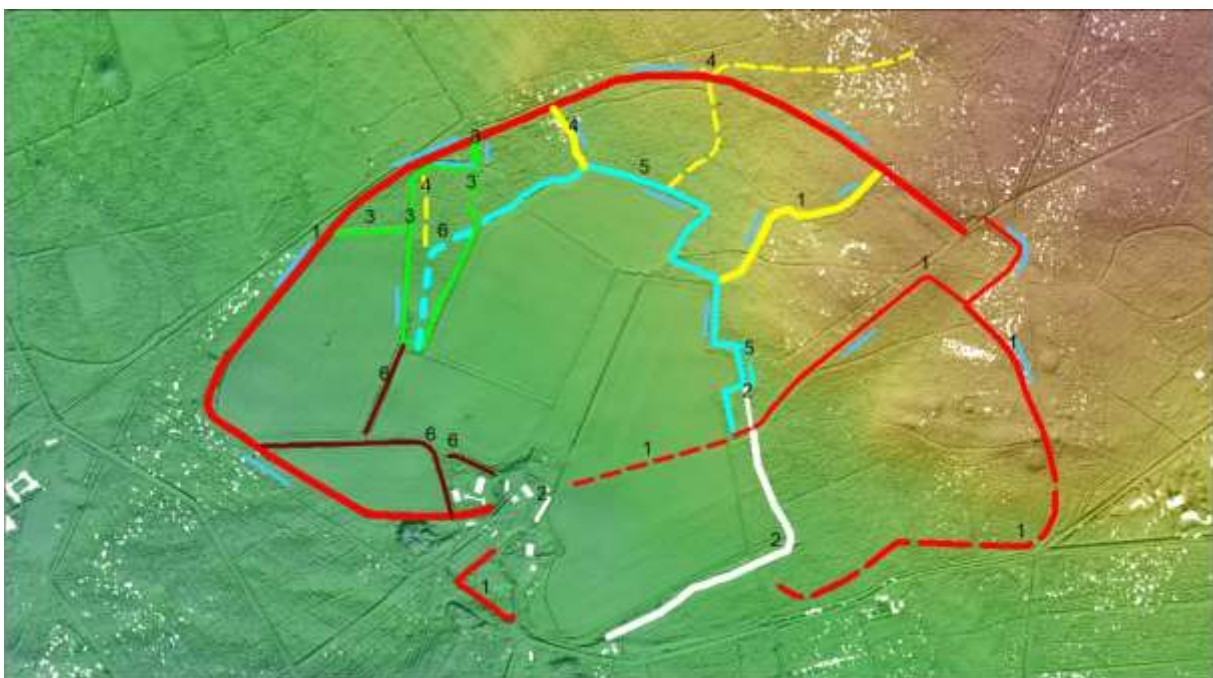
Sommige bezoekers reageren op de huidige restanten enigszins sceptisch. Is dat nu alles? We moeten ons echter realiseren dat wat we nu zien alleen nog de ruïne van de geërodeerde wallen is. De greppels zijn, na het in onbruik raken van de wallen, weer deels opgevuld met aarde afkomstig van de wal. Over het oorspronkelijk uiterlijk, hellingshoek, afmetingen, eventuele begroeiing of hek op de wal en mogelijke plaggenstapelings weten we niets. De wal zal niet heel imposant zijn geweest, maar indertijd door de ligging op de hei veel herkenbaarder dan tegenwoordig en al gauw decimeters tot een halve meter hoger dan tegenwoordig.

In totaal gaat het om een slordige 6000 meter aan wallen. Dat deze niet in een keer zijn aangelegd mag blijken uit een inschatting van de mandagen die nodig waren om deze wallen aan te leggen. Op basis van de beide proefsleuven is berekend dat per strekkende meter bijna drie m³ is uitgegraven en tot wal is opgeworpen. Dit betekent dat door de eeuwen heen grofweg 18.000 m³

grond is verplaatst. Wanneer een grondwerker per dag 3 tot 4 m³ grond kan verplaatsen spreken we dus grofweg over 4000 - 6000 mandagen. Let wel bij een fulltime inzet.

Bij de aanleg van de wal kwam grond vrij waardoor een greppel ontstond die bij een aantal wallen nog herkenbaar is. In afbeelding Afb. 63 is aangegeven aan welke zijde van de wal de greppel ligt. Dit kan relevant zijn voor de functie van de wal zoals dat bij de grenswallen het geval is. Deze liggen altijd aan de buitenzijde van de wal. De houtwallen zijn in het geval van Boeschoten niet voorzien van een wal (Afb. 63). Wel is er een reliëfverschil in de vorm van een onregelmatige 'greppel' herkenbaar dat vermoedelijk het reliëf van voor de ontginning laat zien.

Bij het systeem van wallen komen een groot aantal vragen op. Wie deden het grondwerk? De wildforster met zijn familie en knechten? Werden hiervoor grondwerkers ingehuurd in de perioden dat het boerenbedrijf minder aandacht vereiste? Waarom werd een dergelijke inspanning verricht? Wanneer werden zij aangelegd? Hoe lang duurde de aanleg? Wat was hun oorspronkelijke uiterlijk en bovenal doel? Op de meeste vragen kunnen we geen antwoord geven, maar op basis van de voorliggende informatie wel een grof beeld schetsen.

Afb. 64 De diverse typen wallen. 1=grenswal; 2=stuifzandwal; 3=boswal; 4=wegwal; 5=binnenwal; 6=houtwal.

In onderstaande worden de wallen van Boeschoten afzonderlijk beschreven en wordt een verklaring gezocht voor de oorsprong. Op bijgaand kaartje zijn de verschillende onderdelen aangegeven (zie onderstaande tabel en Afb. 63 en Afb. 64).

Klein Boeschoten			Groot Boeschoten
Soort wal	Lengte (meters)	lengte onder voorbehoud	lengte
Grenswal	2590 m	248 + 336 (wegwal?) m	Ca. 1500 m
Binnenwal	849 m	233 m	
Boswal	812 m		
Houtwal	596 m		
Wegwal	105 m	315 + 336 (grenswal?) m	
stuifzandwal	99 m		502 m

15.1 De buitenste wal (de grenswal) (Afb. 64 nr.1)

Afb. 65 De grenswal met aan de buitenzijde de greppel (P.Schut).

Grenswallen zijn primair aangelegd om de grens van een eigendom te markeren. De omvang van het leengoed zal van oudsher op de een of andere wijze aangegeven zijn op de heide. Vermoedelijk in eerste instantie door het plaatsen van een aantal palen of pollen zoals die ook bekend zijn van de grensmarkeringen van de maalschappen. In de eeuwen daarna werd deze markering vervangen en bestendigd door de aanleg van een wal met aan de buitenzijde een greppel. De begrenzing van Klein Boeschoten kan om deze reden een grenswal worden genoemd. Overigens kan deze ook gelijktijdig nog andere afgeleide functies hebben gehad, zoals bijvoorbeeld als wildwal om het wild zoveel mogelijk buiten te houden. Deze zal oorspronkelijk het hele goed hebben omringd, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen Klein- en Groot Boeschoten. Klein Boeschoten kent een buitenwal van tenminste 2590 meter. Mogelijk liep deze wal oorspronkelijk vanaf de Bovenkamp, deels langs het Kerkepad, door over de akkers naar het erf. In dat geval was de grenswal 248 meter langer oftewel 2839 meter. Hierbij is geen rekening gehouden met de 336 meter van de radiale wal langs de Bovenkamp (grenswal of wegwal). Op het AHN is vaag in de akker een verhoging te herkennen die hierop

wijst. Hierin ligt wel de veronderstelling besloten dat Klein Boeschoten toen aanzienlijk groter was dan tegenwoordig aangezien deze de huidige akkers van Groot Boeschoten in tweeën splitst. Archeologisch onderzoek kan hierover in de toekomst duidelijkheid geven. Wanneer de grenswal niet doorloopt, dan sluit deze grenswal aan op de 'binnenwal' of liever gezegd houdt de grenswal hier op. De huidige grenswal varieert in hoogte en is nog maximaal 1 meter hoog en circa drie meter breed. Oorspronkelijk zal de wal ca 0,5 m hoger zijn geweest en 2 m breed. Alleen langs de zuidwestrand is, vermoedelijk als gevolg van het gewroet van zwijnen, een deel sterk aangetast. De zwijnen kunnen binnen enkele jaren een wal volledig laten verdwijnen zoals het geval is met een deel van de verderop genoemde stuifzandwal. Zij lijken daarbij een bijzondere interesse te hebben voor (eiken)boomstronken.

Over de grenswal van Groot Boeschoten zijn wij minder goed geïnformeerd, doordat deze over grote afstanden niet of nauwelijks nog zichtbaar is. Vermoedelijk is dit het gevolg van een combinatie van verschillende factoren (heideontginning, bosbouw en zwijnen). Bij de ontginning was wel aandacht voor de grafheuvels, maar of een walletje ook werd ontzien is de vraag.¹⁴¹ De loop van deze wal is deels gereconstrueerd op basis van summiere aanwijzingen. De grenswal van Groot Boeschoten is bij benadering 785 meter lang. Alleen aan de oostzijde, bij de aansluiting met de wal van Klein Boeschoten, en ten westen van de oprit van Groot Boeschoten is de wal deels intact (Afb. 63: 8 en 10). De wal vervaagt geleidelijk om vervolgens langs de zuidzijde niet of nauwelijks meer herkenbaar te zijn. Alleen een greppeltje en plaatselijk een walrestant herinnert mogelijk nog aan deze grenswal. De aansluiting op de wal van Klein Boeschoten suggereert dat de wal van Groot Boeschoten jonger is. De wal en greppel sluiten koud aan op de greppel van Klein Boeschoten. Bovendien ligt de wal van GB in het verlengde van de greppel van KB en verspringt de greppel als het ware. Er kan geen uitspraak worden gedaan hoeveel jonger de wal van Groot Boeschoten is. Het kan weken of maanden zijn, of misschien ook wel jaren of eeuwen.

¹⁴¹ Dagboek C.E. van der Waals waarin wordt vermeld dat bij de ontginning een grafheuvel ontzien moest worden.

Op de wal werd soms een hek, palenrij, schutting of haag geplaatst om het wild tegen te houden, terwijl dit ook een hindernis vormde voor reizigers, landlopers en plunderende ontslagen soldaten die gedwongen werden om de gewenste weg te volgen.¹⁴² Tijdens het proefsleuven onderzoek zijn, mede als gevolg van de kleine sleuven en de erosie, geen zekere sporen gevonden van een eventueel hekwerk of haag.

Proefsleuven in de grenswal

In opdracht van M. van der Waals (Landgoed Klein Boeschoten) heeft Transect in samenwerking met ondergetekende in het najaar van 2020 op twee plaatsen een proefsleuf gegraven.¹⁴³ Het doel was om de oorspronkelijke aanleg in beeld te krijgen. De huidige resten vormen immers een sterk geërodeerd restant van de oorspronkelijk aanleg. Bovendien hoopten wij de aanleg te kunnen dateren en pollen(stuifmeel)monsters te nemen om vast te stellen wat de begroeiing voor het opwerpen van de wal én op de wal was geweest.

Het eerste doel is bereikt. Op basis van de proefsleuven is vastgesteld dat de wal nu nog 90 cm hoog is en 3,2 m breed, terwijl de enigszins komvormige greppel eveneens ruim 3 meter breed is. In proefsleuf 2 bleek de wal 4,0 m breed. De greppel bleek hier zwaar verstoord door een boomval waardoor hier geen informatie kon worden verzameld. De breedte is, gezien het reliëf, eveneens rond de 3,5 meter.

De uitgegraven grond is gebruikt voor het opwerpen van de wal. Wanneer de inhoud van de gehele greppel (vulling en zichtbare deel) wordt berekend dan is ca. 2,5 tot 3 m³ grond uitgegraven die vervolgens is gebruikt voor de aanleg van de wal. Door erosie is de wal 'uitgezakt' en zal die oorspronkelijk smaller zijn geweest (ca. 2 tot 2,5 meter). Dat betekent dat de wal direct na de aanleg een halve meter hoger zal zijn geweest dan tegenwoordig. Een spoor op de wal wijst op de mogelijkheid dat er een hekwerk heeft gestaan, maar zekerheid hierover bestaat niet als gevolg van de smalle sleuven.

Tijdens het onderzoek zijn in proefsleuf 1 onder in de wal enkele kleine fragmenten van roodbakkerd aardewerk met loodglazuur aangetroffen. Loodglazuur komt al vanaf 1400 voor, waardoor een nauwkeurige datering niet mogelijk is.¹⁴⁴ Wel kan op basis van deze vondst worden geconcludeerd dat de wal van ná 1400 is.

De pollen bleken van slechte kwaliteit waardoor geen informatie beschikbaar is gekomen over het landschap en de eventueel bewust aangeplante begroeiing op de wal.

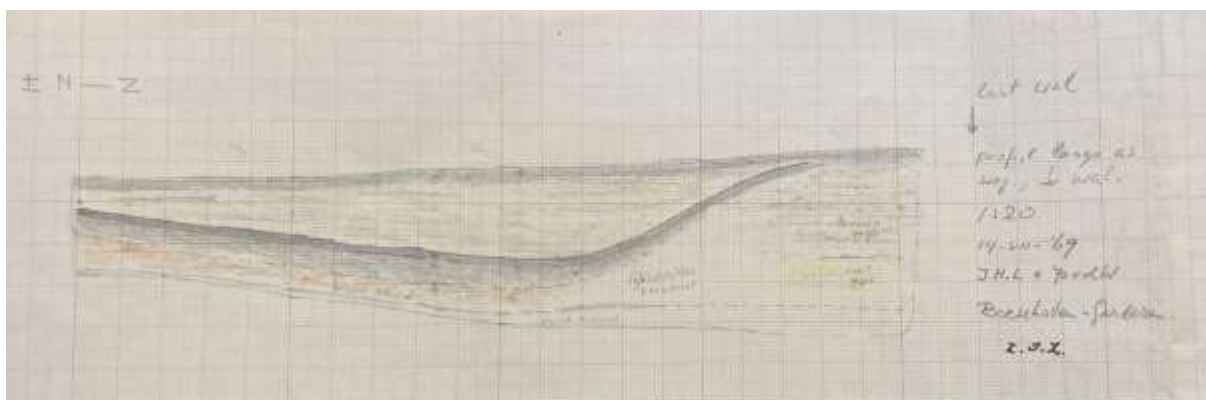
Afb. 66 Proefsleuf 2 tijdens het onderzoek door Transect met de wal en rechts, op de plaats van de greppel, een boomval (P. Schut).

De verschillen in de greppelaanleg (komvormig) en de bodemvorming zijn opmerkelijk. Ook wijken deze deels af van een proefsleuf die door J.D. van der Waals in juli 1969 is gegraven (Afb. 67). De locatie van deze proefsleuf is niet bekend. Deze is gegraven bij een weggetje waarschijnlijk bij het Moffenweggetje of de oostelijk gelegen uitweg naar de Hoge Boeschoterweg. Alle drie de greppelprofielen verschillen enigszins van elkaar. Blijkbaar werd het niet noodzakelijk geacht om een strakke eenvormige aanleg te realiseren. Het ging daarbij primair om de wal en de greppel was vermoedelijk van secundair belang en het logische resultaat van de graafwerkzaamheden.

¹⁴² Boosten et al 2001.

¹⁴³ Van Busse & Schut 2021.

¹⁴⁴ Door het uitgeloopte wallichaam kon niet worden vastgesteld wat de oorspronkelijke breedte is geweest.

Afb. 67 Profieltekening van onderzoek door J.D. van der Waals en J.N. Lanting in 1969.

Aan de oostzijde van de grenswal bevindt zich een opvallende annex dat wil zeggen een min of meer vierkant uitspringend perceel (annex) op de hoek van de grenswal. Hiervoor bestaat geen goede verklaring. De veldnaam Bovenkamp (ca. 9 ha) voor deze voormalige heide wijst op een voormalige akker (ruim voor 1800). In dat geval zou hier een erf kunnen hebben gelegen. Duidelijke aanwijzingen voor een erf zijn er aan de zuidzijde van de Bovenkamp. Hier zouden bakstenen gevonden zijn en dit perceel heeft als veldnaam Hofstede. Zowel de annex alsook de Hofstede komen in aanmerking voor een verdwenen erf.

Een andere verklaring kan zijn dat de toegang vanaf de Hoge Boeschoterweg bemoeilijkt moest worden voor ongewenste bezoekers waarbij de verspringende wal met een mogelijke haag of hekwerk een hindernis vormde.¹⁴⁵

15.2 De 'binnenwal' (Afb. 64 nr. 5)

De functie van de 849 tot 1082 meter lange 'binnenwal' is lastig te begrijpen (Afb. 63.7). Vanwege de ligging op de rand van de akkers en het bos/heide gebied kan worden gedacht aan een vee- of wildwal, waarbij verondersteld kan worden dat op de wal dichte struiken/bomen werden geplaatst en onderhouden als akkermaalshout.¹⁴⁶ De 'binnenwal' heeft echter een bijzonder hoekig verloop waardoor het de vraag is of hier wel sprake is van één wal óf van resten van voormalige aaneengeschakelde houtwallen rondom akkers. Opmerkelijk is in dat geval wel, dat zover zichtbaar, de greppel altijd aan de akkerzijde ligt. Dit kan betekenen dat zij inderdaad met hetzelfde doel zijn aangelegd, waarbij het de vraag is welke functie de greppel had. Het kan vee (schapen) verhinderd hebben om het bos in te lopen, maar een functie als wildwal kan niet geheel worden uitgesloten. In ieder geval is sinds de negentiende eeuw de bosrand geleidelijk opgeschoven ten koste van de akkers waardoor de wal tegenwoordig in de bosrand ligt.

Bij perceel 64 (Afb. 63) is de situatie extra gecompliceerd door de aanwezigheid van verschillende wallen en greppels.

- Oorspronkelijk lijkt hier sprake te zijn van een boswal (Afb. 63.14 en Afb. 64) die in latere tijd, in ieder geval voor 1800, deels is opgeheven toen perceel 1 werd aangelegd.
- Er tekent zich hier echter nog een fase af waarbij het restant bestaat uit een greppel (Afb. 63.5) die aansluit op de akker en er mogelijk op wijst dat perceel 1 op een bepaald moment groter is geweest.
- Om het nog complexer te maken loopt er ook nog een restant van een wal onregelmatig van noord naar zuid door perceel 64.

¹⁴⁵ Schut 2013.

¹⁴⁶ Met akkermaalshout wordt eikenhakhout bedoeld dat rondom akkers stond en periodiek werd gekapt. Soms worden ook bosjes met deze term aangeduid.

Het is duidelijk dat hier nog veel vragen te beantwoorden zijn.

Ter hoogte van Groot Boeschoten lijkt de binnenwal. Het kan echter niet helemaal worden uitgesloten dat bij de aanleg van de latere stuifzandwal (Afb. 64.2) gebruik is gemaakt van een oudere binnenwal waardoor deze niet meer als zodanig herkenbaar is.

15.3 Houtwallen (Afb. 64 nr. 6)

Afb. 68 Houtwal langs de Schotkamp (P. Schut).

Onder houtwallen worden rijen bomen of struiken verstaan die al dan niet op een wal zijn geplaatst. Naast akkermaalshout hadden zij tot doel om het vee tegen te houden. Het hout werd periodiek als hakhout geoogst (zie par. 17.1.3). Langs de zuidoostzijde van Klein Boeschoten ligt rond de Schotkamp en tussen het Binnenveld en de Koeweide een dubbele singel die als houtwal dienst heeft gedaan (Afb. 68). In totaal gaat het om 596 meter. Er is geen sprake van een wal, maar wel van een laagte tussen de akkers. Deze houtwallen worden als zodanig ook op de kaart van 1832 aangegeven. Bij de Schotkamp is aan de zuidzijde gebruikt gemaakt van de bestaande grenswal.

15.4 Boswal (Afb. 64 nr. 3)

De 'wal' die de noordzijde van het Binnenveld afscheid van een perceel beuken is tussen 1913 en 1931 aangelegd om het net aangeplante beukenbos te beschermen. Er waren toen geen schapen meer waardoor het wild nog wel een bedreiging kon vormen voor de jonge aanplant. Vanaf het Binnenveld lijkt hier sprake te zijn van een boswal waarop beuken zijn geplant. De wal is echter vooral herkenbaar vanaf het Binnenveld. Vanuit het beukenbos is deze niet of nauwelijks als wal herkenbaar. De naam wal is hier dan ook eigenlijk niet op zijn plaats. De steilkant is ontstaan door verlaging van het Binnenveld. Mogelijk dat de elders vermelde zandstorm(en?) hier een rol bij heeft gespeeld, maar ook het plaggen van de heide kan een verlaging van het maaiveld tot gevolg hebben gehad. Dit laat onverlet dat deze steilrand een vergelijkbare functie gehad kan hebben als bij de boswallen die zijn aangelegd om een bosperceel te begrenzen veelal ter bescherming van de jonge aanplant tegen het wild of vee.

Afb. 69 Links boswal rond perceel 64; rechts boswal Binnenveld rand beukenbos (P. Schut)

Rondom perceel 64 (eikenbos, voormalig eikenhakhoutperceel) bevindt zich een wal met aan de buitenzijde een greppel waarvan de oorsprong mogelijk als boswal geïnterpreteerd kan worden. Deze dateert van voor 1800. In totaal gaat het om 812 meter boswallen.

15.5 Wegwallen (Afb. 64 nr. 4)

Wegwallen werden aangelegd om reizigers te dwingen een bepaalde route te nemen om te voorkomen dat het bos of de akkers kapot werden gereden. Meestal bevinden de wallen zich aan weerszijden van de weg, en soms komt ook een enkele wal voor. Tussen de 'binnenwal' en grenswal bevinden zich drie radiale wallen waarvan er één, mobielijk twee, als wegwal kunnen worden beschouwd:

- Een wal langs een voormalige weg in noordwestelijke richting naar Koudhoorn (lengte 105 meter). De weg richting Koudhoorn komt sinds 1850 niet meer op kaarten voor en er zijn geen karresporen in het verlengde zichtbaar. Deze weg lijkt bij de grenswal op te houden. Vermoedelijk is deze op een bepaald moment naar het westen verlegd waar deze nog steeds ligt. In ieder geval betekent dit dat deze weg aanzienlijk ouder kan zijn dan 1800. De onderbreking in de grenswal, zoals te zien op het AHN, zou op een doorgang in de wal kunnen duiden. In dat geval lag de weg aan de oostzijde van de wal/greppel.
- Een wal richting het noordoosten (Afb. 63.2 Afb. 64.1 - lengte 336 meter). De weg loopt naar het noordoosten min of meer richting de Hoge Boeschoterweg maar kent op de bestaande kaarten buiten de wal geen vervolg. Mogelijk dat enkele lastig te herkennen 'paadjes' of relictten van karresporen(?) op het AHN hier nog aan herinneren. Waarschijnlijk betreft het een ouder tracé van de Hoge Boeschoterweg.. De Hoge Boeschoterweg had vanaf het Mofwenweggetje een ander verloop. In 1832 loopt de weg, enigszins slingerend min of meer parallel aan de wal, langs de westrand van het perceel dat de Bovenkamp werd genoemd. In die zin kunnen we spreken van een wegwal. Echter wanneer de Bovenkamp inderdaad een oude akker is, heeft deze wal oorspronkelijk deel uitgemaakt van de omwalling van dit erf en is het feitelijk het restant van een oude grenswal die op een bepaald moment gebruikt is als wegwal. Om deze reden is op de kaart de wal onder voorbehoud als grenswal aangegeven, maar dient deze hier ook onder wegwallen genoemd te worden.

Opmerkelijk is dat het Mofwenweggetje niet voorzien lijkt te zijn van een dergelijke wal. Een greppel met een mogelijk walrestant in perceel 64 is onder voorbehoud hier toegerekend.

15.6 Stuifzandwallen (Afb. 64 nr. 2)

Een opmerkelijke wal (Afb. 63.3) ligt in de bosrand aan de oost en zuidzijde van de akkers van Groot Boeschoten (563 meter). Een klein deel (61 meter) daarvan bevindt zich in het bos van Klein Boeschoten. Deze bijna haakse wal hoort gezien de afwijkende vorm duidelijk niet bij de overige aanleg. De reden voor de aanleg hiervan is geheel anders. Sinds eeuwen teisterde het stuifzand het gebied. Dit kwam veelal uit het zuidoosten waar diverse stuifzandgebieden liggen (Kootwijk, Stroe en het Boeschoterzand). Om de akkers te beschermen tegen het stuifzand is een wal opgeworpen. Deze wal staat sinds 1947 op de topografische kaart. Over de oorsprong is niets met zekerheid bekend. Een zinsnede in de aantekeningen van C.E.Nachenius laat zien dat deze in het begin van de twintigste eeuw werd aangelegd of onderhouden. Clara schrijft: *“In onze jongste herinneringen leeft nog het stuifzand dat Boeschoten teisterde. Cor en Wim hielpen mee met de ezel-trekker om wallen als bescherming voor het bouwland op te werpen tegen ‘t oosten (kootwijkerzanden)”*. Het kan, zoals bij de ‘binnenwal’ al vermeld, niet worden uitgesloten dat bij de aanleg van deze stuifzandwal deels gebruik is gemaakt van een oudere ‘binnenwal’ rondom Groot Boeschoten.

Afb 70 De rond 1920 door het weggraven van stuifzand ontstane wal. (P. Schut).

Tussen de akkers en de boerderij Klein Boeschoten bevindt zich op de grens een forse 38 meter lange wal (Afb. 63.18, Afb. 64 en Afb 70). In tegenstelling tot de overige wallen heeft deze een andere oorsprong. Als gevolg van de voortdurende zandverstuivingen in de afgelopen eeuwen uit de richting van Kootwijk had zich een dik stuifzandpakket gevormd in de laagte rond de boerderij (de moestuin, boomgaard en locatie van de villa). Dit onvruchtbare zand verhinderde de aanleg van een tuin. Daarom werd besloten om het stuifzand af te graven waardoor vruchtbare grond weer aan het oppervlak kwam. Met een deel(?) van de vrijgekomen grond werd deze wal opgeworpen. Deze gaf ook enige bescherming tegen het stuifzand. Dit is waarschijnlijk gebeurd voor de bouw van de villa in 1920. Op de wal

staan oude eiken. Dit betekent niet per definitie dat de wal ouder moet zijn. Eiken kunnen namelijk tak- en stamhout omvormen tot wortelhout.¹⁴⁷ Vanwege de samenhang met het stuifzand is deze wal hiertoe gerekend, hoewel deze strikt genomen een andere oorsprong kent.

Dat stuifzandoverlast tot ver in de twintigste eeuw voorkwam, blijkt uit de melding dat in het voorjaar van 1953 sprake was van een ernstige zandverstuiving op het Binnenveld, waardoor de lucht werd verduisterd.

15.7 Wallen van onduidelijke oorsprong (Afb. 63.5)

De grillig verloopende ‘wal’ in het noordoostelijke deel die dwars door perceel 64 heen loopt, begrenst perceel 64 niet. Het kan niet worden uitgesloten dat deze wal op een ouder weggetje (pré 1800) wijst, maar het kan ook een oudere boswal zijn. Zekerheid hierover bestaat niet.

---

¹⁴⁷ Boosten et al. 2011, 19.

16 Het erf

Afb. 71 Het erf rond 1900 (archief fam. van der Waals).

Een groot aantal elementen op het erf uit de negentiende eeuw is nog steeds, deels in aangepaste vorm, herkenbaar (Afb. 71). Het gaat daarbij om de boerderij met bakhuisje, de twee schaapskooien, een hooischot en een tweeroedige hooiberg. Ook de padenstructuur is evenals de verkaveling in hoofdlijnen bewaard gebleven. Dit geldt ook voor de ligging van de akkers en de voormalige hakhoutpercelen. Langs de toegangsweg bevindt zich het voormalige balkengat, terwijl ten zuiden van de achterste schaapskooi ook het zandwinningsgat nog aanwezig is.

Niet alles is bewaard gebleven. De vijfroedige hooibergen evenals de wagenloods en enkele andere houten bijgebouwen zijn verdwenen. Jan van de Berg heeft na 1860 het erf gemoderniseerd dat wil zeggen voorzien van een betegelde heerd, bakhuis en 'nieuwe' schaapskooien. In 1900 wordt door Knuttel uit Harskamp echter alweer gesproken van een "vervallen gedoetje".¹⁴⁸ Om deze reden is in 1901 de boerderij en de schaapskooi ingrijpend verbouwd, terwijl al snel ook een tweeroedige hooiberg werd toegevoegd evenals een grote schuur. In de eerste helft van de twintigste eeuw zijn eveneens enkele gebouwen toegevoegd die echter geen direct verband hebben met het agrarische erf. Deze zijn gebouwd voor de nieuwe eigenaren (J.H. Nachenius) van Klein Boeschoten.

Door het verwijderen van het koetshuis, de hooibergen en het verlengen van de boerderij in 1951 kreeg het erf een wat rommelige indruk. Om deze reden is in de jaren zeventig bij de renovatie van de eerste schaapskooi deze enkele meters verplaatst en gedraaid waardoor het erf weer meer een geheel vormde.

Weliswaar worden hier vooral de fysieke resten van het oude erf beschreven, maar we hebben het natuurlijk over de restanten van een eeuwenoud boerenbedrijf dat volop in bedrijf was en waar mensen hun brood verdienden. Het was grotendeels een gemengd bedrijf waar veeteelt en akkerbouw in elkaars verlengde lagen. Op de zandgronden was de mest van de schapen en koeien voor de akkers onmisbaar voor de akkerbouw. De productie was vooral gericht om de boerderij

¹⁴⁸ Mogelijk om de vraagprijs te drukken.

met zijn bewoners in stand te houden en daarmee grotendeels zelfvoorzienend. Sommige producten werden voor de markt geproduceerd zoals wol, boter en eieren. Het graan was deels bedoeld voor het vee en eigen consumptie terwijl een deel verkocht kon worden. Het harde leven van de bewoners moet daarbij niet worden vergeten.

Afb. 72 Het erf van vóór 1951 gezien vanaf de vijfroedige hooiberg (archief fam. van der Waals).

16.1 De boerderij

16.1.1 Achtergrond

De boerderij hoort qua type tot het hallenhuis dat in een groot deel van Nederland voorkomt.¹⁴⁹ Karakteristiek hiervoor zijn de drie beuken in zowel het woongedeelte (voorhuis) alsook de stal (achterhuis). De ankerbalkgebinten vormen de ruggengraat van de boerderij. De beide verticale stijlen van ieder gebint zijn verbonden met de gebintbalk. De afzonderlijke gebinten zijn op de kop van de stijlen vervolgens onderling verbonden door de gebintplaat. Het woon- en stalgedeelte, respectievelijk het voor- en achterhuis, worden sinds de zestiende / zeventiende eeuw veelal gescheiden door een brandmuur, waarbij zich in het voorhuis de stookplaats centraal tegen de brandmuur bevond. Boven de heerd bevond zich soms de zaadopslagplaats en werden hammer gerookt. In de geut kan een luik naar de kelder aanwezig zijn. Aan weerszijde en soms ook achter de heerd bevonden zich enkele bedsteden. In geval van een gedeeltelijk ondergrondse kelder bevond zich daarboven de opkamer. Het voorhuis wordt vanaf de zeventiende eeuw geleidelijk opgetrokken uit steen. Het achterhuis is veelal pas later versteend.

In het achterhuis lagen op de ankerbalkgebintligger slieten waar de oogst werd opgeslagen. Dit geldt ook voor de hilde aan weerszijden van de deel. Direct tegen de brandmuur boven op de hilde bevond zich veelal het getimmerde verblijf voor de knecht. Tegen de achtergevel kon ook een kippenhok op de hilde zijn gemaakt, die met een trapje naar buiten leidde. Op het korte eind stonden het eventueel aanwezige paarde en het jongvee terwijl op het lange eind de koeien stonden. Tot rond 1900 was het gebruikelijk dat de koeien in een potstal stonden. Bij de invoering van de grupstal werden de zijgevels verhoogd. Het achterhuis was veelal tot in het begin van de twintigste eeuw geheel uit hout opgetrokken.

---

¹⁴⁹ Van Oort 2003, 21-26; Berends 1996 (4^e druk 2021).

16.1.2 Klein Boeschoten

De boerderij en de beide schaapskooien zijn sinds 1970 rijksmonumenten. In het monumentenregister wordt als bouwjaar 1836 vermeld.¹⁵⁰ Het is echter onduidelijk waarop dit jaartal is gebaseerd. In het monumentenregister staat het als volgt beschreven: ¹⁵¹

Thans van vroeg 19e eeuws karakter met hoog wolfdak, door riet en pannen gedekt, gepleisterde voorgevel, waarin vensters met luiken en zes- en negenruitsschuiframen (het meest westelijke schuifraam ter plaatse van een kort na 1900 gedichte voordeur). In de heerd een zeer groot tableau met paarse tegels, waarop Oud-Testamentische voorstellingen. Onder de heerd wildkelder met lange gang, beide gedekt door bakstenen tongewelven. In 1951 de deel met zorg vernieuwd. Links een bakhuis onder pannen zadeldak. Op het, fraai in het houtgelegen, erf een langgerekte schaapskooi op gemetselde voet, met rieten dak en kort na 1900 ingebouwde zijbaander. Langs de westelijke toegangsweg tot het erf een tweede schaapskooi, eveneens op gemetselde voet, door riet en pannen gedekt. De tweede schaapskooi ligt op hetzelfde perceel A 716.

De huidige boerderij is van het hallehuistype. Wanneer het achterhuis is versteend staat niet helemaal vast. De zijgevels zijn vermoedelijk in het begin van de negentiende versteend zoals hieronder beschreven, maar over de achtergevel ontbreken gegevens. De huidige boerderij van Klein Boeschoten dateert in essentie uit het begin van de negentiende eeuw. Alleen in het voorhuis zijn oudere elementen bewaard gebleven (het tweede gebint van voor de verstening; de kelder als eerste fase van de verstening; mogelijk ook de heerd). Hoewel de verbouwingen in 1901 en 1951 ingrijpend zijn geweest, zijn de hoofdlijnen wel bewaard gebleven.

Voorafgaand aan de huidige boerderij heeft tenminste vanaf 1600 op deze plaats een boerderij gestaan (zie par.12.1). Of de oudere voorgangers, waarvan zeker is dat deze tot in ieder geval 1326 teruggaan, op dezelfde plaats hebben gestaan of elders binnen het wildforstersgoed is niet bekend.

In onderstaande wordt op basis van het familie archief en eigen waarnemingen de bouwgeschiedenis gereconstrueerd. Alleen een bouwhistorisch onderzoek kan meer details geven over de verschillende bouwfasen. Hier worden door de verbouwingen twee fasen onderscheiden voor 1901 en 1951.

16.1.3 De boerderij voor 1900

In 1901 is de vervallen boerderij ingrijpend verbouwd. Alleen de voorgevel, de gewelkelder en de heerd bleven intact.¹⁵² Het voorhuis was van voorgevel tot brandmuur 5,68 diep (binnenruimte). De gevel is 11,97 meter breed waarvan de heerd inclusief het gangetje naar de deel (voormalige bedstede?) 5,94 m in beslag neemt.¹⁵³ In 1951 was de boerderij in totaal 17,10 meter lang. Vermoedelijk had de negentiende-eeuwse boerderij bij benadering dezelfde afmetingen.

In het voorhuis bevindt zich het restant van een gebint (Afb. 76). Aangezien vanaf de zeventiende / achttiende eeuw in het voorhuis veelal geen gebint meer werd geplaatst, mag worden verondersteld dat de beide stijlen in ieder geval ouder zijn globaal 1750.¹⁵⁴ Ook de zware stijlen wijzen op een vroege datering. Het telmerk II wijst bovendien op de aanwezigheid van een gebint op de plaats van de voorgevel. Dit betekent dat het tweede gebint dateert uit de periode dat de boerderij nog volledig uit hout bestond. Mogelijk met uitzondering van het tongewelf. Overigens

---

¹⁵⁰ Dit is mogelijk gebaseerd op een sluitsteen met dit verkeerd gelezen jaartal in de boerderij van Groot Boeschoten. Het jaartal is in werkelijkheid 1856. Dit jaartal heeft echter geen betekenis voor Klein Boeschoten.

¹⁵¹ Monumentenregister RCE monument nummer 8617.

¹⁵² Er is sprake geweest van de verplaatsing van de boerderij naar de plaats van de boomgaard. J.H. Nachenius hechtte aan de kelder waardoor uiteindelijk is gekozen voor de oorspronkelijke locatie. Volgens een opmerking in het familiearchief bleef de voorgevel van de boerderij alleen staan dankzij het stutten hiervan.

¹⁵³ Informatie mede ontleend uit manuscript C.E. van der Waals-Nachenius en aantekeningen J.D. van der Waals (familiearchief).

¹⁵⁴ Van Olst 1996, 3; vergelijk ook boerderij De Kelis in Voorthuizen, De Boer en Vroomen 2017.

zijn op de West Veluwe geen betrouwbare dateringen bekend van gebinten in het voorhuis.¹⁵⁵ Het gebruik van baksteen doet op de Veluwe relatief laat, in de achttiende eeuw, zijn entree, maar of dit ook geldt voor wildforstersgoederen is de vraag. In de Gelderse Vallei begint de verstening al in de zeventiende eeuw.¹⁵⁶ Daarbij is het voorhuis als eerste 'versteent', soms alleen een stenen kamer, terwijl het staldeel pas later (in de negentiende of vroeg twintigste eeuw) volgde.

De heerd

In de kamer, de 'heerd' is een schouw ingebouwd met over de volle breedte, inclusief de 'vleugels', tegels met bijbelse voorstellingen (Afb. 73).¹⁵⁷ De tegels met karakteristieke rechte hoeken werden in Utrecht gemaakt tussen 1840 – 1920, waarbij tegels zonder spijkergaten van na 1860 dateren.¹⁵⁸ Gezien het ontbreken van deze spijkergaten zijn deze na 1860 geplaatst toen Jan van de Berg eigenaar was. Hij zou de tegels gekocht hebben toen hij een meevaller had bij de verkoop van vee (kalf?).¹⁵⁹ Oorspronkelijk was de heerdvloer betegeld met rode en gesmoorde vloertegels. Deze zijn deels gebruikt bij de aanleg van het terras van de villa en moeten dus bij de verbouwing van 1901 zijn verwijderd (Afb. 101 en par.16.9). Ook in de gewelfkelder komen deze tegels voor. Mogelijk zijn deze bij dezelfde gelegenheid gelegd over een oudere bakstenen vloer, maar deze kunnen ook gelijktijdig met die in de oorspronkelijke heerd zijn.

Afb. 73 Links: De negentiende eeuwse heerd. In het rechterdeel bevond zich mogelijk nog een bedstede. Rechts: De tegels (na 1860) bevatten bijbelse voorstellingen (foto P. Schut).

De vuurplaat waarop het haardvuur brandde en die sinds de achttiende of negentiende eeuw in de heerd lag, en glad en gepoetst werd, is later gebruikt als deksel op de gierkelder. In 1969 is deze veilig gesteld en gebruikt in het huis La Vigne van J.D.van der Waals in Frankrijk.

De verstening van het achterhuis

De verstening van de stalmuren is de danken aan de bestrating van de Apeldoornseweg. Rond 1809 werd de straatweg van Apeldoorn naar Amersfoort bestraat.¹⁶⁰ De afgekeurde en overgebleven 'straatblokken' konden worden opgehaald. Deze mogelijkheid werd aangegrepen om de houten/lemen gevels van de achttiende-eeuwse voorganger te vervangen. Of bij deze gelegenheid alleen de stalgevels zijn versteend of ook achtergevel is niet bekend. Een foto van voor de verbouwing in 1951 wijst op de aanwezigheid van oudere, mogelijk negentiende eeuwse, muurresten naast de deel deur. De deelvloer en een deel van het erf zijn bij deze gelegenheid

¹⁵⁵ Mededeling Peter de Boer (ARCX). Volgens Judith Toebast (RCE) kunnen er regionale verschillen zijn.

¹⁵⁶ Voskuil 1979, 127 afb. 127; van Oort 2003,24; vergelijk ook Schabbink 2015, 94-110.

¹⁵⁷ De kamer is 5,7 x 5,9 meter waarvan de heerd 2,0 x 4,10 meter inneemt.

¹⁵⁸ Mededeling Johan Kamermans, Tegelmuseum Otterlo (23 september 2020)

¹⁵⁹ Mondelinge mededeling van Diderik van der Waals (15 september 2020). Een vijftigtal tegels is enkele tientallen jaren geleden op initiatief van J.D. van de Waals gerestaureerd door de fabrikant. Deze waren beschadigd als gevolg van jachtgeweren die hier waren opgehangen. Deze zijn herkenbaar door de donkere kleur.

¹⁶⁰ Coppens 2017, 97.

eveneens met deze stenen verhard. Ook in Koudhoorn zijn lemen- en zandvloeren vervangen door deze straatsteentjes.¹⁶¹ In 1951 zijn de zijgevels en de straatstenen in de deelvloer achter de boerderij vervangen.

16.1.4 De voorgevel

Op basis van een foto van kort na 1900 kunnen we een beeld krijgen van het uiterlijk van de negentiende eeuwse boerderij. In de gevel is links een klein raampje (geut), vervolgens een deur (tegenwoordig een raam), een negenruits raam (centraal tegenover de heerd) en aan de rechter zijde bevond zich nog een zesruits raam waarachter zich een slaapkamer bevond. Dit raam gaat op de onderstaande foto schuil gaat achter de aanbouw die J.H. Nachenius kort na 1901 heeft laten plaatsen als kantoorruimte.¹⁶² Een dergelijke gevelindeling komt regelmatig voor bij boerderijen uit de achttiende of negentiende eeuw in de omgeving van Barneveld. De deur werd uitsluitend gebruikt voor begrafenissen en huwelijken.

Afb. 74 De voorgevel en zijgevel van de boerderij met aanbouw en de familie Middendorp (archief fam. van der Waals).

16.1.5 De verbouwing in 1901

Bij de verbouwing is alleen de voorgevel, heerd en kelder onaangeroerd gebleven. Mogelijk is ook het gebint in het achterhuis deels(?) bij deze gelegenheid vervangen, maar dit kan ook in 1951 zijn gebeurd.¹⁶³ De afmetingen van de boerderij bedroegen 17 x 12 meter.

Enkele foto's van voor 1951 laten zien dat de achtergevel in twee fasen is opgemetseld (Afb. 72 en Afb. 75). Mogelijk is in 1901 alleen de onderste helft tot net boven de deeldeur opgemetseld, terwijl de bovenste helft uit hout heeft bestaan. Op een later moment, maar voor 1951, is deze houten gevel vervolgens vervangen door een bakstenen muur. Aan weerszijden van de deeldeur lijken ook nog restanten van een oudere, in dat geval waarschijnlijk vroeg negentiende eeuwse fase, herkenbaar. Wanneer dit inderdaad resten van de achtergevel zijn, dan was de boerderij in de negentiende eeuw circa 17 meter lang.

¹⁶¹ Manuscript C.E. van der Waals-Nachenius, De oorspronkelijke bron evenals een jaartal worden niet vermeld.

¹⁶² Het raam is te zien op onderstaande bouwtekening uit 1951. Aangezien de gevel toen niet is gewijzigd is deze ouder. Onduidelijk is of de aanbouw verbonden was met een deur naar het voorhuis.

¹⁶³ De tekening uit 1951 (Afb. 78) is niet betrouwbaar omdat de uiteindelijke verbouwing hier niet is weergegeven en de tekening mogelijk is gebaseerd op een oudere opname.

De heerd van Groot Boeschoten¹⁶⁴

De enorme heerd was met rode plavuizen geplaveid. Hoge ramen op het noorden, de stoelen stonden in rijen langs de kant als of deze voor een kerkdienst klaar waren gezet. Grote ronde tafel in het midden waar alles op gebeurde. Twee grote antieke kasten, een was een kabinet met laden waar Trui een collectie halsdoekjes, schortjes, omslagdoeken en kralen die haar moeder van Willem III had gekregen, in bewaarde. Ik hoopte altijd dat die laden open zouden gaan. De andere antieke kast was met deuren en dan stond daarnaast op twee hoge ronde poten, het glazenkastje zwart geverfd.

Rook het naar gerookt spek, maar achter de ruitjes was een collectie curiositeiten die 't bekijken waard was. Koppen groot en klein met opschriften, vele koffiekannen, poppen, papieren versierselen en ach wist ik het nog maar. En dat kastje heb ik later op het erfhuus voor fl 10,- kunnen kopen, de poten zijn gesloopt, de zwarte verf heeft plaats gemaakt voor groen.

Ook de antieke kasten stonden op verhogingen met 't oog op 't schrobben van de plavuizen. Om die koude ruimte te verwarmen was er niets anders dan open vuur op de grond in de haardplaat. In de enorme schoorsteen hingen de zijden spek en de worsten te roken. De tegelwand achter het vuur bestond uit oude witte tegels met 2 tableaux: een man die een koe melk en nog een man die een paard aan de teugel hield. Rekjes met prachtig vuurgerij hingen aan weerskanten (ik heb op 't erfhuus geboden, maar ..... kreeg het voor fl 40,0). Daarnaast aan weerskanten de bedstee met de groene gordijntjes en op de lange schoorsteenlijst die over de hele lengte liep prachtige blauwe Delftse borden, bont gekleurd Makkum! Ja blauw en bontgekleurde, grote en kleine. In die tijd liep een antiquair al binnen te neuzen en te proberen een slag te slaan. Trui begon met te zeggen dat ze ze nooit zouden krijgen, maar dan zwichtte ze voor de verleiding nam 't geld en toen verdween een na het ander tegen spotprijzen. Vader heeft de borden gekocht ik geloof voor fl200,-- Dat lijkt nu bitter weinig, maar begin 1900 was dat heel anders. Eén bord staat in mijn glazen kast,¹⁶⁵ de ander zijn bij Joan, gedeeltelijk uitgepakt. In de linkerhoek v.d. kamer. In de hoek links van het vuur, waar Trui haar provisie had, was de muur door vele jaren zakjes blauw, gewit tot 't diepste blauw dat ik ooit gezien heb. Waarschijnlijk om de vliegen te weren.

In de noordelijke zijgevel van het achterhuis zijn rond 1920 alleen twee kleine boogvormige raampjes aanwezig, terwijl in de zuidelijke gevel tenminste drie mestdeurtjes zijn te herkennen (Afb. 74).

De waterpomp, aan de binnenzijde naast de deeldeur, is waarschijnlijk in 1901 geplaatst. In 1900 voorzag volgens C.E. van der Waals-Nachenius slechts één waterput in de watervoorziening van Boeschoten (Afb. 75). Het afgetimmerde verblijf voor de meid of knecht tegen de brandmuur boven het korte eind dateert uit 1951, maar zal zeker een voorganger hebben gekend. Het vormt een bijzonder detail dat herinnert aan het zware bestaan van knechten: alleen met de warmte en geur van de koeien. Een eventuele meid moest bij veel boerderijen aan de andere kant van de brandmuur slapen...¹⁶⁶

¹⁶⁴ Uit de aantekeningen van C.E. van der Waals – Nachenius.

¹⁶⁵ In een aantekening staat dat dit volgens Diderik van der Waals niet klopt.

¹⁶⁶ Mededeling J. Toebast.

Afb. 75 Het erf voor 1951 met de waterpomp op de deel (archief fam. van der Waals) en het afgetimmerde knechtenverblijf (P. Schut).

Het gebint

Over het uiterlijk van de negentiende eeuwse boerderij en zijn voorgangers zijn weinig gegevens bekend. De oudere hoofdstructuur (driebeukig, voorhuis en vijf of zes gebinten) is ook in de twintigste-eeuwse boerderij nog herkenbaar. In het voorhuis is één gebint met twee stijlen in respectievelijk de huidige keuken en kantoor. Deze konden niet worden gedateerd doordat zij gemaakt zijn van snel grillig gegroeide eiken met aan weerszijden spinhout. Het gebruik van gekantrechte stammen betekent dat het aantal jaarringen te beperkt is.¹⁶⁷ Ook een 14C datering is levert naar verwachting geen nauwkeurig resultaat bij hout jonger dan 1650 AD.¹⁶⁸

Het gebint in het voorhuis staat 3,0 meter van de voorgevel en ca. 2,8 m van de brandmuur. Opmerkelijk is de stand van beide gebintstijlen. Deze staan in de lengteas scheef met de bovenzijde richting het achterhuis. Vanaf de stiep tot aan het plafond wijkt deze ca 65 cm in lengterichting naar achteren. Dit wijkt af van de scheve stand van stijlen bij Drentse boerderijen die naar binnen gericht zijn.¹⁶⁹ Aangenomen wordt dat de scheve stand het gevolg is van het verzakken van het gebint en niet doelbewust scheef is geplaatst. Net onder het plafond is nog een detail te zien waarin zich een restant van de horizontale gebintbalk bevindt. De afdruk van twee wiggen, die de gebintbalk zekerden aan de stijl, is nog te zien. De stijl in het kantoor is voorzien van een telmerk II. Dit betekent dat het eerste gebint op de plaats van de voorgevel heeft gestaan, dat wil zeggen voordat de voorgevel uit steen is opgetrokken. Dit wordt bevestigd door de inkepingen voor de lengteschoren richting dit eerste gebint die er eveneens op wijzen dat er een eerste gebint is geweest. Daarmee hebben we dus het oudste deel van de boerderij te pakken, namelijk toen de boerderij nog geheel uit hout en leem bestond. Gezien de dikte van de stijlen en de aanwezigheid van een gebint in het voorhuis is een datering voor 1700 – 1750 waarschijnlijk.

Op basis van de tekening uit 1951 en het gebint in het voorhuis kan worden geconcludeerd dat de boerderij oorspronkelijk tenminste vijf gebinten telde (Afb. 78).¹⁷⁰ Uitgaande van een gebint op de plaats van de voorgevel was er oorspronkelijk mogelijk zelfs sprake van zes gebinten, wat uitzonderlijk zo zijn. Alle gebinten in het achterhuis zijn uit de twintigste eeuw. Het gebint direct achter de brandmuur is vermoedelijk niet meer aanwezig of gaat schuil achter de isolatiewand. De gebinten zijn in 1951 (of al in 1901) bij de verbouwing vervangen

In het achterhuis zijn vier gebinten te zien, waarbij de buitenste gebinten tegen de brandmuur en de achtergevel zijn geplaatst (Afb. 80). De drie huidige gebinten staan ca 3,4 m uit elkaar, terwijl

¹⁶⁷ Mededeling S. van Daalen (Van Daalen Dendrochronologie) 9 september 2020.

¹⁶⁸ Monsters jonger dan 1650 hebben een te grote onnauwkeurigheid.

¹⁶⁹ Huijts 1992, 191 vermoedelijk om de sterkte van het gebint te vergroten.

¹⁷⁰ Een bouwtekening uit 1940 van Groot Boeschoten laat vier gebinten in het achterhuis zien (Archief gemeente Barneveld). In het voorhuis bevindt zich echter ook een gebint, waardoor ook deze in de achttiende eeuw of eerder gebouwd moet zijn.

de ruimte tussen de brandmuur en het eerste gebint eveneens 3,4 m meet. Tussen het laatste gebint en de deeldeur in de uitbouw uit 1951 is de ruimte 4,35 m. Vermoedelijk is het gebint achter de brandmuur in 1951 verwijderd of achter de isolatiewand verdwenen en is de bovenbouw van het gebint in het voorhuis vervangen door moderne spanten.¹⁷¹ De overige gebinten zijn vervangen. C.E. van der Waals - Nachenius schrijft in haar dagboek op 12 april 1952 dat de oude balken en stijlen van de deel zijn uitgezocht om er banken van te maken.

Afb. 76 Stijl in het voorhuis met detail van de aansluitende gebintbalk (P. Schut).

Het huidige gebint is evenals dat in het voorhuis van het veel voorkomende type ankerbalkgebint. De korbelen zijn uit de twintigste eeuw (na WOII), getuige de zware ijzeren bouten waarmee deze zijn bevestigd en bovendien zijn de korbelen evenals de stijlen machinaal gezaagd, terwijl de windschoren zijn gespijkerd. De bevestiging van de horizontale gebintbalk laat nog steeds een authentieke constructie zien waarbij de pen geborgd is met twee wiggen.¹⁷² Een constructie zoals die al eeuwen werd gebruikt.

Wanneer het aantal gebinten zeggingskracht heeft voor wat betreft de grootte van de boerderij hoort Klein Boeschoten, evenals Groot Boeschoten, met vijf of zelfs zes gebinten tot de grotere boerderijen van Garderen.¹⁷³ Zoals gezegd mag worden aangenomen worden dat deze boerderijen ouder zijn dan de achttiende eeuw omdat sindsdien niet langer een gebint in het voorhuis werd geplaatst.

AANTAL GEBINTEN	AANTAL IN GARDEREN
2	6
3	
4	4
5	4

¹⁷¹ Mededeling R. Joppe. Dit kon niet worden gecontroleerd aangezien deze achter een betimmering zit.

¹⁷² In Groot Boeschoten zijn plaatselijk extra pen-gat verbindingen gebruikt.

¹⁷³ De Jonge & van den Enk 1990.

Afb. 77 Korbelen en pen- gat verbindingen in het achterhuis (P. Schut).

16.1.6 De verbouwing in 1951

De verbouwing in 1951 is ingrijpender geweest dan bedoeld. In de vergunning is sprake van een kleine verbouwing.¹⁷⁴ De boerderij bleek echter in slechtere staat dan verwacht waardoor ook het dak evenals de zijgevels moest worden vernieuwd. Illustratief hiervoor is dat de muur aan het korte eind instortte toen er tegen aan werd gestoten. Onduidelijk is of het de negentiende eeuwse muren betreft óf de vervanging ervan uit 1901. Alleen de begane grond van het woongedeelte bleef grotendeels intact. De tekening komt overigens niet overeen met de huidige situatie. De paardenstal is in het noordelijke deel achter de geut geplaatst waar ook het jongvee stond (korte eind). In werkelijkheid bevindt zich het korte eind aan de zuidzijde. De mestkelder die op de tekening onder het achterste gedeelte van het lange eind is getekend, bevindt zich in werkelijkheid grotendeels aan de buitenzijde van het gebouw. Het lange eind, waar de koeien stonden in een potstal, bevindt zich aan de noordzijde.¹⁷⁵ Onduidelijk is of de tekening het resultaat is van een opmeting, al dan niet gecombineerd met een oudere tekening.

De 17,10 meter lange boerderij werd volgens de tekening door een uitbreiding van de deel met 4,20 m verlengd tot 21,30 meter. Opvallend is dat de plattegrond enigszins taps toeloopt. De breedte ter hoogte van de deeldeuren is 12,80 meter terwijl het woongedeelte 11,97 breed is.¹⁷⁶ Onduidelijk is wanneer deze tapse vorm is ontstaan.¹⁷⁷

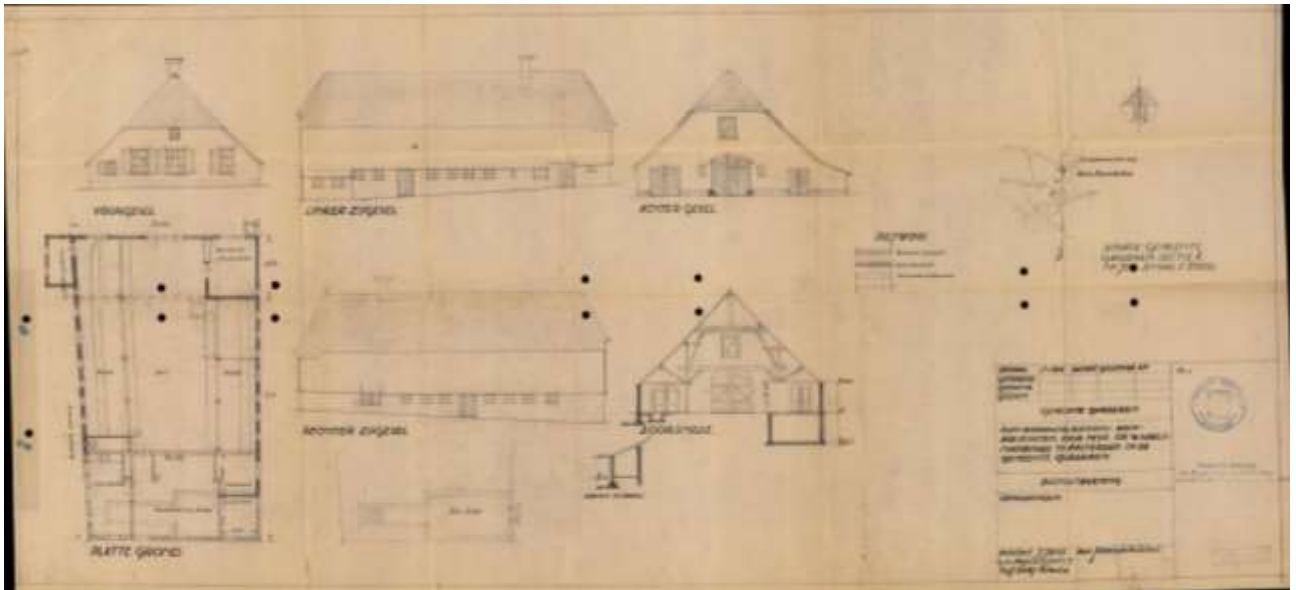
¹⁷⁴ Archief gemeente Barneveld.

¹⁷⁵ Groot Boeschoten had volgens de bouwtekening uit 1941 een potstal onder het lange eind.

¹⁷⁶ Aantekeningen op tekening van M. van der Waals. Op de bouwvergunning wordt 13,20 m vermeld voor de breedte van de deel.

¹⁷⁷ Ook Groot Boeschoten is niet rechthoekig. Hier is een zijgevel langer dan de andere (bouwtekeningen 1940 Archief Gemeente Barneveld).

Afb. 78 Bouwtekening uit 1951 (archief gemeente Barneveld).

Het onderste deel van het dak is vervangen door een pannendak, dat op de grens met het rietendak (ter hoogte van de gebintplaat?) een knik maakt om de muren te kunnen verhogen. Bij deze gelegenheid zijn de lage stalmuren geheel vervangen en in verband met het vervangen van de potstal door een grupstal verhoogd tot stahoogte. Het dak van de boerderij is bovendien ter hoogte van het voorhuis opgelicht waarbij ook de geut is voorzien van een nieuwe ingang met ramen (Afb. 79). De geutdeur moest namelijk worden vervangen omdat deze te laag was.

Afb. 79 Ingang voorhuis met verhoogd dak van 1952. Naast de geut stonden in de vorige eeuw de rekken met melkbussen en klompen (P. Schut).

De indeling van de begane grond van het voorhuis is in hoofdlijnen intact gebleven. Wel is de functie van verschillende ruimtes gewijzigd waarbij op de plaats van de bedsteden naast de heerd, eerst twee slaapkamers en later een kantoorruimte werd ingericht. Er is ook sprake van het aanbrengen van een doorgang tussen de heerd en de deel gemaakt, hoewel een dergelijke doorgang gebruikelijk was bij deze boerderijen. De geut waar de melk werd bewerkt (boter) en die gebruikt werd als spoelkeuken is nu een keuken.¹⁷⁸ Tevens is hierachter een toilet en douche aangelegd. Het toilet verving 'de plee' die getimmerd was boven de koeiengrup zonder spoeling

verbouwing in 1951 konden 15 tot 20 koeien op stal staan.¹⁷⁹ Ongeveer 15 koeien op het lange einde en het jong vee (vaarsen) en een paardenstal op het korte einde. Boven de hilde en de deel was een vloer gemaakt voor de opslag van hooi, landbouwproducten en gereedschappen.

Bij de verbouwing, waarvoor de bekende Twentse architect Jan Jans was aangetrokken, is boven de deeldeur een segmentboog (die minder dan een halve cirkel beschrijft) aangebracht en geen gekorfd boog (bogen die de vorm hebben van een liggende ellips en samengesteld zijn uit vijf,

¹⁷⁸ Vergelijk de boerderij Watergoor bij Appel (Schabbink 2013, afb 5.26), Klein Harselaar (Brouwer 2013; Schabbink 2015), Middendorp (Boer 2017a) en De Kelis (Boer & Vromen 2017) die archeologisch of bouwhistorisch zijn onderzocht

¹⁷⁹ In de dagboeken van C.E. van der Waals-Nachernus worden soms 15 en elders 20 koeien genoemd.

zeven of meer cirkels) vergelijkbaar met Groot Boeschoten en die karakteristiek is voor de Veluwe en Gelderse Vallei.¹⁸⁰

Afb. 80 De achtergevel tijdens de verbouwing in 1951 (archief fam. van der Waals).

16.1.7 Kelder met tongewelf

Kelders onder boerderijen zijn niet ongebruikelijk.¹⁸¹ Vaak steken zij vanwege het grondwater enigszins boven het maaiveld uit, waarboven zich dan een opkamer bevindt. In de kelder werd het eten opgeslagen. De kelders liggen in de lengterichting onder een van de zijbeuken en niet zoals in het geval van Klein Boeschoten dwars op deze richting. Inclusief de toegang zelfs onder de gehele breedte van het voorhuis, waarbij de gang en kelder zich uitstrekken over de gehele breedte van de boerderij. Veel kelders zijn in lengte richting aan de koele noordzijde gesitueerd en toegankelijk vanuit de geut. De kelder met tongewelf van Klein Boeschoten ligt in de noordoost hoek langs de kopse oostzijde van de boerderij. De toegang vanuit de geut bestaat uit een bakstenen trapje (6 treden) en gang. De trap geeft toegang tot een 3,62 m lange en 0,82 - 0,90 brede gang die afhelt naar de kelder. Hierdoor varieert de hoogte van de gang van 1,53 tot 1,85 m. Bij de aansluiting op de kelder bevindt zich nog 1,5 trede.

Zover bekend zijn gewelfkelders met een entreepartij in de vorm van een stenen trap en gang die zich over bijna de volledige breedte van het woongedeelte uitstrekt zeer zeldzaam.¹⁸²

De kelder meet 5,4 x 2,8 x 1,85 meter. De verticale wanden onder de welving zijn 1,05 hoog. De vloer is deels betegeld met rode en gesmoorde vloertegels van 22,0 x 21,5 cm. Deze kunnen globaal gedateerd worden vanaf de zeventiende eeuw tot in de negentiende eeuw. De achterste helft van de kelder is voorzien van stenen van 20 x 10 x? cm. Dit zou kunnen wijzen op twee fasen. Doordat niets bekend is over de onder deze vloer liggende vloeren is dit niet met zekerheid te zeggen. Onder de tegels bevindt zich tenminste één en mogelijk twee oudere bakstenen vloeren.

Op de heerd lagen dezelfde tegels. Zij zijn onder andere gebruikt voor het terras van de villa (zie [par. 16.9]). Het kan niet worden uitgesloten dat bij die gelegenheid ook de vloer in de kelder is gelegd, maar zekerheid hierover is niet te krijgen. Op enkele plaatsen langs de randen zijn tegels vervangen door bakstenen.

¹⁸⁰ Diderik van de Waals vond het erg storend dat er geen gekorfd boog is aangebracht vergelijkbaar met andere boerderijen op de Veluwe, terwijl er ook geen aandacht is geweest voor de gevolgen van de staluitbreiding en het verwijderen van de hooibergen voor de totale aanleg van het erf.

¹⁸¹ Middendorp: Boer 2017; De Kelis: Boer & Vromen 2017; Bennekom: Nooij 2001, 41.

¹⁸² De boerderij van Groot Boeschoten heeft onder een opkamertjes waar een bedstede was een kleine kelder die mogelijk uit de negentiende eeuw dateert.

De oostelijke wand bevindt zich onder de voorgevel, terwijl de noordgevel samenvalt met het uiteinde van de kelder waar zich een raampje bevindt. C.E. van der Waals-Nachenius meent ooit in de noord oosthoek een boog waargenomen te hebben op basis waarvan zij vermoedt dat er nog een ingang of raam is geweest.¹⁸³ Het aanwezige pleisterwerk verbergt echter de bouwkundige details. Wel tekent zich rond het raampje het restant van een ouder en groter raam (of ingang?) te af.

Het baksteenformaat op de vloer van de gang is 21x10x4 cm.¹⁸⁴ Van de stenen van het gewelf konden geen complete afmetingen worden vastgesteld, maar ook hier lijkt sprake van 4 cm dikke bakstenen. Het betreft een formaat dat sinds de late middeleeuwen voorkomt en niet exacter te dateren is.

In de kelder bevindt zich een dubbele bak bedoeld voor het pekelen van vlees. Deze dateert waarschijnlijk uit de twintigste eeuw.

Voor de datering van de kelder hebben we geen aanknopingspunten behalve dat deze dateert uit de periode voordat het voorhuis is versteend. Het lijkt erop dat het gebint in het voorhuis boven de westelijke kelderwand is geplaatst waardoor de kelder ouder moet zijn dan het gebint. Gezien de datering van het gebint moet dit ruim voor 1700 - 1750 zijn geweest.¹⁸⁵ Bakstenen kelders komen vanaf de vijftiende eeuw voor. Door C.E. van der Waals-Nachenius en Diderik van der Waals wordt wel verondersteld dat de kelder bedoeld was voor het opslaan van geschoten wild (wildkelder). Zover bekend zijn hier geen historische aanwijzingen voor, maar het kan niet worden uitgesloten. Een dergelijk grote en afwijkend georiënteerde kelder is ongetwijfeld met een speciaal doel aangelegd, waarbij gezien de functie van de bewoner gedacht kan worden aan een wildkelder.

---

¹⁸³ De huidige gang zou in haar optiek jonger zijn dan de kelder. De westelijke wand ligt halverwege het voorhuis. Dagboek 4 september 1964. Zij vraagt zich af of de boerderij ooit anders ten opzichte van de kelder heeft gestaan.

¹⁸⁴ Een fragment van een steen is 14 cm breed. Het kan een gedeelte van het bekende formaat zijn of een 14 cm brede steen. In het laatste geval kan deze in de zestiende eeuw of ouder worden gedateerd.

¹⁸⁵ Bakstenen kelders komen vanaf de vijftiende eeuw voor en vormen veelal het oudste deel van het huis. Uit Bennekom is een boerderij met een dubbel gewelf onder een middeleeuwse boerderij bekend (Nooij 2003, 45) zie ook de Stenen Kamer in IJsselstein (mon.nr. 507412). In de aantekeningen van J.D. van der Waals worden enkele hoofdzakelijk zeventiende eeuwse kelders genoemd. Onduidelijk is wat de bron hiervan is: Soetenbron (1704), Alverna (Wijchen) kleine kelder met tongewelf; Wilhelmina's oord (16^e eeuw), Grijpkskerk kelder met tongewelf later ingebouwd; Rustenburg, Puttershoek (17^e eeuw). Van Voorbreel Woerden (ca. 1650) en Lekdijk 14 Tienhoven heb ik de aanwezigheid van een tongewelf niet kunnen verifiëren. Zie ook <https://monumentenhandboek.nl> hoofdstuk 3.4: Algemeen Inleiding Historische ontwikkeling van kelders, constructie en opbouw, behoud en herstel.

Afb. 81 De gewelfkelder met pekelbak (P. Schut).

16.1.8 Oudere erven?

Gezien de geschiedenis van de wildforsters hebben al zeker vanaf de dertiende eeuw een of twee boerderijen op Boeschoten gestaan. Waar de oudste voorgangers hebben gestaan is niet met zekerheid te zeggen. Wel zijn enkele aanwijzingen interessant genoeg om te vermelden. Of het hier gaat om directe voorgangers of om andere erven is niet bekend. De aanwijzingen hebben betrekking op twee verschillende locaties.

- Op een kaart uit 1932 staat bij het huidige kadastraal perceel 7 vermeld "volgens de overlevering heeft hier een huis gestaan en was C bouwland". Met C wordt verwezen naar de Bovenkamp (globaal kadastraal perceel 352 Afb. 104 en de bospercelen 5f – 5m Afb. 109) (Klein Boeschoten). De naam Bovenkamp past bij het gebruik als akker (nu echter bos en voorheen heide). Tevens wordt op perceel 7 (Groot Boeschoten), een locatie aangegeven waar bakstenen zijn opgeploegd en waar een huis zou hebben gestaan. Het perceel staat

bekend als "het Hofstee". Opvallend is dat de akker ten opzichte van de bosrand hier een merkwaardige uitstulping vertoont. Hier maakt ook het Kerkepad een opvallende slinger om het perceel heen. Het betreft een omweld gebied van circa 9 hectare wat overeenkomt met de kleinere boerderijen. Het is niet bekend wanneer dit bouwland was of wanneer hier bebouwing heeft gestaan, maar dit moet in ieder geval van voor 1805 zijn.

- In het hoofdstuk over de wallen is al gesproken over de merkwaardige annex ter hoogte van de toegang vanaf de Hoge Boeschoterweg. De mogelijkheid dat binnen deze annex een boerderij heeft gestaan kan niet worden uitgesloten.

16.2 De waterput

Drinkwater op de stuwval was van levensbelang en beperkte lange tijd de bewoningsmogelijkheden. Een waterput zal een van de eerste voorzieningen zijn geweest toen men de eerste boerderij bouwde.¹⁸⁶ Clara schijft over de waterput het volgende "*Toen wij in 1900 voor het eerst op Boeschoten kwamen was die put er nog, midden op de brink. Het water werd aangetroffen op 7 meter diepte. Het was de enige watervoorziening op Boeschoten.*"¹⁸⁷ In haar dagboek schrijft zij dat de waterspiegel op 6,5 meter onder de putrand stond en de waterdiepte 1,5 meter bedroeg.

Onduidelijk is waar deze waterput gelokaliseerd moet worden. Dries Middendorp vraagt zich af of deze, net zoals de broodoven, voor gemeenschappelijk gebruik op de grens met Groot Boeschoten heeft gelegen (zie par. 16.3).¹⁸⁸ Dit is geen vreemde gedachte aangezien de term 'brink' veelal wordt gebruikt voor het open deel tussen de boerderijen waar het vee overnacht.¹⁸⁹ Behalve als bron voor het water was een waterput ook vaak een ontmoetingsplaats wat prima past bij de ligging op de gemeenschappelijke brink. Denk daarbij ook aan de waterput op de brink van Garderen.

Het is echter ook mogelijk dat hier de brink in engere zin wordt bedoeld. Dat wil zeggen op het erf waar de karren konden draaien tussen de deel, de schaapskooi en hooibergen. Toen ik jaren geleden met Diderik van der Waals hierover sprak was hij ook heel stellig dat in zijn herinnering de waterput midden op het erf, tussen de deel en de schaapskooi en hooibergen, heeft gestaan.

Tussen het Noorse huis en Groot Boeschoten is een put aanwezig. Volgens de overlevering is deze als 'koelkast' gebruikt.¹⁹⁰ De ronde put met een diameter van ca. 1,0 meter heeft een kleine vierkante bovengrondse opbouw en is gemaakt van normale bakstenen. Enkele aansluitingen boven in de put suggereren dat hier ook regenwater werd opgevangen of dat deze als beerput in gebruik is geweest. De stenen die in lengterichting zijn geplaatst wijzen hierop. De naastgelegen "Hut" die in het begin van de twintigste eeuw is gebouwd was in ieder geval voorzien van een inbandige waterpomp. De excentrische ligging ten opzichte van de beide boerderijen lijkt ook niet overeen te komen met een waterput op de brink, waardoor een functie als beerput waarschijnlijk is.

---

¹⁸⁶ In Koudhoorn waren rond 1900 vier waterputten. Het water werd in vaten op kruiwagens naar de boerderijen vervoerd over een afstand van 1,6 tot 2,0 km. (Aantekeningen Trui Doppenberg in archief familie v.d. Waals).

¹⁸⁷ Van der Waals – Nachenius 1978, 9. Het water staat volgens Rien Joppe nu op ca. 11 meter diepte.

¹⁸⁸ Bij de deel van Groot Boeschoten is een waterput aanwezig maar het betreft vermoedelijk een twintigste eeuwse nostalgische aanleg. Ook de waterpomp naast de geut is van dezelfde steen gemaakt. In ieder geval ligt deze waterput niet op de brink van beide boerderijen.

¹⁸⁹ Volgens Marian van der Waals had zij de term 'brink' nooit eerder gehoord in relatie tot Boeschoten.

¹⁹⁰ Charlotte van der Waals en Collin Nachenius.

16.3 Het bakhuis

Oorspronkelijk werd het brood in de open lucht in een aarden of lemen broodoven gebakken die op de grens van Klein en Groot Boeschoten zou hebben gestaan. Over het uiterlijk is verder niet veel bekend. Mogelijk is deze vergelijkbaar met die op de zeventiende eeuw tekening (Afb. 43). In het familiearchief bevindt zich een foto van een bakoven uit de eerste helft van de twintigste eeuw zoals die toen gebruikt werd door een zekere Grietje in Koudhoorn.

Het bakhuis dateert uit de tweede helft van de negentiende eeuw (na 1860). Het gebruikte steenformaat komt overeen met dat van de schaapskooien en de stenen uit de lading van de Feducie (voorheen de Zeehond genoemd zie blz. 114). Middendorp maakt begin twintigste eeuw in ieder geval al gebruik van het bakhuis om brood te bakken.¹⁹¹ Tot kort na de oorlog is de broodoven in gebruik geweest.

Afb. 82 De broodoven van Grietje in Koudhoorn in de jaren vijftig (archief fam. van der Waals).

Afb. 83 Voor en achterzijde van het bakhuis (P.Schut).

Janna, de oudste dochter van Schimmel, bakte wekelijks in het bakhuis tenminste 7 grote vloerbroden, "kleirog" (deels roggemeel, deels tarwe), die in de kelder bewaard werden. De oven, waarvan de ovenmond zich even rechts van het midden onder de bordenlijst bevond en die achterwaarts nog een eind naar buiten was uitgebouwd is door Arie Schimmel gesloopt. Het werd zomers gebruikt om te eten. Een raam is dichtgezet met de stenen van de Feducie (voorheen de Zeehond genoemd zie blz. 114).¹⁹² De ijzeren ovendeur is later teruggevonden bij het oud ijzer en in de gereconstrueerde broodoven in La Vigne geplaatst.¹⁹³ Het bakhuis van Groot Boeschoten is nog voorzien van de oven en ovendeur (Afb. 84).

¹⁹¹ Manuscript C.E. van der Waals-Nachenius.

¹⁹² Oosting & Vlierman 1992, 75.

¹⁹³ Opmerkingen van .J.D. van der Waals bij het herbestemmingsplan 2014.

Er zijn geen aanwijzingen voor een voorganger. Wel is het aannemelijk dat het de opvolger van de aardbroodoven op de grens van Klein en Groot Boeschoten betreft, die door beide erven werd gebruikt om brood te bakken. Deze oudere oven werd gevuld en vervolgens afgesloten met graszoden (vergelijk Afb. 82).

Afb. 84 Het bakhuisje van Groot Boeschoten met oven en aan de binnenzijde de ovendeur (P. Schut).

16.4 De schaapskooien

De twee schaapskooien van Klein Boeschoten staan sinds de late middeleeuwen symbool voor het belang van de schapenteelt. Vanwege het belang van de schapenteelt wordt hier uitgebreider bij stil gestaan.¹⁹⁴ Illustratief is dat er in het begin van de zestiende eeuw 111.000 schapen op de Veluwe waren.¹⁹⁵ Het aantal schapen is in de eeuwen daarna sterk teruggelopen. In de negentiende eeuw waren er nog 40.000 schapen. Illustratief is dat in 1526 in Garderen 360 personen woonden met 5527 schapen, 115 varkens, 461 stuks rundvee en 192 paarden.¹⁹⁶ 350 jaar later woonden er in 1888 1260 personen die in totaal 1078 runderen, 165 paarden, 2115 schapen en 492 varkens hadden.¹⁹⁷ Het aantal schapen is opvallend gedaald. Oorspronkelijk waren de schapen vooral van belang voor de wol, maar met de introductie van de plaggenbemesting gingen de schapen een essentieel onderdeel vormen in de kringloop op het boerenbedrijf. De kuddes bleven bovendien vanwege de mest dicht bij de boerderij dan voorheen. De introductie van de kunstmest op het einde van de negentiende eeuw veranderde de bedrijfsvoering echter drastisch.

Door de bevolkingsgroei in de middeleeuwen werd de vraag naar landbouwproducten groter en een van de verbeteringen was de plaggenbemesting. Deze bodemverbetering heeft zijn sporen achtergelaten in de vorm van enkeerdbodems (enken of essen zie par. 17.2.1). Door de jaarlijkse bemesting kwamen de akkers geleidelijk steeds hoger te liggen en ontstond een dik pakket humeuze vruchtbare grond dat het regenwater langer vasthield.

Het op grote schaal plaggensteken voor de potstal en brandstof had mede tot gevolg dat de zandverstuivingen zich steeds verder konden uitbreiden (zie par. 17.1.2). Volgens C.E. van der Waals - Nachenius was 7 ha heide nodig voor een kudde schapen.¹⁹⁸ Of dit het oppervlak was dat gebruikt werd om te grazen of ook om plaggen te steken wordt niet vermeld. In de tweede helft van de negentiende eeuw nam het aantal schapen snel af door de komst van kunstmest en goedkope wol import. In het huidige Barneveld zien we in ieder geval een teruggang van het aantal

¹⁹⁴ Met betrekking tot Boeschoten is veel informatie ontleend aan C.E. van der Waals - Nachenius. Zij interviewde onder andere Dries van Middendorp (Klein Boeschoten) en Trui Doppenberg over de situatie voor en rond 1900.

¹⁹⁵ Bieleman 2008; Roessingh 1979.

¹⁹⁶ Roessingh 1979, Bijlage 1.

¹⁹⁷ Dit is exclusief de overige kernen in de kadastrale gemeente Garderen (bron aantekening C.E. van der Waals -Nachenius). Vergelijk ook van den Born et al. 2001, 14-16.

¹⁹⁸ Handgeschreven beschrijving bij fotoalbum uit ca 1969-1970 en van der Waals - Nachenius 1976.

schaapskooien van 200 kooien in 1832 naar ca. 80 honderd jaar later, waarbij veel van de kooien inmiddels een andere functie hadden gekregen.¹⁹⁹ In de zestiende eeuw moeten er op basis van het aantal schapen misschien wel 500 schaapskooien of, waarschijnlijker omwalde openlucht schaapskooien (schapenschotten) zijn geweest. Tegenwoordig zijn er nog een klein aantal bewaard gebleven. De schaapskooien (rijksmonumenten) van Boeschoten met de naast gelegen niet beschermde zandwinningskuilen dan ook een zeldzaam ensemble.

De wolkopers in Veenendaal

Geurt Middendorp (boer van Klein Boeschoten 1902-1914) bracht kort na 1900 de wol naar de wolmarkt in Veenendaal. Een belangrijk wol centrum in deze periode. Dries Middendorp sprak voortdurend van de joden uit Veenendaal. Zij hadden donkerblauwe jasjes aan, namen wat wol en schudden die uit boven hun mouw. Wanneer er veel zand in zat, waardoor de wol zwaarder werd, dan zag men dat goed op de donkerblauwe stof. Beter dan op tweed. De kopers hadden gemerkt dat de wol van betere kwaliteit was toen Geurt met de wol kwam. Zijn voorganger, Oude Jan van de Berg van Boeschoten, had een slechtere naam. Want hoe beter de verzorging en het voedsel van de schapen hoe beter de wol.²⁰⁰

De schaapskooien van Klein Boeschoten.

In 1832 was er blijkbaar slechts één schaapskooi op het erf. De achterste schaapskooi staat dan nog niet op de kadastrale kaart aangegeven. In het midden van de negentiende eeuw vermeldt een koopakte van Klein Boeschoten drie schaapskooien waarvan één in het Binnenveld, terwijl de andere twee op het erf stonden. Dries Middendorp spreekt eveneens van drie schaapskooien. De schaapskooi op het Binnenveld is ook op de kaart van 1870 aangegeven. Tot het begin van de twintigste eeuw was het Binnenveld nog grasland/heide waardoor de schapen hier konden grazen. Vandaar konden zij met de herder via het heideweggetje naar de gemeenschappelijke heide en het Watersemeertje.²⁰¹ De schaapsdrijf die in 1932 wordt vermeld langs de zuidwestrand van Klein Boeschoten herinnert hieraan. Herders ontmoeten elkaar en hier evenals bij het Uddelermeer werden de schapen voor het scheren gewassen.

Op een kaart uit 1932 heeft Nachenius naast de uitweg naar Koudhoorn nog een schaapskooi ingetekend. Over deze schaapskooi is verder niets bekend.

Zowel op Groot als op Klein Boeschoten waren voor 1900 tenminste twee schaapskooien en een hooischot. Twee schaapskooien waren essentieel want de enters mochten niet drachtig worden. Na de zomer gingen de oilammeren en de ramlammeren in een aparte kooi. Dit waren dan inmiddels de enters (eenjarige lammeren) die het volgende seizoen gedekt moesten worden. Ook de hamels (gecastreerde rammen) moesten apart worden gehouden. Zij werden zodra ze zwaar genoeg waren naar de slager gebracht. De overige schapen bleven tot hun zesde jaar in de kudde.

De schaapskooien van Groot Boeschoten waren in tegenstelling tot de laat negentiende eeuwse kooien van Klein Boeschoten minder degelijk gebouwd zoals blijkt uit een uitspraak over de schaapskooi van Groot Boeschoten. *'Schaapskooien werden overigens niet al te solide gebouwd. Al naar de omstandigheden werden deze, indien nodig, verplaatst. De kooi van Groot Boeschoten werd van planken en palen opgebouwd en met plaggen tegen tocht en wind beveiligd. Het dak was evenals bij de hooibergen bedekt met heide en rogge stro'* (Afb. 88).

Volgens Dries Middendorp waren de wanden van de kooien gevlochten van eikentakken met 't lof (groen) er aan, waardoor deze soepeler gevlochten konden worden tussen de palen. Deze stonden op een onderlinge afstand van 0,5 meter. Bij gebrek aan voldoende stro wisselden op het

¹⁹⁹ Schut 2016 [Over historische kaarten, schapen en mest – Cultuurhistorie en archeologie in de Gelderse Vallei \(peter-schut.nl\)](#).

²⁰⁰ Manuscript van der Waals – Nachenius.

²⁰¹ Een grote jeneverbesboom herinnerde daar tot in de zestiger jaren nog aan. De locatie is mij niet bekend.

dak banen met stro en heide elkaar af. Men zei wel dat het dak op een 'gestreepte ezel' leek. De gevlochten wanden van de schaapskooi(en) van Klein Boeschoten werden vermoedelijk rond 1870 vervangen door bakstenen funderingen/wanden.

Bij de constructie van de wanden is zoveel mogelijk de oorspronkelijke gedisselde hoofdconstructie gebruikt. Deze bestond uit gedisseld eikenhout, sporen van rondhout en planken van naaldhout. Bij de restauratie van beide kooien zijn de rondhoutsporen vervangen door gezaagd eikenhout en de schoren van gedisseld eikenhout.

De schaapsherder in 1900²⁰²

Nard de Fauw heeft kort voor 1900 ongeveer 7 maanden bij Jan van Boeschoten gediend als schaapsherder. 'Jan had 150 schapen. Heimen van Surksom (Groot Boeschoten) had er veertig die gewoonlijk allemaal samen naar de heide gingen via Heimen's schaapskooi. Eerst gingen ze dan drinken aan het Waterse Meer. Tussen de middag gingen ze weer in de kooi voor de mest. De schapen scheiden zich altijd weer vanzelf. Ook van Oud Milligen liepen de schapen hier op de heide maar zonder herder. Met de middag moest Nard de schapen van Oud Milligen 'ronddraaien' d.w.z. met de koppen naar huis draaien en dan kwamen ze vanzelf wel thuis. Een stuk of vier herders liepen hier rond. Eens had Nard willen onderzoeken of het water uit een wel kwam, of door een bank bleef staan. Hij was gaan graven en was door een steenharde oerbank heen gegraven. Nadat hij dit gedaan had, was er volgens hem minder water in het meertje geweest. Er was echter steeds genoeg voor alle schapen.

Nard gaf alle schapen een naam waarop ze met 'beh' reageerden. Hij oefende dat 's avonds met brood. Eens toen hij 14 jaar was, moest hij met de schapen naar de markt in Barneveld.²⁰³ Duizenden schapen kwamen daar bijeen. Enige van zijn schapen waren tussen een vreemde kudde gelopen, maar de daarbij horende herder ontkende dat. Er ontstond een oploopje en veel mensen keken toe. De Fauw had toen gezegd 'jij kunt jokken, maar de dieren jokken niet. Wij zullen zien. Daarop had hij zijn schapen bij name geroepen en ze hadden prompt met 'beh' geantwoord. Wanneer je dacht dat iemand schapen onrechtmatig in zijn bezit had kon je er beslag op laten leggen. Nu nog zegt hij in 1950.

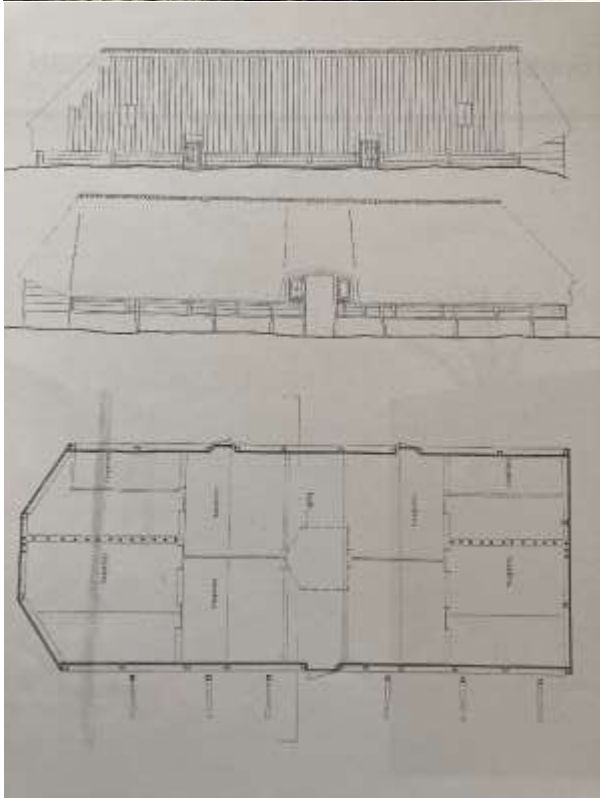
---

²⁰² Van der Waals Nachenius, manuscript.

²⁰³ Elders wordt Nijkerk genoemd.

De eerste of voorste schaapskooi ook wel 'varkenshok' genoemd

Op historische kaarten staat sinds 1805 op de plaats van de eerste schaapskooi (gezien vanaf de boerderij) een gebouw aangegeven. In 1832 staat in het kadaster het 'huis, schuur en erf' vermeld, maar de exacte functie van de schuur wordt niet vermeld. Op basis van een aantal gegevens kan worden geconcludeerd dat de 'huidige' kooi, op de plaats van een oudere voorganger, rond 1870 als schaapskooi is gebouwd.

Afb. 85 Boven: De voorste schaapskooi met vijfroedige berg (voor 1951) en in 2020 (archief fam. van der Waals en P. Schut) Onder: bouwtekening uit 1953 toen deze als varkensschuur werd ingericht. Het dak aan de achterzijde werd voorzien van dakpannen inclusief een aangepaste draagconstructie. Bij de restauratie in 1991 werd de schaapskooi teruggebracht naar de oorspronkelijke situatie (archief fam. Van der Waals).

De Boeschotense schaapskooien behoren in essentie bij het Veluwe - Sallandse type, hoewel de rechthoekige plattegrond vaker bij het Utrechtse type voorkomt.²⁰⁶ Dit blijkt uit het ontbreken van een (ankerbalk)gebint, de aanwezigheid van een potstal bij de eerste schaapskooi, de zijschoren en de aan een zijde schuin toelopende ingangspartij met opgelicht dak. De ingang aan de noordzijde heeft daarentegen een rechte gevel waardoor de plattegrond zeshoekig in plaats van achthoekig is. Niet duidelijk is of de rechte gevel in het begin van de twintigste eeuw is aangebracht of dat deze origineel is.

De Feducie (voorheen de Zeehond genoemd)

In 1972 werd in oostelijk Flevoland bij Lelystad een tjalk opgegraven. Deze is gebouwd in 1878 en verging bij een zware storm die veel slachtoffers veroorzaakte. Vijftig jaar is gedacht dat het schip de Zeehond heette en de eigenaar Venema. Zeer recent onderzoek door Yftinus van Popta van de Rijksuniversiteit Groningen heeft echter aangetoond dat het schip niet in 1886 maar in 1882 is vergaan en de naam Feducie (Fiducie) was.²⁰⁴ De eigenaar was wel Venema. De vracht bestond uit bakstenen die vanuit Groningen of Overijssel vervoerd moesten worden naar Amsterdam. Bij de opgraving werd vastgesteld dat een groot deel van de lading zich nog in het ruim bevond.

Dat er een verband bestaat tussen deze scheepsramp en Boeschoten heeft een bijzondere achtergrond. J.D. van der Waals was in die tijd de wetenschappelijk leider van de opgravingen in Swifterbant en had goede contacten met de opgravingsleiding van de tjalk. In die tijd werd ook de achterste schaapskooi gerestaureerd en was men op zoek naar bakstenen van het formaat 22x11x5,5 cm die ook qua kleur overeenstemden met de stenen van de schaapskooi.²⁰⁵ Deze bleken niet in de omgeving van Boeschoten te verkrijgen. Totdat Diderik van der Waals de stenen op de opgraving van de tjalk zag en ontdekte dat deze van hetzelfde formaat en vergelijkbare kleurstelling waren. Hij kon een partij van deze stenen meenemen en die werden gebruikt voor de restauratie van de beide schaapskooien en om het westelijke raam van het bakhuis dicht te zetten. Daarmee is ook de scheepsarcheologie nauw verbonden met Boeschoten...

De schaapskooi (19 x 7,5 meter) is de afgelopen eeuw bij twee gelegenheden (ingrijpend) gerestaureerd. Kort na 1900 is door J.H. Nachenius de verhoogde zij-ingang toegevoegd. Deze wijziging kan worden gezien als een aanwijzing dat de kooi een andere functie had gekregen. In de twintigste eeuw werd deze als varkensstal gebruikt (1953-1988) en wordt nog vaak het varkenshok genoemd. Tevens werd hier de stier ondergebracht. De varkensschuur was voorzien van een mestkelder. Diderik van der Waals vermeldt dat bij de restauratie in een hoek nog een stuk van de heide-roggestro afdekking teruggevonden werd onder het rieten dak. Het achterste dak was door Schimmel voorzien van oudhollandse pannen, maar de constructie was niet op dit gewicht berekend. Om de last te dragen werden inpandige staanders aangebracht.

In 1991 vond opnieuw een ingrijpende restauratie plaats, waarbij de situatie van voor 1953 werd hersteld. De kooi is bij deze gelegenheid enigszins gedraaid ten opzichte van zijn lengteas en in zijn totaliteit enkele meters naar het noordoosten opgeschoven. De verplaatsing vond plaats om het erf een meer samenhangend geheel te geven. Bij de restauratie zijn de betonnen mestkelders en inwendige staanders verwijderd.²⁰⁷

²⁰⁴ Oosting & Vlierman 1992, 75, Rijksuniversiteit Groningen Nieuwberichten 18 mei 2021, Van Popta in voorbereiding.

²⁰⁵ De afmetingen van de bakstenen in de achterste schaapskooi variëren qua afmetingen van 21,5/22,5 x 10,5 x 5,0 / 5,5 cm.

²⁰⁶ Vergelijk van Olst 1993, 6; Van Olst 1996,8; Toebast 2009, 10.

²⁰⁷ Mededeling M. van der Waals.

Zowel de 80 cm diep gefundeerde muren alsook een aantekening van C.E. Van der Waals-Nachenius waarin sprake is van 'de verlaagde bodem is steeds een probleem' wijzen op de aanwezigheid van een voormalige potstal. In deze uitgegraven potstal werd de schapenmest vermengd met heideplaggen of, indien voorhanden, bosstrooisel, waardoor de bodem langzaam omhoog kwam tot ongeveer het normale looppniveau. In 't voorjaar werd vervolgens de mest met de tweewielige kar over 't land uitgereden. Later werd hier vermoedelijk de betonnen mestkelder in aangebracht.

Achterste hok (tweede schaapskooi)

Afb. 86 De binnenzijde van de achterste schaapskooi in 2017 (foto P. Schut).

Pas vanaf 1870 is op kaarten de achterste schaapskooi te zien (Afb. 71 zie ook Afb. 46 - Afb. 55). De aanduiding SK is overigens op de kaarten van na 1913 alweer verdwenen. Het gebouw bleef bestaan, maar de functie veranderde. Dit is in overeenstemming met het bericht dat de schaapskudde van J.H. Nachenius al in 1906 werd verkocht. De schaapskooi wijkt af van het standaard Veluwe - Sallandse type. De kenmerkende achthoekige plattegrond is niet aanwezig, maar de overige kenmerken komen overeen

met dit type

De structuur is rechthoekig van vorm met rechte ingangspartijen. De funderingen zijn slechts 2 of 3 steens diep ingegraven. Tijdens de restauratie in 1973 en bij werkzaamheden in 2017 voor de realisatie van een kantoorruimte in de stal werden geen aanwijzingen gezien voor een potstal. Wel is er sprake geweest van een verhoogde drempel.²⁰⁸ Bij een dergelijke verhoging is de hoeveelheid te bergen mest in de stal per definitie kleiner dan bij een potstal. De mest met heidestrooisel werd dan regelmatig uitgeharkt. Het ontbreken van een potstal bij jongere schaapskooien kan erop wijzen dat er een verandering in de bedrijfsvoering is opgetreden. Het is overigens mogelijk dat veldkooien geen potstal kenden. De twee achttiende eeuwse veldkooien in Barneveld Noord die enkele jaren geleden zijn opgegraven, hadden geen potstal en hadden een rechthoekige en vierkante plattegrond.²⁰⁹ Vermoedelijk heeft dit te maken met de afstand tot de boerderij/akker die afwijkt van de erfkooien.

De kooi is 15,60 x 7,20 (binnenmaats 6,70) meter.²¹⁰ Volgens C.E. van der Waals-Nachenius was het achterste hok solide gebouwd met bakstenen zijmuurtjes en sterk getimmerde deuren. In de wanden konden planken met ijzeren beslag worden opgezet ten behoeve van de ventilatie.

Toen de nieuwe boer Middendorp in 1901 met zijn familie uit Herveld arriveerde, hebben zij vier maanden in de schaapskooi en het bakhuis gewoond (maart tot mei 1901). De boerderij moest nog worden verbouwd. Het verblijf in de schaapskooi moet vanwege de strenge winter zwaar zijn geweest. Hun vertrek uit de Betuwe was al uitgesteld omdat de Rijn was dichtgevroren.²¹¹ In de kooi stonden verder een koe en een paard. Het voorste deel was in tweeën gedeeld: links kribben voor de 10 kinderen inclusief de baby, rechts voor het echtpaar. Bij de werkzaamheden in 2017 werden, onder de betonnen vloer die gefundeerd was op losse bakstenen, enkele houten palen waargenomen die de indruk gaven dat de kooi op een bepaald moment in drieën was gedeeld. Mogelijk dat deze samenhangen met deze tijdelijke indeling.²¹²

²⁰⁸ Een vermoedelijk niet originele verhoogde drempel is recentelijk verwijderd. Mededeling M. van der Waals.

²⁰⁹ In Barneveld zijn twee achttiende eeuwse veldkooien opgegraven: Bouma 1920, 32-36.

²¹⁰ De maten zijn vergelijkbaar met die van de opgegraven schaapskooi uit Barneveld Noord (Bouma 2020). Hier is ook een vierkante schaapskooi aangetroffen.

²¹¹ <http://projects.knmi.nl/klimatologie/daggegevens/index.cgi>

²¹² In geval er sprake is geweest van een pannendak kunnen deze ook aangebracht zijn als extra ondersteuning van het zwaardere dak.

Afb. 87 Inscripties in de achterste schaapskooi (P. Schut).

Verschillende planken aan de binnenzijde zijn voorzien van ingekerfde afkortingen en jaartallen (Afb. 87) Hoewel deze wel te sprake zijn gekomen tijdens de gesprekken tussen C.E. van der Waals-Nachenius en Dries kon hij hier geen uitsluitsel over geven. Ook is er aan de buitenzijde een inscriptie uit 1896 van Johannes Heimgartner (Stroe) bewaard gebleven.²¹³ Hij was op twaalfjarige leeftijd enige tijd werkzaam als herder op Klein Boeschoten en zijn zusje meid op Groot Boeschoten.²¹⁴

EM |LS | 1875 BDF
 HK1894 HD JGS
 HK18 1 apr 1932
 BDF 1935

Waarschijnlijk hebben de jaartallen betrekking op werkzaamheden aan de schaapskooi of aan bijzondere gebeurtenissen. De letters (initialen?) zijn echter niet nader te duiden. De oudste vermelding dateert uit 1875. Deze vermelding staat op zijn kop. Blijkbaar is bij een van de latere verbouwingen de plank ondersteboven gemonteerd. De eerste vermelding op de kaart uit 1870 suggereert dat de schaapskooi tenminste enkele jaren ouder is. Vermoedelijk heeft Jan van de Berg de schaapskooi tussen na 1860 en 1870 gebouwd.

Schaapskooi Binnenveld

Op de kaarten van 1871 en 1890 is in de zuidwesthoek aan de rand van het Binnenveld een schaapskooi aangegeven. Dit is in overeenstemming met de mededeling van Dries Middendorp dat er vroeger drie schaapskooien zijn geweest. Verdere gegevens over deze schaapskooi zijn niet bekend.

De schaapskooi van Groot Boeschoten

De schaapskooi van Groot Boeschoten is van het klassieke Veluws-Sallands type met schoren, (oorspronkelijk) zonder staanders én de karakteristieke achthoekige plattegrond met scheefstaande ingangspartijen (Afb. 88). De kooi is geheel gemaakt van hout, plaggen en stro en heeft in tegenstelling tot de kooien van Klein Boeschoten geen stenen fundering. Het is spijtig dat de plaggenwanden tegenwoordig ontsierd worden door witte kunststofplaten die hier als isolatie zijn geplaatst.

Op de kaart van De Man uit 1805 wordt één gebouw aangegeven terwijl de kadastrale minuut uit 1832 een 'schuur met erf' vermeldt. Het gebruik van deze schuur wordt echter niet genoemd, maar aangenomen mag worden dat het op dat moment al een schaapskooi was. Op de kaart van 1850 staan 2 bouwwerken en in 1870 en 1890 twee gebouwen met de functie aanduiding SK (schaapskooi). De kudde was teruggebracht naar 40 schapen waardoor er sinds 1909 nog maar één gebouw, de huidige schaapskooi, staat. Dit wordt bevestigd door Dries Middendorp die vertelde

²¹³ Vermoedelijk een zoon van Johannes Heimgartner uit Tulisbach Zwitserland (15-10-1837 – 9-3-1907) getrouwd 16 januari 1880)in Putten met Johanna Kommer

²¹⁴ Ongepubliceerd manuscript van C.E. van der Waals – Nachenius.

dat er op Groot Boeschoten twee schaapskooien naast elkaar stonden met daar tussen een schapendrift. De verdwenen schaapskooi stond aan de westzijde van de Boeschoterweg naast de zandgaten. Tegenover 't hoekje van de weg stond het hooischot, maar onduidelijk is welk hoekje wordt bedoeld. Mogelijk tussen de beide schaapskooien in. De bijbehorende zandwinningskuilen zijn ook hier bewaard.

Afb. 88 De schaapskooi van Groot Boeschoten in 1911 en 1997 (archief fam. van der Waals en P. Schut).

Afb. 89 Boeschoten in 1850 en 1870. Op de plaats van de schaapskooi van Groot Boeschoten zijn twee gebouwen aangegeven. De achterste schaapskooi en die op het binnenveld van Klein Boeschoten zijn pas in 1870 aangegeven.

De herder

Over de herders is weinig bekend. Waarschijnlijk waren het vooral kinderen. Uit de tijd van Jan van de Berg zijn de namen van drie schaapherders overleverd (Willem Koestapel, Nard (Bernardus) de Fauw, "gekke Gaart" uit Koudhoorn) en rond 1898 Johannes Heimgartner. De schaapskudde (150 stuks) is op het einde van de negentiende eeuw verkocht. J.H. Nachenius kocht een nieuwe schaapskudde en stelde een nieuwe schaapsherder aan (Albert Westeneng). Rond 1906 werd ook deze kudde verkocht en kwam er een definitief einde aan deze vorm van circulaire bedrijfsvoering.

Herder Mouw

'Nog lange jaren zwierf er een schaapherder met zijn kudde door 't land. Hij had huis noch haard. Sliep 's nachts tussen de dieren. Passeerde hij dorp óf stadje dan hield het verkeer stil. Ook door Boeschoten passeerde hij. Eens toen hij op Bergsham pauseerde ben ik bij hem gaan zitten. Je kon goed zien dat kip noch kraai voor hem zorgde. Helaas is een keer Melis (Schimmel) driftbui op hem losgebarsten zodat je het tot Enny's hoeve kon horen. Heeft Melis geslagen is er een zaak voor 't canton van gekomen? Ik was niet in het land en wilde het later niet vragen. Jammer, maar schapen eten wilde jonge boompjes af en welkome gasten waren ze daarom niet. Maar toch deze herder Mouw was uniek en ik vond 't een eer dat hij Boeschoten bezocht. Deze Jacob Mouw overleed in juni 1969 in Elspeet. Hij was vanaf zijn 12e jaar schaapsherder. Pas enkele weken voor zijn dood heeft hij zijn 50 schapen verkocht. Mouw was een ruige verschijning met een dik schapenbonten versleten vest aan.'

Afb. 90 Herder met schapen op Boeschoten in de vijftiger jaren. Mogelijk betreft het Jacob Mouw (archief fam. van der Waals).

De kudde

Behalve de mest was de wol een belangrijk product van de schapen (zie kader). Bij het schapenscheren gingen de schapen eerst naar het Uddelermeer of Watersemeer om zonder wasmiddel gewassen te worden. Als ze schoon waren moest de schaapskooi gestrooid zijn met schoon wit zand. Dit werd gehaald uit de eerder genoemde kuilen naast de schaapskooien. De schapen werden soms 2-3 dagen na het wassen geschoren. Men hoopte dan vanwege het vocht op een beter gewicht, maar het was beter om pas na 14 dagen te scheren.

De 150 tot 200 schapen van Klein Boeschoten²¹⁵ pasten volgens de huidige normen in de voorste schaapskooi (ca 130 m²) met uitzondering van de periode dat de lammetjes komen.²¹⁶ De achterste schaapskooi was mogelijk bedoeld voor de enters.

In 1906 werd de schaapskudde verkocht en kwam er een definitief einde aan de schapenteelt op Boeschoten.

Schapenmest het goud van de Veluwe.

De schapen werden iedere nacht in de schaapskooi ondergebracht. Daar waren heideplaggen op de grond uitgespreid, deels in zogenaamde potstallen, en na enige tijd werd het mengsel van plaggen en mest geruimd en over de akkers uitgereden (par. 17.1.2). De enkeerbodems op Boeschoten variëren in dikte van 0,40 -0,70 cm. In loop van de eeuwen zijn hiervoor duizenden kubieke meters heideplaggen met mest uitgereden. Het was niet voor niets dat C.E. van der Waals – Nachenius in de Kroniek van Boeschoten schrijft dat de boer en zijn knechten de helft van hun tijd hier mee bezig waren. Volgens de schrijfster was voor elke hectare bouwland zeven hectare heide nodig.

²¹⁵ In de openingstoespraak in 1952 van de nieuwe boerderij maakt J.H. Nachenius melding van 200 schapen die hij in 1901 aanschafte. Elders is sprake van 150 schapen.

²¹⁶ Met dank aan Daphne van Zomeren – Schaapskudde Elspeet.

Afb. 91 Ot Middendorp op de tweewielige kar rond 1911 (archief fam. van der Waals).

Pas op het einde van de negentiende eeuw kwam een einde aan de schapenteelt. De import van goedkope wol, maar vooral de introductie van kunstmest betekende het einde voor de talloze schaapskuddes. De steenkoolmijnen en de toenemende industrialisatie zorgden tegelijkertijd voor een grotere vraag naar hout. Dit betekende het einde van de voormalige heidevelden en de transformatie naar bossen. Ook de stuifzandgebieden werden beplant. Het was het begin van Staatsbosbeheer (1899).

De voorste kooi met potstal is ca. 19 x 7,5 meter. Dit betekent dat wanneer de kooi volledig voorzien was van een potstal, uitgaande van 0,8 m diepte, er per keer

114 m³ mest uitgereden kon worden. Aangezien het mengsel door betreding van de schapen compacter was geworden, zal het volume van het uitgegraven losse mengsel groter zijn geweest. Hoeveel precies is niet bekend maar hier wordt uitgegaan van 30%. Hoeveel mest met de tweewielige kar in een keer vervoerd werd is niet bekend. Gezien de geschatte afmetingen op basis van de foto zal dit één, mogelijk 1,5 kubieke meter vaste mest met een gewicht van meer dan 1000 kilo per m³ zijn geweest, dat wil zeggen circa 140 vrachten. Bij een groter gewicht kan de wioldruk te groot worden waardoor de kar vastloopt en de weg kapot wordt gereden.²¹⁷ Wanneer de potstal twee keer per jaar werd geleegd zou dit dus het dubbele kunnen zijn.

Niet alleen de schapenmest uit de potstal werd verzameld. Voor Trui's tijd (negentiende eeuw) gingen de koeien het bos in. Jan van de Berg had 4 of 5 koeien en in het begin van de twintigste eeuw begon Middendorp met 1 of 2 koeien. De vader van Grietje nam een korf mee om de mest op te vangen en bond die 's avonds als hij huiswaarts keerde op zijn rug. Het werd wel 'Koeien heuen' genoemd.

Afb. 92 Het uitrijden van gier vanuit een twee-assige gierkar (archief fam. van der Waals).

16.5 Een bijenwal

Op de kaart uit 1932 is ter hoogte van het Toverhuisje aan de rand van de akker een bijenwal ingetekend. Verdere informatie hierover ontbreekt.

²¹⁷ Hessenkarren met een bredere basis vervoerden om deze reden niet meer dan 1800 – 3000 kg maar moesten dorpen en wegen vermijden. In Nederland mochten karren niet meer dan 1100 kg vervoeren.

16.6 Het balkengat en de zandwinningskuil

Op het erf zijn het niet alleen de gebouwen die getuigen van het cultuurhistorische belang, maar dit geldt zeker ook voor de gegraven elementen die ooit deel uitmaakten van het erf. In de meeste gevallen zijn dergelijke relictten uit efficiency overwegingen op de boerenerven verdwenen nadat zij in onbruik zijn geraakt. Op Boeschoten zijn deze echter bewaard gebleven. Dit geldt voor zowel het balkengat direct langs de toegangsweg, maar ook voor de zandkuilen waar het zand voor de schaapskooien en de boerderij werd gewonnen. Het zijn echter juist deze elementen die een grote toegevoegde cultuurhistorische waarde geven aan het erf.

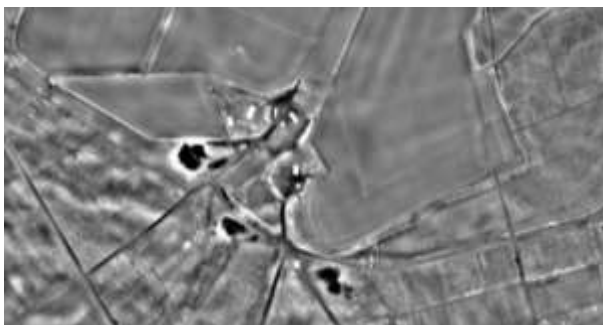
16.6.1 Het balkengat

Langs de oprit naar het erf bevindt zich een brede tegenwoordig droge greppel die bij de familie van der Waals bekend staat als 'het watergat'.²¹⁸ Het is een bijzonder relict dat de relatie tussen de boerderij en het bos illustreert. Volgens J.D. van der Waals werd deze aangelegd en gebruikt als balkengat om naaldhout te wateren. Oorspronkelijk was deze met leem bekleed om het water vast te houden.²¹⁹ Het hout wateren gebeurde door de stammen 9 tot 36 maanden in het water te leggen om de duurzaamheid en verwerkbaarheid te verbeteren door mineralen, voedingsstoffen en zetmeel te laten oplossen. Het ging in ieder geval scheurvorming tegen waardoor het hout werd verduurzaamd. Afhankelijk van de soort hout varieerde de tijdsduur van het wateren. Zachte soorten werden 9 maanden en harde soorten 36 maanden gewaterd.

Over de ouderdom van dit bijzondere cultuurhistorische element bestaat geen zekerheid. De beschikbare kaarten geven hierover geen duidelijkheid. Een foto uit rond 1900 laat op deze plaats vaag een steilrand zien (Afb. 71 Het erf rond 1900 (archief fam. van der Waals). Indien dit juist is kan worden aangenomen dat het watergat uit het begin van de negentiende eeuw dateert. Het belang dat J.H. Nachenius hechtte aan de bosbouw is hiermee in overeenstemming.²²⁰

Het watergat werd later gebruikt voor de afvoer van water (wasdag en voor het spoelen van de melkbussen). Dergelijke voorzieningen zijn, als ze al aanwezig waren bij een boerderij, door latere activiteiten veelal verdwenen. Het is onbekend in hoeverre dergelijke watergaten gemeengoed waren op de Veluwe.

16.6.2 De zandwinningskuilen

deze bewerkte uitsnede van het AFIN herkenbaar als zwarte elementen (W.Derckx).

De zandkuilen, waar al het geriefzand voor het erf werd gehaald, is aan de rand van het erf in het bos bewaard gebleven. Op zaterdagavond werd op de deel zorgvuldig het gele zand rondgestrooid en bijgeharkt zodat zondagse bezoekers konden zien dat er op de zondag niet was gewerkt op de deel.²²¹ Het zand werd echter met name gebruikt voor de schaapskooien. Dat is ook de reden dat de resten van dan deze kuilen zowel bij Klein en Groot Boeschoten naast de schaapskooien te zien zijn. Overigens hoort het zandwinningsgat

²¹⁸ Lengte 35,5 m; breedte 3,5/1,5 m; diepte 1,40 tot 1,70 m

²¹⁹ Benthem & Massop 1999; Mededeling Diderik van der Waals

²²⁰ Indien deze ouder is dan kan deze ook een secundaire rol hebben gespeeld voor het drinkwater voor de schapen en als bluswater bij calamiteiten.

²²¹ Of hier figuren in werden getekend zoals elders het geval is, is niet bekend. Ook de heerd werd hier vaak mee bestrooid waarbij allerlei figuren in het zand werden getekend.

ten westen van de schaapskooi van Groot Boeschoten tegenwoordig bij Klein Boeschoten. Het was voormalig eigendom van het maalschap. Nadat de schapen gewassen waren in het Uddelermeer of Watersemeer kwamen zij terug in de schaapskooi waar schoon zand was aangebracht. Onbekend is wanneer men met de zandwinning is begonnen maar zij zijn mogelijk in aanleg enkele eeuwen oud. Tegenwoordig is het niet meer toegestaan om zonder vergunning zand uit deze kuilen te halen.

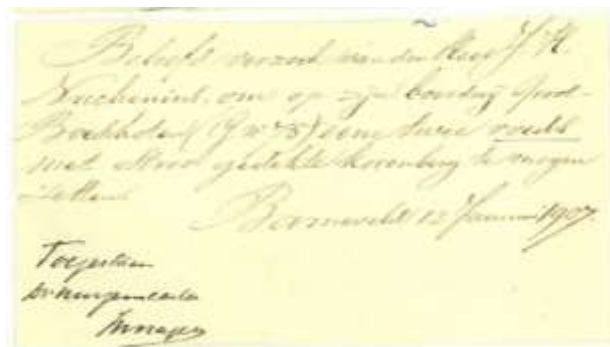
16.7 De hooibergen

Sinds men vee op de boerderij had werd hooi opgeslagen. Aangenomen mag worden dat de daarvoor benodigde voorzieningen al sinds de middeleeuwen aanwezig waren. In de negentiende eeuw waren in ieder geval nog twee vijfroedige hooibergen aanwezig (Afb. 94).²²² Kort na negentienhonderd werd een derde vijfroedige hooiberg toegevoegd. De grote hooibergen stonden naast elkaar achter de voorste schaapskooi tot aan de tweeroedige hooiberg. De roeden waren begin twintigste eeuw gefundeerd in beton wat mogelijk de oorzaak was dat in de dertiger jaren tenminste één roede vervangen moest worden. De grote

Afb. 94 De voorste schaapskooi met twee vijfroedige hooibergen voor 1951 (archief fam. van der Waals).

hooibergen zijn vanwege de slechte staat rond 1952 afgebroken en vervangen door een veldschuur, waarbij de roeden werden hergebruikt. Het handmatig verhogen en verlagen van de kap was bovendien een inspannende en gevaarlijke onderneming. Het verlagen van de kap met twee gaten kon 2 uur in beslag nemen.

Afb. 95 Vergunning uit 1907 voor de bouw van de tweeroedige hooiberg (archief gemeente Barneveld).

Het tweeroedige bergje is niet zoals vaak wordt verondersteld uit de negentiende eeuw, maar is blijkens de bouwvergunning in 1907 geplaatst (Afb. 95). Aan een zijde van het bergje bevindt zich nog de oorspronkelijke hefinstallatie (bergwinde) (Afb. 96). Dat is tegenwoordig niet zichtbaar doordat het weer in gebruik is voor stro opslag.²²³ Tweeroedige hooibergen met zadeldak en roeden binnen de kap komen veel voor op de Veluwe, Gelderse Vallei en Utrechtse Heuvelrug. Deze zijn echter veelal modern of gemoderniseerd met een golfplatendak waarbij de roeden buiten de kap zijn geplaatst. De berg van Klein Boeschoten is een van de weinige zo niet de enige die nog voorzien is van een rietenkap.

Oorspronkelijk werd de onderste laag veelal gebruikt voor opslag, hout, kippen etc. De huidige functie van opslag van hardhout komt hiermee overeen.

²²² Notitie Diderik van der Waals 2006 en manuscript van C.E. van der Waals - Nachenius.

²²³ www.hooiberg.info; www.hooidelta.nl/nl/nederland-hooibergmuseum/de-tweeroeder (geraadpleegd 22 november 2020).

Afb. 96 De tweeroedige hooiberg rond het midden van de twintigste eeuw en de nog aanwezige bergwinde (archief fam. van der Waals).

Tegenover de achterste schaapskooi staat een bouwwerk dat van ouds als hooischot wordt aangeduid (8 x 4,5 meter). Volgens J.H. Nachenius bleven de schapen 's winters in de stal en werden zij gevoerd met hooi dat door Middendorp werd gekocht op Marken. Ook bij de schaapskooien van Groot Boeschoten was een hooischot geplaatst. Aangezien deze al op de foto uit rond 1900 voorkomt, moet de oorsprong ervan in de negentiende eeuw worden gezocht.

Afb. 97 Het hooischot nadat de bekleding is verwijderd en na de restauratie (P. Schut).

16.8 Agrarische bijgebouwen

Over de bijgebouwen en functies van voor 1900 is geen informatie gevonden. Bij de verkoop in 1896 is sprake van schuren, twee bergen, twee schaapskooien en een varkenshok. Of J.H. Nachenius sommige van de bijgebouwen heeft vervangen, afgebroken of opgeknapt is niet bekend. Enkele foto's van voor 1951 laten enkele bijgebouwen zien (Afb. 97). In de herbestemming studie Klein Boeschoten wordt de ontwikkeling van het erf beschreven van 1951 tot 1975.²²⁴ Op het erf stonden in de eerste helft van de twintigste eeuw tenminste een wagenschuur, een koetshuis en een veeschuur. Aansluitend op de noordwestelijke hoek van de boerderij stond de wagenschuur die gebouwd is kort na 1891. Deze was erop berekend dat twee met rogge volgeladen boerenwagens er tijdens de oogst achter elkaar konden worden ondergebracht.²²⁵ De wagenloods werd kort na 1900 verlengd of mogelijk in zijn geheel vervangen.

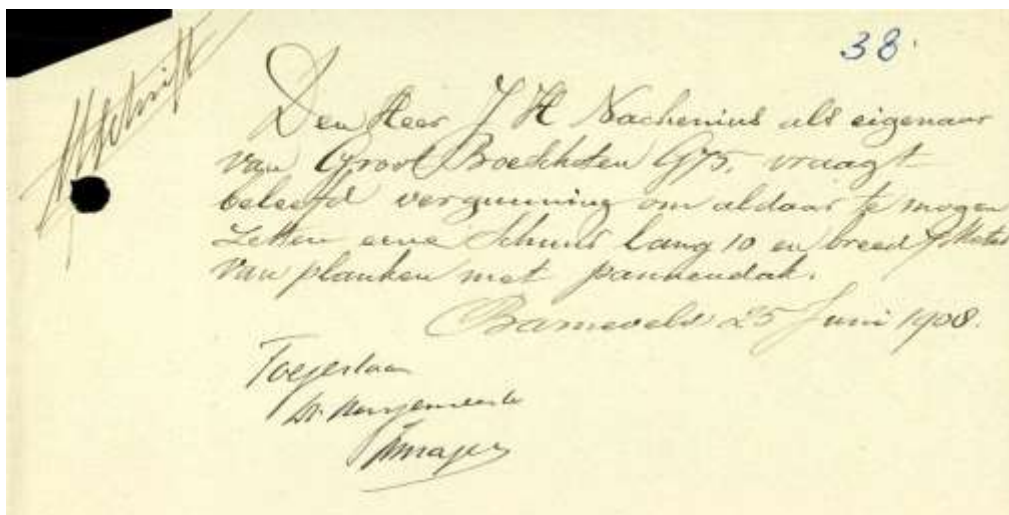
In 1908 is een vergunning aangevraagd voor een schuur van 10 x 7 meter. Het is niet bekend om welke schuur dit gaat. Mogelijk de vervanging van de wagenloods (Afb. 98).²²⁶

²²⁴ NN 2013.

²²⁵ Opmerking van J.D. van der Waals bij het herbestemmingsplan.

²²⁶ Bouwvergunningenarchief gemeente Barneveld.

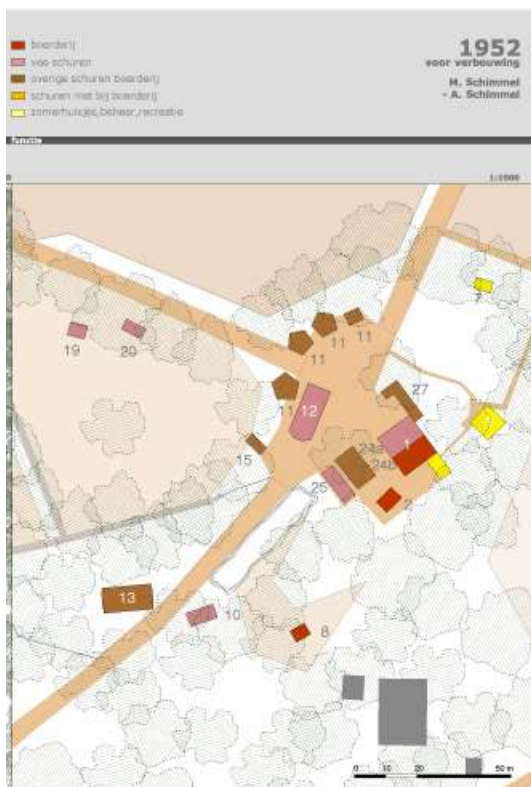

Afb. 98 Vergunning uit 1908 voor de bouw van een schuur. Vermoedelijk het koetshuis (archief gemeente Barneveld).

Parallel aan de zuidzijde van de boerderij bevond zich het koetshuis waarvan het oostelijke deel tevens in gebruik was als washok en opslagplaats voor gereedschap. Hier bevonden zich ook slaapplekken voor de zonen van J.H. Nachenius, Con en Wim.

Aan de zuidzijde van de uitweg naar het Binnenveld waren tenslotte nog een kippenschuur en varkensstal gebouwd.

Afb. 99 Het erf in 1952 en een foto van de voorste schaapskooi met de wagenloods (archief familie van der Waals).

16.9 Twintigste-eeuwse niet agrarische uitbreidingen

Kort na 1901 werd door J.H. Nachenius tegen de gevel van de boerderij een houten bijgebouw geplaatst (Afb. 74). In deze in oppervlak beperkte ruimte bevond zich een woonruimte en vermoedelijk twee slaapkamers. Aan de noordzijde bevond zich een ingang onder een afdakje. Of deze ook met een deur verbonden was met de boerderij is niet bekend. Vermoedelijk is deze aanbouw rond 1920 na het gereedkomen van de villa afgebroken.

De Villa

Afb. 100 De Villa in 2021 (P. Schut).

Als opvolger van de hierboven genoemde aanbouw ontwierp J.C. Nachenius en H.G. van der Waals een plan voor de bouw van een verblijf direct naast de boerderij (Afb. 100). De Villa werd in 1920 gebouwd. Tot 1965 bestond het dak uit riet. Bijzonder zijn onder andere de ingebouwde kasten, het kantoortje, banken en bed. Een ander aspect is dat bij de aanleg van het overdekte terras en de ingang gebruik is gemaakt van tegels die afkomstig zijn van de heerd van de boerderij (Afb. 101). Het terras is in hetzelfde patroon als de vloer in de kelder aangebracht,²²⁷ maar bij de ingang is het patroon afwijkend. Waarschijnlijk zijn de tegels al bij de bouw van de villa gelegd. Oorspronkelijk was de villa het zomerverblijf van J.H. Nachenius, later (vanaf de vijftiger jaren) van zijn dochter C.E. van der Waals - Nachenius.

---

²²⁷ Op basis van foto's in ieder geval vanaf de zeventiger jaren aanwezig.

Afb. 101 De tegels op het terras en voor de ingang die afkomstig zijn van de heerd van de boerderij (P. Schut).

Het Noorse huis

De jager van Klein Boeschoten J. Wibbelink had voor 1901 een huisje op Groot Boeschoten (Afb. 102). Toen in dat jaar SBB Groot Boeschoten kocht moest hij vertrekken. Hij kreeg van Nachenius toestemming zijn huisje te verplaatsen naar Klein Boeschoten. Het huisje stond bekend als 'De Hut' en werd door hem gebruikt tot 1935 toen hij het aan J.H. Nachenius schonk en het in gebruik werd genomen door C.E. van der Waals-Nachenius. Rond 1947 werd de Hut verbouwd en voorzien van een extra verdieping waarna Konrad Nachenius hier korte tijd woonde. Vervolgens werd het hoofdzakelijk gebruikt door de knechten van Klein Boeschoten. In 1970 werd het afgebroken en werd het huidige Noorse huisje, een prefab woning uit Noorwegen, gebouwd

Afb. 102 Links: De Hut met vermoedelijk Wibbelink. Rechts: De Hut na de oorlog toen er een verdieping werd opgebouwd (archieffam. van der Waals).

Het Toverhuisje

*Afb. 103 De molensteen voor de
ingang van het Toverhuisje (P.
Schut).*

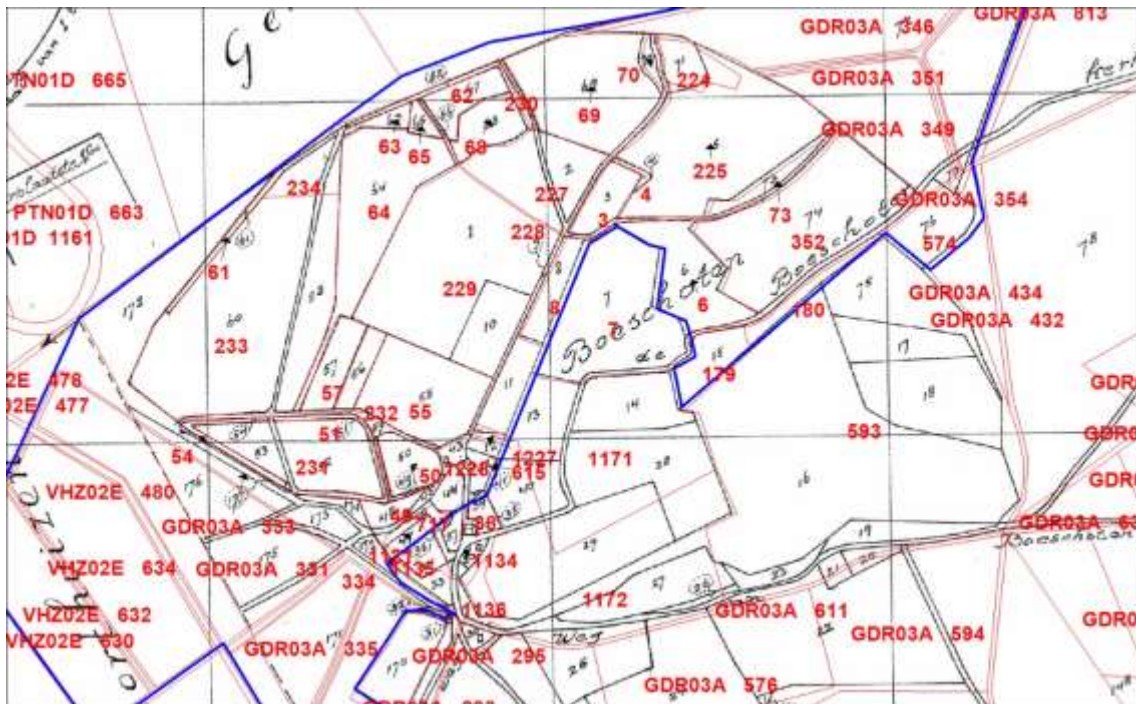
Het Toverhuisje werd in 1930 gebouwd als atelierruimte. In 1953 werd het verbouwd en voorzien van een kap en aanbouw met keuken, en in gebruik genomen door C.E. van der Waals-Nachenius. Er zijn twee verklaringen gevonden voor de naamgeving. Door de plotselinge gedaanteverwisseling in 1953 werd het geassocieerd met een tovenaars en kreeg het deze naam.²²⁸ In haar dagboek wordt echter verteld dat zij zich voor de kleinkinderen verkleed had als heks en sindsdien werd het verblijf het Toverhuisje genoemd. In 1998 is er nog een kamer aangebouwd. Voor de toegangsdeur bevindt zich een halve molensteen die afkomstig is van de in 1945 afgebrande molen van Voorthuizen (Afb. 103).

---

²²⁸ Van der Waals 2012, 17.

17 De landerijen van Klein Boeschoten

Bij het erf van Klein Boeschoten horen ook akkers, bos en heide. Rondom het Gat van Zus ligt een bosgebied met enkele hectaren heide. In onderstaande wordt gepoogd om een reconstructie te geven van het grondgebruik in de afgelopen 200 jaar met een doorkijkje naar de middeleeuwen (Afb. 104).

Afb. 104 De huidige kadastrale situatie (rood) geprojecteerd op die uit 1832 (zwart). Alleen op het erf zijn percelen samengevoegd en bij het Noorse huis, de Villa en het Toverhuisje zijn percelen opgesplitst. Het verdwenen Moffenweggetje heeft nog steeds een apart kadastraal nummer.

In 1832 bestond Klein Boeschoten uit 44 ha waarvan 16 ha waren gecultiveerd (bouwland en weiland). Het resterende deel bestond uit heide en hakhout. Aangenomen wordt dat het eikenhakhout betreft. Op het einde van de 19^e eeuw kon Jan van de Berg bij de opdeling van de maalschapsgronden van Voorthuizen de percelen aan de zuidzijde van het erf (buiten de grenswal) evenals een driehoekig perceel aan de noordzijde (Steenberg) verwerven. Van de Garderense maalschap werd alleen een klein hoekje bij de annex (Afb. 104 perceel 574) in eigendom gekregen.

J.H. Nachenius heeft aan het begin van de twintigste eeuw voor ieder van zijn drie kinderen een perceel heide van circa 25 ha aangekocht. Deze grond was na de opheffing van de maalschap Garderen eigendom geworden van boeren voor wie deze grond geen waarde meer had. Alleen het perceel rond het Gat van Zus is nog in eigendom van de familie van der Waals. De overige delen zijn grotendeels overgedragen aan Gelders Landschap. Enkele kleine percelen zijn nog in bezit van nazaten van Nachenius, terwijl hier ook enkele particulieren een woning hebben gebouwd. De heide bij de Maat is door J.H. Nachenius door aankoop vergroot en rond 2000 verkocht.

Het gebruik van de gronden van Klein Boeschoten in 1832

Bouwland	8.99.50
Weide	6.41.10
Hakhout	6.64.70
Heide	21.96.60
Heide met struiken	5,6140

Erf	18.60
Totaal	43.83.80

17.1 De heide en het bos

Over de periode van voor 1832 is weinig bekend met betrekking tot het grondgebruik van Boeschoten. Aangenomen mag worden dat de situatie in de voorafgaande eeuw(en) in hoofdlijnen overeenkomt met die in 1832, hoewel sommige percelen pas in de achttiende eeuw in gebruik genomen zijn als akker of grasland. Boeschoten was in de vijftiende eeuw een buurschap dat een eigen positie innam. Er is slechts één bron die een globaal beeld geeft van het landschap namelijk het malenboek van Garderen (1603-1899).²²⁹ Hierbij moet worden opgemerkt dat de maalschap zich over een groot gebied uitstreckte, waartoe zowel de stuwwal als ook delen van de lager gelegen Gelderse Vallei behoorden, waardoor de vegetatie in deze gebieden kon variëren. Boeschoten wordt slechts een enkele keer vermeld.

17.1.1 Het malenboek van Garderen en aanwijzingen voor bos

Weliswaar hoort Boeschoten strikt genomen niet tot het maalschap van Garderen of Voorthuizen, maar vanwege de relatie met Garderen kan het malenboek van Garderen wel informatie over het landschap opleveren. Er komen regelmatig verwijzingen voor naar struiken, hout, turf en bijenkorven. Het gaat daarbij vooral om het gebruik, de verkoop en de verdeling van de opbrengsten van de maalschapsgronden. Enkele keren wordt vermeld dat na 12 jaar opnieuw een houtverkoop plaats zal vinden. Blijkbaar was dat de termijn waarop het hakhout weer werd gekapt. Hieruit mag worden geconcludeerd dat de hakhoutcultuur zeker terug gaat tot het begin van de zeventiende eeuw.

De regels zijn streng. Uit onderstaande tekst blijkt dat het niet toegestaan is om zonder toestemming hout of struiken van de maalschapgronden te verwijderen.

*Ende alsoe dat maelen verstaen datter
eenige ongefuechlick verbot gaven zye contraire hair lanckmoeyentstelicke
vereffen om gheen holt offte struijcken uijt het maelenholt
te haelen, dit van gelucken die maelen vrz den anderen
sullen in vougen als vrz oir gerichtigheyt verdedingen ende costen
van dyen als boven daer toe gelyckelick suppedetueren und opdat
alle die pouncten in desen bescriven vast gestaende van weerden
achtervolget ende onverbreeckelivk naegecoemen sullen worden
dair toe verbunden zij vrz maelluijden respectivelick oire persoenen
und goerdenen om allen hinder und schaeden aende ghenen
die enichsins hyer en tegens sollen willen doen ende oppseeren
dair aen te sullen moegen verhaelen.*

Een enkele keer is het planten van bomen vermeld wat wijst op een bewust bosbeheer. Maanschoten en Haanschoten (Aanschoten) worden meerdere malen vermeld als het om struiken of hout (eiken) gaat en in mindere mate ook het Ammerveen, Essen en Vaal. Blijkbaar was dit het gebied waar veel bomen en bossen waren en dat veelvuldig gebruikt werd om hout te krijgen. Het betreft het lagere gebied van de stuwwal en het dekzandlandschap. In het malenboek wordt vooral in algemene zin gesproken over struiken en hout, maar soms worden specifiek eiken, elsen, berken, peppel en vuilboom genoemd.

²²⁹ Gemeente archief Barneveld, XLVI-60.

Boeschoten wordt slechts een enkele maal genoemd. Uit de volgende vermeldingen uit 1630 blijkt dat er zich in het begin van de zeventiende eeuw al struiken of bomen bevonden in een 'hegge'. Wat onder de hegge werd verstaan is niet zeker. Het kan een bosje of een houtwal zijn geweest (akkermaalshout). Twee vermeldingen van Egbert van Boeschoten vermelden deze heg. Deze Egbert is de leenman van Klein Boeschoten die in 1593 wordt vermeld en die in of voor 1640 opgevolgd wordt door zijn zoon Hartger Egberts van Boeschoten (Afb.37). De genoemde Douwemaus en Doulemans, evenals de genoemde 'Streberch' zijn vermoedelijk verschrijvingen. Streberch is mogelijk de Steenberg, terwijl Doulemans wijst op een grens, waarbij Doule gelezen kan worden als doel of grenspaal. De vermelding dat het om Egbert's schot bij Garderen gaat kan betekenen dat hij daar een schapenschot had of een gebied waar hij schutter van was, waarmee de suggestie wordt gewekt dat de heg tussen de Steenberg en Garderen gezocht moet worden. Aangezien Boeschoten niet als plaatsaanduiding wordt vermeld is het onwaarschijnlijk dat met het 'schot' naar het erf Boeschoten wordt verwezen.

Ende soodaer mede d Maelschap nijet buijten schulden soude kunnen gehouden werden, is overgegeven dat in verdinge sal werden geleijt van dese tijt aen het hout genent Douwemaus hegge gelegen tusschen den Steenberch ende den Kouweberch van Egbert van Boeschotens schot nae Garder aen alle welcke percelen bij do veltgreven sullen schoenlick werden affgeruijlt int openbair nae voergaende kerckenspraecke vercofft ende d penningen van dijen ordentelick onder den Crediteuren verdeijlt.

Noch het hout staende nae Essen aen eine wechjen schijetende nae Stroj om de Iuymen heen nade Vymkelt, ende soe daarmede de maelschap nyet buijten schulden soude kunnen gehouden worden is over gegeven datter mede in verdinge sal werden geleijt van dese tijt aen toe het hout genant Doulemans hegge gelegen tusschen den Streberch ende de Rouwenberch, van Egbert van Boeschoten schot nae Gardre aen. Alle welcke parcelen bij den veltgreven bhoirlick int openbair Nae voirgaende kerckespraicke affgeruijkt zijnen, wijder inholt die Lesten overgyffte in dato den 3 Augusti 1630 ten huijse van Gerrit Jansz weert tot Garder overgegeven ende geconstimeert und dit in Carolus guldens ad twintigh stuvers Barbts: tstuck.

Hieruit kan worden geconcludeerd dat in de (ruime?) omgeving van Boeschoten – Garderen sprake was van heggen, maar dit zegt nog niets over Boeschoten zelf. Wel is het aannemelijk dat de hakhoutpercelen uit 1832 een langere geschiedenis kennen.

17.1.2 De heide

Op de kaart van De Man uit 1805 ligt Boeschoten geïsoleerd op de Garderense heide (Afb. 46 en Afb.106). Dit beeld wordt treffend beschreven in een al eerder aangehaalde zinsnede *een wilt en bijster lant waar vele auergrepen (misdaden) in geschien plegen*. Het was een gebied met uitgestrekte heide velden met strubben, struiken, bossages en oude bosgebieden. Om een beter en genuanceerder beeld te krijgen is gekeken naar de kaart van 1832.²³⁰ In Bijlage 3 is een tabel opgenomen met per perceel onder andere de belastingklasse. Elk perceel werd ingedeeld in een klasse die bepaald werd door de waarde, lees belang en opbrengst voor de eigenaar. Voor de heide

²³⁰ Hierbij is gebruikt gemaakt van Van der Hoek & Crebolder 2014. Deze kijkt op enkele punten af van Hisgis Gelderland. <https://hisgis.nl/kaartviewer/gelderland/> Sommige percelen zijn bij deze in klasse 2/3 ingedeeld terwijl dezelfde op de kaart van Van der Hoek & Crebolder in klasse 3 zijn ingedeeld terwijl bij andere een verschil lijkt te zitten tussen 'heide' en 'heide met struiken'.

waren dit klassen de 1, 2 en 3 waarvoor respectievelijk f 0,70, f 0,30 en f 0,25 per ha betaald moest worden.

De beschrijvingen voor de standaardpercelen waaraan gerefereerd wordt luidt:²³¹

1. *Bestaat merendeels uit afgegravene kampen dicht bij de woningen gelegen en zeer goed geschikt voor ontginningen;*
2. *gronden van minder geschikte ligging welke hoofdzakelijk voor schaapsweide en het steken van plaggen dienen;*
3. *bestaat gedeeltelijk uit een slechte en zeer schrale heidegrond en gedeeltelijk uit zandheuvels die gene opbrengst geven.*

Binnen de omwalling van Klein Boeschoten komen uitsluitend de klassen 1 en 2 voor, terwijl buiten de omwalling klasse 3 overheerst. Dit heeft ongetwijfeld te maken met het verschil tussen de maalschapsgronden die ver van Garderen liggen en de bezittingen van Boeschoten. Perceel A74 (Bovenkamp) van Aart Jansen wordt bij de beschrijving van klasse 2 aangehaald als referentieperceel voor de classificatie. In hoeverre op deze percelen ook bomen stonden is niet bekend. Wel staat bij zowel klasse 1 en 2 bij enkele percelen vermeld 'heide met struiken', waaruit blijkt dat de struiken niet per definitie een onderscheidend element vormen.²³²

Aangenomen mag worden dat in het geval van Klein Boeschoten bij klasse 1 de aanwezigheid van struwelen van invloed was op de waardebepaling. Bij de noordelijke percelen heeft de nabijheid tot het erf minder invloed, maar vanwege de betere bereikbaarheid mogelijk wel de ligging langs het Moffenweggetje. In ieder geval was de heide in 1850 al deels veranderd richting bos, waaruit we mogen concluderen dat hier in 1832 al sprake was van de nodige begroeiing.

Bij klasse 2 is de afstand tot het erf identiek aan die van klasse 1, waardoor bij klasse 2 sprake moet zijn geweest van een lagere opbrengst. De afwezigheid van struiken en bomen zal hier mogelijk deels een rol hebben gespeeld. Alleen een stukje heide langs het Moffenweggetje, het Binnenveld en de Bovenkamp zijn in 1870 nog steeds als heide aangegeven. Het is belangrijk te constateren dat al deze percelen als heide worden aangemerkt en niet als bos. Dit zegt iets over de dichtheid aan begroeiing, waarbij strubben en struiken weliswaar aanwezig waren, maar blijkbaar niet de overhand hadden. Het werd blijkbaar als weidegrond gebruikt wat van invloed zal zijn geweest op de begroeiing. Jonge loten werden al snel afgevreten waardoor deze lange tijd niet konden uitgroeien tot bomen. Dat de klasse 1 percelen nadrukkelijk niet als hakhout worden aangemerkt, is opvallend aangezien de aangrenzende hakhoutpercelen wel als zodanig zijn aangemerkt en waar bovendien de opbrengst aanzienlijk hoger werd ingeschaald (klasse 5 bos f 2,-- per ha).

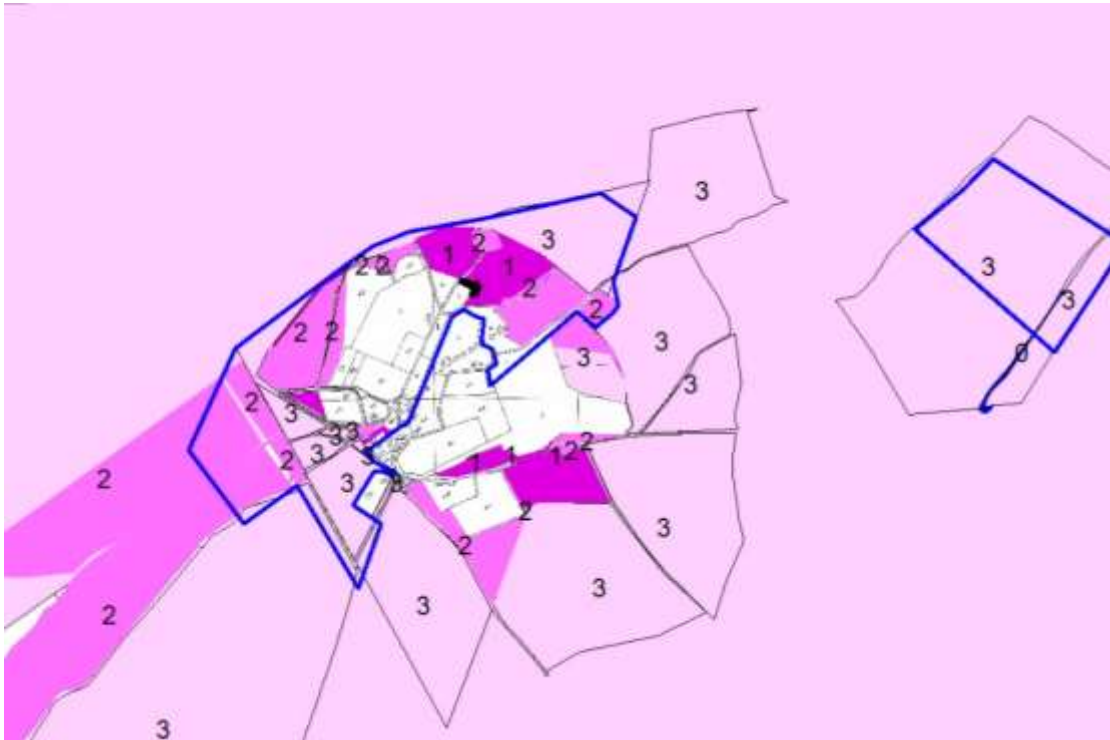
Afb. 105 De opgraving in 1935 op de Bergsham met uitzicht naar het noorden. Er zijn alleen struiken en heide herkenbaar (foto BAI).

In ieder geval mag op basis van dit kaartbeeld worden aangenomen dat het grotendeels nog heide was met verspreid wat struiken en enkele bomen. Dat klasse 3 geheel of grotendeels uit arme heide bestaat wordt onderstreept door een foto uit 1935 van de opgraving van de grafheuvels op de Bergsham (Afb. 105). Men kijkt hierbij uit naar het noorden richting de toenmalige Zuiderzee. Behalve heide zijn er hooguit wat lage struiken te herkennen. Van hieruit kon men eind juni tijdens de zonsongang de

²³¹ Kadastrale gemeente Garderen : Gelders Archief 0248-11. De beschrijving van de kadastrale gemeente Voorthuizen komt hier weliswaar in andere bewoordingen mee overeen.

²³² Veldhorst 1991, 8-27; Clerkx&Bijlsma 2003, 149-150.

zon in de Zuiderzee zien schitteren. Ten zuiden van de Hoge Boeschoterweg kwamen in 1832 al meer percelen met struiken voor wat wordt bevestigd door de kaarten van 1850 en 1870 waar ook strubben of bomen zijn aangegeven met puntjes. Pas vanaf het einde van de negentiende eeuw, maar vooral begin twintigste eeuw, wordt hier systematisch bos aangeplant.²³³

Afb.106 De heide in 1832 rond Boeschoten met de klasse indeling.

Behalve voor de potstal was er ook veel heide nodig voor brandstof en in mindere mate voor de dakbedekking en bezems. Volgens Dries Middendorp pasten in de tweewielige stortkar 60 hoopjes van 5 plaggen. Bij plaggen van 30 x 30 cm betekent dit een oppervlak van 5,4 m². Dit is te veel voor de tweewielige kar (ca. 1,5 tot 2,0 m²). Wanneer er twee of drie hoopjes plaggen op elkaar werden gestapeld is het, wanneer het gewicht het toelaat, echter geen probleem. De afmetingen van de kar worden op basis van bijgaande foto geschat op 1,5 x 1,0 x 0,50 meter. Oude mannen zouden zich herinneren dat zij als jongen van 13 jaar 2000 karren uit de kooi het land op hebben gereden. Elders in de tekst wordt echter gezegd dat het om plaggen gaat die naar het erf werden gereden. Gezien de inhoud van de potstal lijkt het aantal karren eerder op heide van toepassing, waarbij de grote hoeveelheid vooral bepaald werd door het gebruik van heide als brandstof, dan op mest. De heide op de Bergsham was overigens ongeschikt voor brandstof, maar werd gehaald aan de overzijde van de weg, vermoedelijk wordt hiermee de Arnhemsekarweg bedoeld waar het veniger en natter was. Dit betekent dat de heide als brandstof wel gedroogd moest worden. Onbekend is waar dit gebeurde. De 'rommel' op het erf bestond in de negentiende eeuw dan ook hoofdzakelijk uit de stapels heideplaggen.

Bij de genoemde 2000 karren is het natuurlijk altijd de vraag hoe betrouwbaar de bron was. Was het grootspraak? Hoe betrouwbaar is het geheugen? Betrof het alleen Boeschoten of ook andere boerderijen? Sprak men over één jaar of misschien over een aantal jaren? Hoe het ook zij, de dagloners kregen daarvoor 1 stuiver per kar.

²³³ Een foto in Van den Born et al. 2001, 64 is van de Hunneschans bij het Uddelermeer en geeft geen beeld van de vroeg twintigste eeuwse begroeiing.

Volgens C.E. van de Waals – Nachenius was voor een hectare akker 7 ha heide nodig.²³⁴ Wanneer we naar de verhouding in 1832 tussen akkers en heide binnen het eigendom kijken, dan is dat bij Klein Boeschoten ruim 1 op 2 en bij Groot Boeschoten 1:1. Deze verhoudingen zeggen echter niet zo heel erg veel omdat men ook gebruik kon maken van de uitgestrekte maalschapsgronden.

De heide van Klein Boeschoten wordt vanaf de negentiende eeuw geleidelijk vervangen door bos. Of dit het gevolg is van een ander beheer van de schaapskudde is niet bekend. Het kan ook het gevolg zijn van een bewuster bosbeheer. Wel werd rond 1900 het stukje heide aan de westzijde van de Schotkamp evenals het Binnenveld ontgonnen. Alleen het noordelijke puntje van het Binnenveld werd pas na 1900 ingeplant met beuken. In 1870 was binnen de grenswal op enkele plaatsen nog heide overgebleven. De heide van de Bovenkamp en een stukje heide aan de noordzijde werden door J.H. Nachenius ingeplant met naaldbomen, die op de luchtfoto uit maart 1945 duidelijk zichtbaar zijn (*Afb. 111*). Onduidelijk is wat met het perceel ten noorden van de Bovenkamp is gebeurd. Mogelijk stonden hier bomen die gevorderd zijn door de Duiters of het was toch nog heide.

De heide buiten de grenswal aan de zuidzijde (rond Aaltsweggetje en ten zuiden van de Karweg) is pas kort na 1900 ontgonnen en ingeplant. Op de luchtfoto uit 1945 is te zien dat hier het naaldbos is gekapt. Dit gebeurde in opdracht van de Duitsers. De overige voormalige heidepercelen lijken te bestaan uit jong loofbos.

17.1.3 Het bos

In 1832 waren er behalve drie hakhoutpercelen alleen enkele houtwallen in de omgeving van het erf. De voormalige hakhoutpercelen uit 1832 zijn op de luchtfoto (vergelijk *Afb. 108*, *Afb. 109* en *Afb. 111*) goed herkenbaar en de huidige eiken zijn in ieder geval deels directe nazaten van de eiken van 200 jaar geleden.²³⁵ Door een bewust bosbeleid van J.H. Nachenius en zijn opvolgers is tussen de grenswal en de 'binnenwal' de heide en het hakhout hoofdzakelijk omgevormd tot eikenspaartelgenbos.²³⁶ Het huidige beheer is erop gericht om recht te doen aan de bijzondere positie van dit oorspronkelijke hakhoutbos. Op deze plaats wordt stilgestaan bij de ontwikkeling van het bos in deze buitenste zone en zal ook worden ingegaan op de daar buiten gelegen percelen.

²³⁴ Van der Waals-Nachenius 1978.

²³⁵ Maes, van Loon & Hiddes 2021.

²³⁶ Van der Waals – Nachenius 1974.

Afb. 107 Links eiken op voormalig eikenhakhout perceel (64) en beuken ten noorden van het Binnenveld (P. Schut).

Tot in de negentiende eeuw en mogelijk tot in het begin van de twintigste eeuw werd het bos niet alleen gebruikt voor het hout, maar ook om het vee te weiden, om gras te snijden en stroosel te verzamelen. Het belang van een dergelijk stuk hakhout en bos voor het erf is evident.

Om meer inzicht te krijgen in de aard van deze percelen is de beschrijving van de referentiepercelen in 1832 van belang, waarbij alleen de relevante beschrijvingen zijn overgenomen (Afb. 108):²³⁷

3. *Bevat meerdere elzen of ander weekhout die mede om de 8 jaren gekapt worden.*²³⁸

4. *Deze bestaat uit slechte heggen of kleine bosschen van verschillende soorten van weekhout doormengd.*

5. *Zeer slechte heggen of bosschen welke opkomst zeer gering en van weinig waarde is de kapping heeft ongeregeld plaats.*

Bij de beschrijvingen van de drie klassen wordt gerefereerd aan de voorbeeld percelen van onder andere Aart Jansen respectievelijk 3: A49 (houtwal om de Schotkamp), 4: A51 (houtwal om de Schotkamp) en 5: A6 (hakhout), waardoor we mogen aannemen dat deze betrouwbaar zijn.

De drie percelen die in 1832 worden aangemerkt als hakhout vallen in klasse 5 (f 2,-). Weliswaar is het tarief drie keer hoger dan de beste delen heide met struiken, maar het is de laagste tariefklasse voor bos. Alleen de houtwallen aan de zuidzijde – mogelijk vanwege de nabijheid van het erf - en een deel van de buitenste wal hebben de tariefklasse 4 en 3 (f 4,0 en f 8,00). Het hakhout werd volgens het maleboek op verschillende plaatsen om de 12 jaar gekapt. Gezien bovenstaande was het in 1832 om de 8 jaar, terwijl de slechtste hakhoutpercelen klaarblijkelijk onregelmatig werden gekapt. Dit is in overeenstemming met wat Clara van der Waals-Nachenius schrijft over de situatie rond 1900 waarbij een sequentie van acht tot tien jaar werd gehanteerd. J.H. Nachenius maakte hier een einde aan. Ook verbood hij het verzamelen van stroosel in het bos.

Afb. 108 De eikenhakhoutpercelen in 1832 met klasse aanduiding geprojecteerd op de kaart van 1870.

In 1850 worden de percelen met hakhout en de klasse 1 heide aangegeven als bos. Vermoedelijk hadden de struiken zich sinds 1832 verder kunnen ontwikkelen, al dan niet door toedoen van eigenaar, mogelijk door het achterwege blijven van het onderhoud aan het hakhout, waardoor deze percelen een meer bosachtig aanzicht hadden gekregen. De voormalige heide op de Bovenkamp (percelen 73, 74 en 76) blijft echter tot in ieder geval 1890 heide met steeds meer bossages, maar deze percelen zijn in 1909 evenals de zuidelijke percelen aan weerszijde van de

“Mooie Laan” beplant met douglas (Afb. 111). Hierin is de eerste actie van J.H. Nachenius herkenbaar om tot ontginning van de heide over te gaan.

²³⁷ Zie par. 11.2 en La X3 (Gelders Archief 0248-11).

²³⁸ Wat onder weekhout wordt verstaan wordt niet gespecificeerd. Wanneer we het vergelijken met de kadastrale gemeente Voorthuizen, waar voor bos drie klassen worden onderscheiden die vooral in het lagere dekzandgebied liggen, gaat het hoofdzakelijk om berken, elzen, eiken en in mindere mate dennen. Struiken worden hier nadrukkelijk apart genoemd.

Hij (Schimmel, de pachter van de boerderij) had een sterk verantwoordelijkheidsgevoel voor 't bos, maar deed daar onverwachts de vreselijkste dingen, waar zowel grootvader als ikzelf verslagen door konden zijn. Een klein voorbeeld: de oude mooie laan had een prachtig heide karrespoor. Toen de douglas geveld was, heeft hij de hele laan met de hei en karrespoor omgeploegd. Gras kwam in de plaats, het spoor was weg. Waarom? "Dat hoorde zo als je nieuw bos ging planten". Tweede voorbeeld. Op een dag zag ik bij de kuil een man bezig. Onze zeldzame, geliefde eikestruik te kappen, de kromme moest hij hebben voor een man die "deed in Rustiek" in Hilversum. Ja, hij wist 't wel, hij had bij de staat gewerkt en hij wist 't wel! Hij was al aan de achtste karrevracht bezig. Schimmel had hem verlof gegeven. En ik zat verdorie op Boeschoten en wist van niks.²³⁹

Niet alle bospercelen vinden hun oorsprong in de negentiende eeuw. Volgens J.D. van der Waals is de noordelijke punt van het Binnenveld door J.H. Nachenius aangeplant met beuken (

Afb. 107). De bosvakken zoals die tegenwoordig worden onderscheiden herinneren nog voor een deel aan de situatie van 1832. 3g1, 3q2, het westelijke deel van 4g, 4j en 4k zijn de voormalige hakhoutpercelen.

Afb. 109 De huidige bospercelen van Klein Boeschoten.

De luchtfoto van begin 1945 geeft een verhelderend beeld (Afb. 111). Perceel 4l, 5c1 en 5d lijken onbegroeid. Onduidelijk is of dit nog steeds het restant van de negentiende eeuwse heide is. De ontbrekende begroeiing aan de westzijde van de Karweg is het gevolg van een vordering door de Duitsers De zandkuil bij de achterste schaapskooi is goed herkenbaar op de foto als gevolg van het witte zand. In de Bovenkamp tekenen zich de sparren goed af.

²³⁹ Van der Waals-Nachenius manuscript.

Afb. 110 Het werk in het bos van Boeschoten (archief fam. van der Waals).

Afb. 111 Luchtfoto van Boeschoten van maart 1945. De percelen van de kwekerij van Staatsbosbeheer van voor de Tweede Wereldoorlog zijn nog duidelijk zichtbaar. De naaldbomen tekenen zich duidelijk donker af ten opzichte van de loofbomen, terwijl ook nog open stukken (heide en gekapte percelen) zichtbaar zijn. (Dotka Originals).

Het Gat van Zus was in 1832 nog in eigendom van het Maalschap Garderen en werd toen in klasse 3 ingedeeld waarbij het getypeerd werd als heide. Bij de indeling speelde ongetwijfeld de afstand tot Garderen een rol, maar ook de bescheiden begroeiing zal hier debet aan zijn geweest. Vanaf het einde van de negentiende eeuw zien we dat in het noordelijke deel op de kaarten steeds meer begroeiing wordt aangegeven. Vanaf 1931 nemen bossages langzaam de open heide over waarbij enkele delen planmatig zijn aangeplant (Afb. 46 – 53). Aan drie zijden van het Gat van Zus werden

dennen geplant, die achteraf van slechte kwaliteit bleken te zijn. Deze werden in 1959 gekapt en vervangen door lariks, grove den en servische spar (*picea omorica*). Doordat de schapen wegbleven en de hakhoutcultuur verdween konden de eikestruiken zich ontwikkelen tot de deels grillige vormen en strubben die hier nu nog voorkomen (Afb. 113).²⁴⁰ De luchtfoto uit 1945 geeft een beeld van de begroeiing (Afb. 112). In de zuidelijke helft zijn langs de zijden aangelegde bospercelen herkenbaar. Tussen deze smalle percelen bevindt zich, evenals in de centrale zone, heide met sporadische opslag van bomen. Mogelijk in overeenstemming met het beeld zoals we dat ons in de negentiende eeuw moeten voorstellen. Onduidelijks is waar de kleur verschillen door zijn ontstaan. De aanwezigheid van een dal in het zuidelijke deel kan hier van invloed op zijn. Het noordelijke deel, waar het Gat van Zus is te herkennen, kent een dichtere begroeiing. In 1947 waren de noordelijke helft en de randen van de 25 ha al dichtgegroeid, terwijl in 1971 een klein deel heide over is gebleven dat nog steeds wordt gekoesterd. Rond de kuil werden douglas, lariks, beuk en Amerikaanse eik geplant. Door de dennen te kappen en eikestruiken vrij te stellen ontwikkelde zich hier een eikenbos. In recente jaren zijn hier ook linden geplant.

De noordwestelijke helft bestaat tegenwoordig uit een gemengd loofbos inclusief eiken strubben, met een klein stukje (6c) tamme kastanje en beuk. De zuidwestelijke helft is een gemengd naald loofbos met in het centrale deel een stuk heide.

Afb. 112 Detail van luchtfoto van maart 1945 met het Gat van Zus (DOTKA Originals).

---

²⁴⁰ Zie ook Van der Waals-Nachenius 1974, 45-46.

Afb. 113 Het Gat van Zus. groen= gemengd naald-loofbos; oranje=gemengd loofbos met voornamelijk beuk en kastanje; geel=gemengd loofbos met lichte soorten; paars=heide. Rechts een strubbe (P. Schut).

17.2 De akkers

Voordat stilgestaan wordt bij de akkers moet aandacht besteed worden aan de veldnamen die dankzij een kaart uit 1932 bewaard zijn gebleven. Tevens is het van belang om in te gaan op de dikte van de enkeerbodem (esdek). Deze was en is bepalend voor de vruchtbaarheid en zegt bovendien iets over de organisatie van het agrarische bedrijf. In het derde deel wordt stilgestaan bij het grondgebruik.

Veldnamen

Veldnamen kunnen iets zeggen over de functie en kenmerken van percelen. Zij kunnen ook in de loop van de tijd veranderen door een functiewijziging of persoonlijke voorkeur. Zo wordt het perceel dat in 1932 aangeduid wordt als Voorste Dries in de latere twintigste eeuw als de Koeweide aangeduid. Dit hangt ongetwijfeld samen met de groeiende veestapel van de pachter die de koeien dichter bij de boerderij wilde hebben.

Dankzij de kaart uit 1932 kennen we namen van verschillende percelen zoals die op dat moment bekend waren (Afb. 114). De namen kunnen in verband staan met de functie van de percelen. Zo wijst de Bovenkamp vermoedelijk op een voormalige akker. Vanwege de ligging van de Hofstee (ook wel aangeduid als huisstede) dient rekening te worden gehouden met een voormalig (pré 1800) bijbehorend erf. Het Binnenveld dankt zijn naam aan de ligging van dit stuk heide binnen de omwalling waar een schaapskooi stond. Opvallend is het voorkomen van verschillende percelen met de naam Gewein. Dit lijkt te wijzen op zogenaamde keer- of wendakkers. Dat zijn gewoonlijk smalle stroken aan het einde van de akker die gebruikte werden om te keren met de ploeg. Dit is echter in de verkaveling niet terug te herkennen. Eerder zouden de smalle percelen de Steenakkers hiervoor in aanmerking komen, maar blijkbaar was de aanwezigheid van stenen voor de naamgeving hier van doorslaggevende betekenis. Bovendien worden de Steenakker en de Geweinakkers gescheiden door een tenminste 200 jaar oude akkerweg. De naam Achter in den Eng spreekt voor zich aangezien het hier akkers betreft die het verste van de boerderij liggen. De Schotkamp was ongetwijfeld beschermd door een houtwal, zoals dat nog steeds het geval is.

Afb. 114 De veldnamen zoals die in 1932 bekend waren. Den Voorste Dries werd later de Koeweide genoemd.

17.2.1 Het esdek

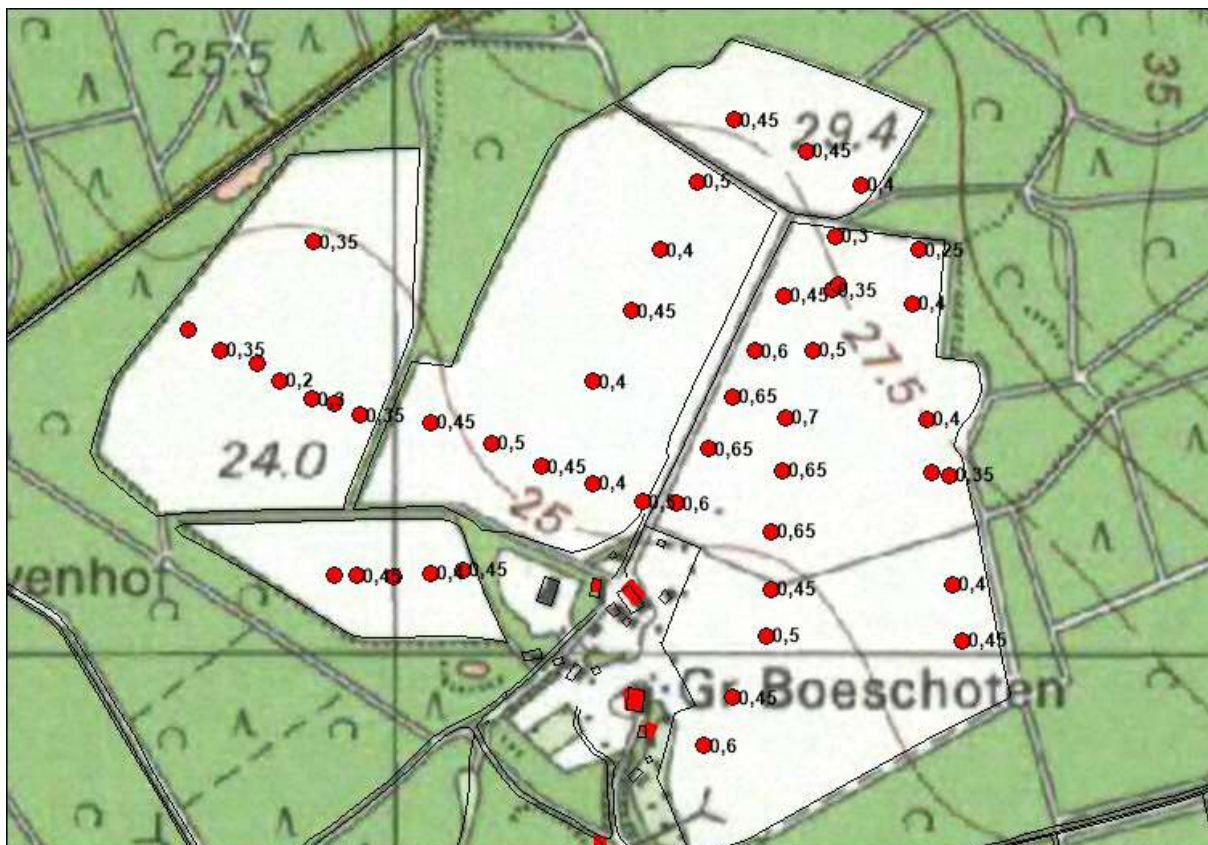
Om een indruk te krijgen van de ontwikkeling van de akkers is een onderzoek uitgevoerd dat tot doel had om een indruk te krijgen van de dikte van de enkeerbodem (het esdek). Mogelijk dat we hier een aanwijzing in kunnen zien in de fasering van de ontginning. Er vallen daarbij een aantal zaken op.

- Op het Binnenveld zien we dat de bouwvoor het dunste is. Dit is niet verwonderlijk aangezien dit deel pas eind negentiende eeuw is ontgonnen toen geen pluggenbemesting meer plaats vond, maar kunstmest zijn intrede deed (door J.H. Nachenius in 1901 geïntroduceerd). In de jaren vijftig vond hier nog een zandstorm plaats die volgens Clara de lucht verduisterde. Ook dit kan, evenals het pluggen van de heide, hebben bijgedragen aan de dunne bouwvoor. Opmerkelijk is dat alleen op dit perceel in veel boringen roodzand voorkomt.²⁴¹ Dit is ontstaan doordat zich om de zanddeeltjes ijzerhuidjes konden ontwikkelen onder invloed van water. Over het ontstaan hiervan zijn diverse theorieën gevormd maar tegenwoordig wordt ervan uitgegaan dat het vooral samenhangt met waterstromen tijdens het Laat Pleistoceen Vroeg Holoceen. Dergelijke verschijnselen komen vooral in de koppen van beken en droge dalen voor. Het lichte reliëf in het zuiden van het Binnenveld wijst op het begin van een droogdal. Als gevolg van een later afgezet pakket gordeldekzand is het oorspronkelijke reliëf vermoedelijk verdwenen.
- Het grootste deel van de akkers kent een esdek van 0,40 – 0,50 alleen de voorste en achterste steenakker van Klein Boeschoten hebben deels een dikker esdek evenals de 'voorste en middelste gewein' van Groot Boeschoten. Aangenomen mag worden dat dit het oudste deel van de akkers is of dat hier om onbekende redenen extra bemesting noodzakelijk was. Het kan overigens niet worden uitgesloten dat het esdek dunner is geworden door egalisatie van het dikste deel, waarbij de vruchtbare grond op een later moment verdeeld werd over de aangrenzende percelen om de vruchtbaarheid ook hier te bevorderen.
- Opmerkelijk is dat in 1832 de percelen het 'tweede en derde gewein' evenals 'achter in de eng' in gebruik waren als grasland terwijl hier toch een esdek van 0,40 – 0,45 m aanwezig is. Hieruit kan worden geconcludeerd dat het niet altijd als weiland is gebruikt.

De vraag is natuurlijk hoe het landschap eruit zag voor de ontginning. Hoewel het onderzoek geheel gericht was op de dikte van het esdek zijn ook nog enkele observaties noemenswaardig. Met name in het oostelijke deel bevindt zich onder in de enkeerbodem veelal een grijzige laag met daarin gebleekte kwartskorrels. Dit kan wijzen op een aangeploegde uitspoelingslaag (E) van een heidepodzol. De bruinige overgangslaag in het moedermateriaal (gele grond C) past hier ook bij. Over het hele terrein is fijn zand als moedermateriaal aangetroffen waar zich een enkele keer een grindje in bevindt. Hier wordt uitgegaan dat dit pakket hoort bij het gordeldekzand. Overigens lijkt de veldnaam De Steenakker hiermee strijdig.

---

²⁴¹ <https://www.henk-weltje.nl/index.php/geschiedenis-apeldoorn/het-geheim-van-het-roodzand-moerman-en-hardonk> en Bakker & Rogaar 1993, 24-28.

Afb. 115 De dikte van het esdek.

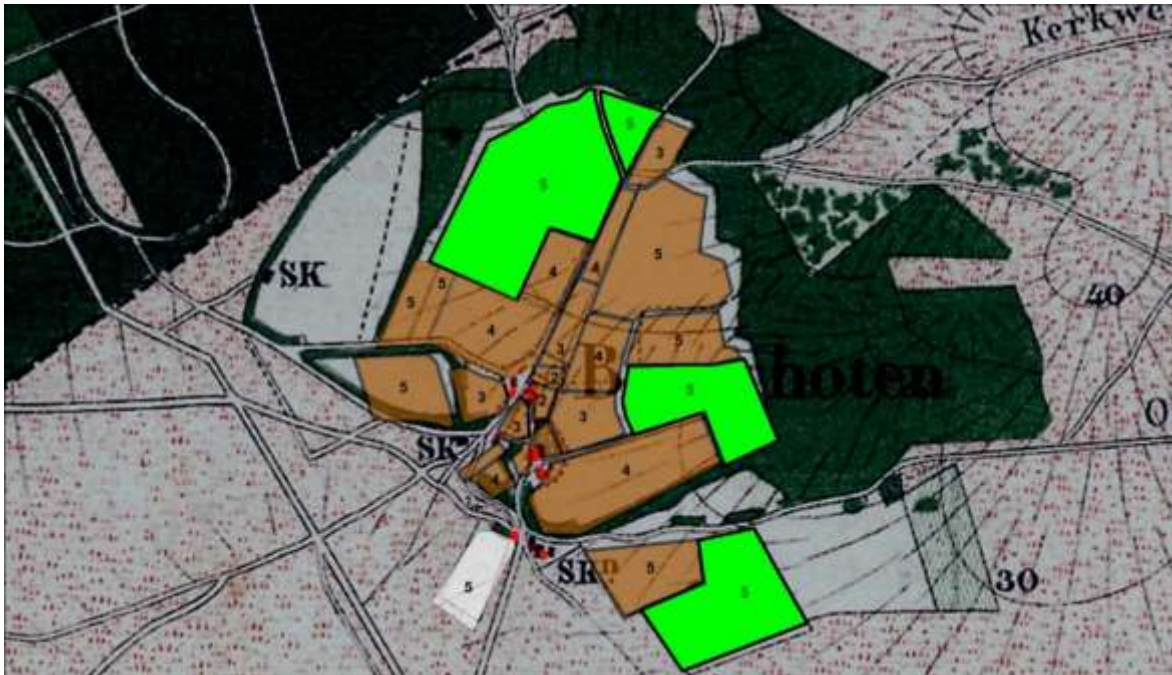
17.2.2 Het grondgebruik

Eerst wordt stil gestaan bij de akkerbouw om vervolgens in te gaan op het grasland. Aangezien het bos onlosmakelijk verbonden was met het vee komt ook deze terug in onderstaande. Over de oppervlakten bouwland versus grasland beschikken we uitsluitend over enkele momentopnamen. Dit kon wisselen al naar gelang de behoefte of de marktverwachtingen veranderden. Tevens wijzigde de vorm en het oppervlak van de akkers voortdurend zoals te zien is op de luchtfoto uit 1945 en de door J.H. Nachenius getekende kaartjes (Afb. 118).

17.2.2.1 Akkerbouw

Over de periode van voor 1900 beschikken we niet over informatie met betrekking tot de indeling van de akkers, bedrijfsvoering en de gewassen. Alleen de kadastrale grenzen zijn bekend. In bijlage 3 staat een overzicht met de oppervlakte informatie uit 1832. De dikte van de enkeerd bodem suggereert dat men tot in de negentiende eeuw veel moeite heeft gestoken in het verbeteren van de bodem.

Afb. 116 Het grondgebruik in 1832 (bruin= bouwland; groen= weiland. De nummers refereren naar de klasse).

De indeling in de classificatie uit 1832 geeft enig inzicht in de kwaliteit van de akkers waarbij de percelen van Aart Jansen, de eigenaar van Klein Boeschoten, voor sectie A als referentiekader dienden (Afb.106). Alleen de voor Boeschoten relevante beschrijvingen zijn hieronder vermeld.

2. *Is mede een zwarte zandgrond van bijna dezelfde ligging doch van iets mindere goede hoedanigheid als de 1^e klasse de laag groeiaarde is 9 duimen (A42 Aart Jansen)*
3. *Is eenen grijsachtige zandgrond van mindere gunstige hoedanigheid en ligging en heeft meerendeels een laag groeiaarde van 6 duimen (A50 Aart Jansen)*
4. *Bestaat gedeeltelijk uit een hoogen zandige grond en gedeeltelijk uit die van te lage ligging, hetwelk voor beide een misgevallig product van ongezaait, en (on)geryfenlijk gelegen de groeiaarde is slechts 4 duimen. (A8 Aart Jansen)*
5. *Bevatten een zeer slechte grijze zandgrond merendeels verwijderd gelegen het product is nog meer wisselvallig en moeten de halven tijd driest leggen. Zij hebben bijna gene groeiaarde (A3 Aart Jansen)*

In de classificatie wordt voor iedere sectie een voorbeeld gegeven.²⁴² De verder weg gelegen percelen hebben steeds klasse 5. De afstand tot de boerderij zal hier naast de dikte van de bouwvoor een rol hebben gespeeld. Bij de overige klassen lijkt ook de afstand een rol te hebben gespeeld aangezien naarmate die kleiner is, men ook meer belasting moest betalen. Hier kan echter ook de bouwvoordikte een rol hebben gespeeld aangezien de klassen 2 – 4 met name voorkomen op de percelen waar de esdikte 0,50 – 0,70 bedraagt. Hoe hier de in de classificatie genoemde duimen in passen is onduidelijk. In 1820 is op basis van de IJkwet van 1816 de duim gelijkgesteld aan 1 cm. Daarvoor was deze 2,5 – 2,7 cm. De uitkomsten van de omrekening wijken

²⁴² La X3 (Gelders archief).

in beide gevallen af van de door mij vastgestelde esdikte. In ieder geval blijkt dat men nog niet de wettelijke 1 cm heeft gebruikt. Een verklaring hiervoor is niet te geven.²⁴³

Welke producten in de negentiende eeuw werden verbouwd is niet bekend. Aangenomen mag worden dat het in ieder geval rogge en boekweit zal zijn geweest, en mogelijk ook aardappels.

J.N. Nachenius heeft direct na aankoop de boerderij verbouwd en Geurt van Middendorp als 'zetbaas' aangetrokken voor het werk op de boerderij. De eerste jaren waren vooral een experiment met gewassen en bemesting, waarbij hij de akkers opnieuw indeelde en diverse gewassen verbouwde (zie onderstaane tabel). Mogelijk werd de spurrie deels tegelijk met en tussen de rogge en boekweit gezaaid en konden deze gewassen zich ontwikkelen na de oogst van de rogge en boekweit. De spurrie en lupine zijn als veevoer of groenbemester gebruikt.²⁴⁴ Het Binnenveld is slechts gedeeltelijk ingekleurd alsof er nog geen bestemming aan was gegeven. Vermoedelijk is het pas rond 1900 ontgonnen.

In 1911 is de situatie sterk veranderd. Rogge heeft de overhand gekregen, terwijl spurrie is verdwenen. Ook zijn er enkele percelen gereserveerd voor aardappelen en koolraap. Tevens is 3,9 ha verpacht aan Otto Middendorp waar op de Voorste Steenakker boekweit en op de Achterste Steenakker spurrie en rogge werden verbouwd. Achter in den Eng werd nog rogge en lupine verbouwd. De keuzes voor de gewassen tussen 1901 en 1911 laten enkele verschuivingen ten gunste van rogge zien. Middendorp(1911) en Nachenius (1901) vertonen percentueel grote overeenkomsten, maar Nachenius lijkt zich meer op rogge te gaan specialiseren ten koste van boekweit. Het verdwijnen van Boekweit in het begin van de twintigste eeuw hangt overigens samen de gevoeligheid voor nachtvorst en het is niet bestand tegen kunstmest.²⁴⁵

	1901		1911			
			Nachenius		Middendorp	
rogge	8,5 ha	39%	10,4	60%	2,0	53%
lupine	4,25	20%	4,4	25%	0,8	21%
boekweit	2,5	11%			0,4	10%
spurrie	6,25	29%			0,4	10%
Aardappels koolraap	0,25	1%	2,5	14%		
onbekend					0,2	5%
totaal	21,75		17,4	99%	3,8	99%

Bij de indeling van de akkers speelt de kadastrale situatie slechts een beperkte rol. Vergelijk de kadastrale kaart uit 1889 (Afb. 57) die in essentie niet afwijkt van de situatie in 1832 (Afb. 116)²⁴⁶ met de ingekleurde kaarten (Afb. 118). Wel is het opvallend dat het Mofwenweggetje aan de noordzijde nog bestaat. Twee akkerwegen, die het Binnenveld en de Voorste Driest evenals het Tweede en Derde Gewein in twee delen splitsen, zijn vermoedelijk in deze periode zijn aangelegd (Afb. 104). Deze zijn in 1932 weer verdwenen.

Toen Schimmel in 1914 als pachter op Klein Boeschoten kwam veranderde het beleid, maar hierover zijn weinig gegevens voorhanden. In 1956 worden in het dagboek als producten rogge, haver, gerst, knollen en aardappels vermeld.²⁴⁷ De veranderingen op landbouwgebied hebben weinig invloed op de kadastrale en topografische indeling. De scheiding tussen de Voorste Dries en Tweede Gewein lijkt altijd wel te hebben bestaan, maar is niet altijd herkenbaar op de topografische kaarten. De huidige haag is van recente datum.

²⁴³ In de sectie Barneveld is al wel met centimeters gerekend (Schut 2021).

²⁴⁴ Slicher van Bath 1960; Bieleman 1992.

²⁴⁵ Bieleman 1992, 219. Zie ook: <https://www.levendergoedgroningen.nl/alle-verhalen/ach-grutjes-boekweit>.

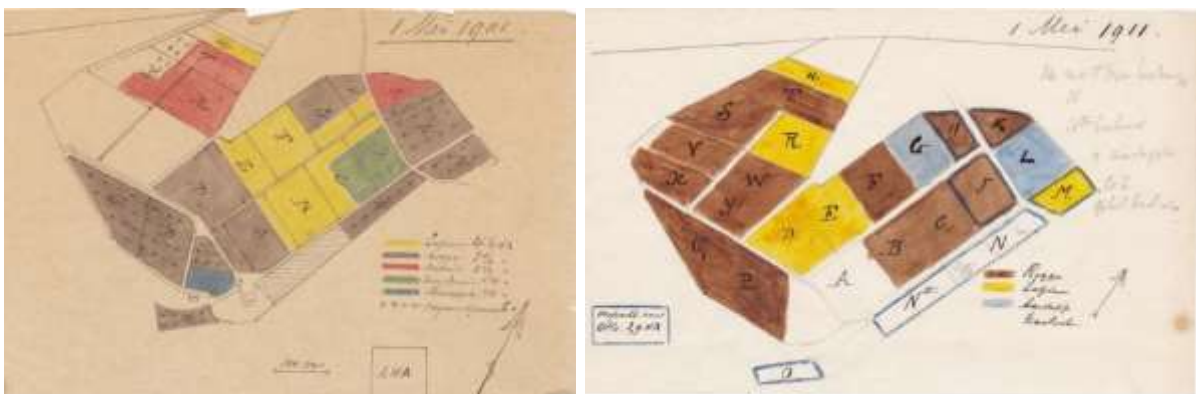
²⁴⁶ Gemeente archief Barneveld.

²⁴⁷ Dagboek C.E. van der Waals – Nachenius 11 september 1956.

Afb. 117 Rogge op Boeschoten (P. Schut).

De verdeling en schaal van de akkers wijzigde tot in de eerste helft van de twintigste eeuw voortdurend al naar gelang de plannen en bemestingstrategie. De kadastrale grenzen bleven echter 200 jaar gelijk. Dit geldt ook nog voor de tegenwoordige tijd, waarbij de akkers binnen de begrenzingen zijn samengevoegd tot een geheel en de verdeling of percelering verloren is gegaan.

Afb. 118 De planning van de gewassen door J.H. Nachenius (archief fam. van der Waals).

17.2.2.2 Grasland en veehouderij

Boeschoten kende in 1832 slechts twee weilanden van enige omvang. De beschrijving biedt interessante achtergrondinformatie. In de classificatie wordt voor de klasse 5 weiland vermeld dat het 'Gronden aan de heide onttrokken deszelve opbrengst en zeer gering en slecht'. Het tarief

bedraagt f 2,0 wat beduidend meer is dan klasse 1 van de heide. De beschrijving suggereert dat het nog niet lang geleden is dat deze percelen uit heide bestonden. Hierbij kan gedacht worden aan de (tweede helft?) achttiende eeuw. Het kan ook zijn dat vanwege de arme grond het uiterlijk overeenkwam met de pas ontgonnen heidevelden

Voor 1900 weten we nagenoeg niets over de veestapel. Alleen in 1580 wordt melding gemaakt van een conflict waar een paard en koeien bij betrokken waren (bijlage 2). Van de negentiende eeuwse Jan van de Berg is bekend dat hij in ieder geval een schaapskudde (150 schapen) en vier of vijf koeien had.²⁴⁸ De kudde zal de voorgaande eeuwen aanzienlijk groter zijn geweest. Het illustreert de grote verandering op agrarische gebied. De koeien werden deels in het bos geweid maar in droge zomers moest de jongen dagelijks met de koeien naar De Maat.

Het Tweede en Derde Gewein evenals het westelijke deel van Achter in den Eng waren in 1832 grasland. De naam 'Koeweide', voor het perceel direct achter de hooibergen met de karakteristieke linde, herinnert aan de eerste helft van de twintigste eeuw toen er nog koeien waren op Klein Boeschoten. Op Groot Boeschoten is alleen de Del evenals het zuidelijke deel van de Hoge Hoek tot rond 1913 grasland gebleven.

De combinatie met de akkerbouw maakt duidelijk dat er sprake was van een gemengd bedrijf. Toen J.H. Nachenius Klein Boeschoten aankocht wilde hij er een gemoderniseerd agrarisch bedrijf van maken, waarbij naast de schaapskudde de nadruk kwam te liggen op de akkerbouw. Na vijf jaar werd de schaapskudde echter alweer verkocht waardoor ook de noodzaak voor weidegrond wijzigde. De reden hiervoor hangt samen met de introductie van kunstmest door Nachenius.

Geurt Van Middendorp had aanvankelijk een paard en in eerste instantie één koe. Geurt was zetboer, van de twee koeien op Klein Boeschoten, mocht hij de melk van één koe voor zijn gezin behouden. Daarmee kon hij karnemelk en boter maken. De boter was een belangrijk betaalmiddel. Maar als de koe droog moest staan en een kalf had werd het moeilijk. Daarom werd een tweede koe aangeschaft. De melk werd bewaard in een tappot d.i. een pot met een tuit onder 't niveau van de room. De tapmelk was voor eigen gebruik, terwijl de boter verkocht werd. Wanneer hij een varken wilde slachten moest dat betaald worden.²⁴⁹ Hoeveel varkens hij had is niet bekend. Wel liepen op het erf de nodige kippen rond.

Melis Schimmel begon in 1914 als pachter met twee of drie koeien die in het eerste jaar al vaarskalfjes kregen. Zo kon de veestapel zich uitbreiden. Uit deze periode stamt ook de naam de koeweide. In de Tweede Wereldoorlog werd een paard en vier koeien gevorderd door de Duitsers. Ook werden 800 kippen geruimd. Waarom dit laatste gebeurde is niet bekend. In 1951 had Arie Schimmel inmiddels 15-20 koeien, 100 varkens en 1000 kippen. De varkens werden echter in de vijftiger jaren weggedaan omdat deze niet voldoende opleverden. De huidige pachter Rien Joppe heeft zich volledig toegelegd op de biologische akkerbouw waardoor het vee en daarmee het grasland volledig is verdwenen.

Sinds 1862 hoorden ook twee percelen van ruim 3 ha heide in De Maat (gem. Putten) toe aan Jan en Aart van den Berg die het van hun vader Aart Eijbertsen van den Berg hadden geërfd of gekocht (sinds 1854 in zijn bezit). Dit eigendom wordt in 1907 uitgebreid door de aankoop van een huis tot in totaal 5 ha waarbij het niet meer als heide maar als grasland te boek staat. Hier werden de koeien van Boeschoten in de zomer geweid.

Op Koudhoorn was de situatie beduidend anders.²⁵⁰ Deze beschrijving geeft een beeld van de inspanning die nodig was om enkele koeien te houden. Aangezien het bos van Boeschoten tot 1900 een rol speelde bij het verzamelen van voer is het ook op deze plaats relevant. In Koudhoorn beschikte men niet over een weide. Deze werd pas aangelegd toen rond 1925 het kunstmest zijn intrede had gedaan. Daarvoor gingen Trui Doppenberg en haar moeder dagelijks gras plukken in het bos. Moeder plukte, Trui

²⁴⁸ De volgende gegevens zijn ontleend aan van der Waals—Nachenius 1976 en een niet uitgegeven manuscript.

²⁴⁹ Onduidelijk is of hier de slager wordt bedoeld of Nachenius als eigenaar.

²⁵⁰ Van der Waals - Nachenius 1976.

Doppenberg sneed met de sikkel. Men droeg het over de schouder in grindzakken of matzakken naar huis (matzakken, grof touw, grintzakken fijner touw). In het Speulderbos wemelde het van grasplukkers uit Koudhoorn, Speulde en Houtdorp. Op nieuw ingeplant bos was de kwaliteit het best, schoon, sappig, donkergroen gras. In april, mei was de kwaliteit van het gras het best voordat het in de piepen (pijpen) staat, zei Trui's moeder. Vóór de bloei dus, als de dikke bloei stengels zich beginnen te vormen. In de winter voerden ze gesneden heide, roggehaksel met lijnmeel en rapen. Soms probeerde men nog wat uit het bos te halen. Half februari kwam Trui's moeder eens thuis met doodachtig spul uit het Speulderbos en Trui hoort haar moeder nog zeggen: "die paar koebeestjes begonnen er toch van antewinnen".

18 Het spookt op Boeschoten

Onder immaterieel cultureel erfgoed kunnen we ook de overlevering van sagen en legenden verstaan. De verhalen maken als volksverhalen deel uit van het historisch verhaal op basis van de lokale overlevering. Het is zelfs mogelijk dat in sommige gevallen het bijgeloof, weliswaar in beperkte mate, het landschap heeft beïnvloed. In 1688 wordt bij de Seven Heuvels bij Hoogeveen ingegrepen in het landschap: "*Wegens de daar gepleegde suberstitiën zijn op last van de predikant toen twee der grootsten deze tumuli geheel geslecht en de potten met inhoud geheel vernield*".²⁵¹ In hoeverre sagen en legenden invloed hadden op het midden van bepaalde plaatsen in het landschap is moeilijk te achterhalen. Werden op meer plaatsen elementen in het landschap verwijderd of werden bewust bepaalde plaatsen gemeden? Gekscherend zeg ik weleens dat de Hoge Boeschoterweg tot 10 jaar geleden door wandelaars en fietsers gemeden werd. De grafheuvels en de bijbehorende volksverhalen boezemden te veel angst in. De voorbijgangers namen bij voorkeur de Lage Boeschoterweg waar geen grafheuvels lagen. De cultuurhistorische route Het Pad van Zus zorgde ervoor dat de nieuwgierigheid het won van de angst en bracht hier verandering in.

Rond Boeschoten zijn verschillende verhalen overleverd. Een ruiter zonder hoofd waart rond langs de Hunnenweg en dansende konijnen worden in de vroege ochtend gezien rondom een galg op de Bergsham.

Ook op Klein Boeschoten spookte het. Een boer uit Koudhoorn bracht, omdat het spookte, iedere ochtend zijn kinderen, die werkten op Vossen, naar de rand van de akkers van Klein Boeschoten en haalde hun 's avonds daar weer op. Dit speelt zich af bij de uitweg naar Koudhoorn in het hakhoutbos. De details van het verhaal zijn jammer genoeg niet bekend.²⁵² Het is natuurlijk altijd de vraag wat de oorsprong van een dergelijk verhaal is. Misschien is er een verband met de schaapherder van Jan van den Berg, die gekke Gaart werd genoemd. Wanneer hij 's avonds naar huis liep zong hij altijd luidkeels en dat werd enkele jongeren teveel. Zij besloten om Gaart bang te maken. Een van hen trok een hemd over zijn kleren aan en kettingen aan zijn benen en verstopte zich in de kuil langs de weg naar Koudhoorn en kroop naar Gaart. Gaart was echter niet bang en greep het spook bij zijn haren. Of de kuil al van oudsher een slechte naam had bij de bewoners van Koudhoorn of dat de angst ontstond als gevolg van het verhaal van Gekke Gaart is niet te achterhalen. Een van de weinige kuilen langs Gaart zijn route is de kuil bij Bato's erf, een mogelijk waterkuil uit de ijzertijd. Het kan niet worden uitgesloten dat rondom deze vermoedelijk prehistorische plek ook andere verhalen de ronde deden die niet bewaard zijn en dat de jongeren om deze reden de kuil hadden uitgekozen om hun schelmenstreek uit te voeren. Hoe het ook zij, de verhalen die wel bewaard zijn mogen niet worden vergeten.

Van een andere orde, maar wel in het verlengde van bovenstaande, zijn de verhalen rond 1900 over tovenarij en waarzeggers die door C.E. van der Waals – Nachenius zijn opgetekend en die een bijzondere inzicht geven in het bijgeloof in een religieuze omgeving.

Bijgeloof rond Boeschoten²⁵³

'Hobbelend over de zandweg in een karretje dat ons van Stroe afhaalde, vertelde de knecht Aalt de Ruiters fluisterend dat hij naar de waarzegster in Amersfoort was geweest om te weten wie zijn varkens betoverde. De waarzegster had gezegd: wie vanavond na tien uur het eerst bij je op de deel komt is de tovenaer. Even na tien was een zwarte kat over de deeldeur gesprongen. Hij had een ketel met kokend water genomen en hem die achterna gegooid. De volgende morgen zat de man die verdacht werd van tovenarij met een been met brandwonden op de

²⁵¹ Schut 2011, 77.

²⁵² Diderik van der Waals verteld dit en de betreffende locatie wordt ook op de kaart van J.C. Nachenius vermeld.

²⁵³ Passages overgenomen uit documentatie van C.E. van der Waals-Nachenius. Ook Trui Doppenberg schrijft uitvoerig over het bijgeloof in de omgeving dat een belangrijke rol speelde in het dagelijks leven.

heerd. Het bewijs was geleverd. Deze man woonde alleen met een dochter, kon toveren, had een toverboek en leerde het zijn dochter. Hij hoorde oorspronkelijk niet thuis in Koudhoorn. De familie van Grietje van den Hoorn was de enige die na de afscheiding gereformeerd was geworden, ze stonden daardoor niet in bijzonder aanzien in Koudhoorn. Haar buurman, de lange Gerrit die ook op Boeschoten kwam werken was een man die niet deed aan praatjes en niet geloofde in tovenarij. Maar hij en zijn gezin werden ervan beschuldigd Grietje en haar familie te betoveren. Met dat doel werd er iets in de schouw gehangen dat opdrogen moest en daar eeuwig moest blijven hangen. Er werd gemompeld, gefluisterd dat het de nageboorte van de vrouw was.'

'Mijn vriendin Trui wist van haar moeder dat het noodzakelijk was om na een bevalling de lucht een week bij je te houden. Je mocht niet gewassen worden. Je hemd mocht niet uit, al stond het stijf van het bloed en het vuil. Je ijsde ervan als je daar aan terug dacht. Na een week kreeg je een schoon hemd, dat een nacht door de man was beslapen.'

'Er kwam elke avond een haas in de kool. Het was niet een echte haas. Het was de tovenares uit Putten. Men probeerde hem te schieten met een dubbeltje voor het patroon, maar de haas was te betoverd. Je kon hem nooit schieten.'

'Als een kind in de helm geboren werd, probeerde de vroedvrouw de helm te bemachtigen. Die was geld waard. Als een soldaat die in de oorlog bij zich droeg was hij kogelvrij, maar met het kind ging het dan niet goed, dus je moest er erg oppassen.'

'Als je een vlierstok over de weg legt maak je de tovenaar onschadelijk. Als je een vlierstok in een mollegang steekt durft hij er niet over. Een plant uit het bos (wist niet welke) hing boven de varkens tegen de tovernarij. Een zeis of sikkel werd bij onweer boven een broedende kip gehangen.'

'Nennetje van de Bontekoe was een toverkonijn. Jan van Renger moest op zijn minst een maal in het jaar toveren. Al was het maar een struik. De bladeren verdorden dan meteen. De nageboorten van de koeien hingen in 1900 in Boeschoten in de bomen. De menselijke nageboorte werd begraven onder de 'druup van 't huus' dan konden de honden er niet bij. De vader van de oude Schimmel klom altijd op de mesthoop om de nageboorte van het paard zo hoog mogelijk in de boom te hangen. Hij was in het geheel niet bijgelovig, maar dat deed je vanzelf (Scherpenzeel). Ik hoorde wel eens zeggen dat je de nageboorte bewaarde omdat de veearts dan nog kon zien als er iets niet deugde en ook dat het veulen zijn kop dan beter omhoog hield.'

19 Twee aspecten uit de tweede helft van de twintigste eeuw

In principe is in deze studie de grens bij de Tweede Wereldoorlog getrokken: hoe was het toen en wat is daar nog van over. De achtergronden van de cultuurhistorische elementen van Klein Boeschoten zijn daarbij leidend. Twee thema's van latere datum moeten nog worden vermeld. De ANWB landschapscamping uit de zestiger jaren die sporen in het landschap heeft nagelaten en de wandelroute het Pad van Zus uit 2012 die het bijzondere landschap ontsluit.

19.1 ANWB landgoedcamping

Afb. 119 De voormalige ANWB landgoedcamping tekent zich af in het bos (foto Erfgoedfoto).

In het bos bij het Gat van Zus ligt een ovaal stukje heide dat omringd wordt door een strook gras (Afb. 119). In het midden staat nog het restant van een paal. Het zal wandelaars niet snel opvallen dat deze toch wel opvallende open ruimte op de grens van het bos en de heide een merkwaardige vorm heeft, maar vanuit de lucht is dit goed te zien. Hoewel het geheel opgaat in de natuur is dit toch een cultuurhistorisch relict. Niet heel oud maar wel noemenswaardig vanwege de impact op het landschap en bovendien van een karakter waar er niet veel meer van zullen zijn.

Omstreeks 1965 startte de ANWB met zogenaamde Landgoedkampen waarvan er in Nederland 60 verschenen.²⁵⁴ Kleine kampeerplaatsen in de natuur die bedoeld waren voor kampeersers die graag zonder luxe kampeervoorzieningen wilden meewerken aan het onderhoud van het landgoed. Nummer 21 in de lijst was Boeschoten. De resten van deze kampeerplaats zijn nog steeds herkenbaar zijn. In 2011 hield de ANWB definitief op met de organisatie van deze kampeermogelijkheden, waarvan zelfs de Volkskrant berichtte onder de titel: De Kampliefde is over bij de ANWB.²⁵⁵ Toch bleven enkele kampeersers terugkomen, maar de afgelopen jaren lag de voormalige camping er verlaten bij. De hoge leeftijd van de kampeersers speelde hierbij een belangrijke rol. Bijzonder is dat er in zekere zin ook een verband bestaat tussen Het Gat van Zus en Swifterbant. Onder leiding van Prof. J.D. van der Waals was in de jaren zeventig in de polder een belangrijke opgraving gaande waar vrijwilligers aan mee konden doen als alternatief voor de traditionele landgoedkampen.

19.2 Het Pad van Zus

In 2013 werd de cultuurhistorische route Het Pad van Zus geopend. Deze 13 kilometer lange wandelroute is een knipoog naar het Gat van Zus. Zus, of liever gezegd naar Clara van de Waals – Nachenius. Zij kende het gebied en de mensen als geen ander en haar aantekeningen en het boekje 'Boeschoten een Veluwe Kroniek' getuigen hiervan.

Het gebied rond Boeschoten, de Bergsham en Wilde Kamp is niet alleen een bijzonder natuurgebied, waar heide en bossen elkaar afwisselen, maar waar een wandelaar voortdurend herinnerd wordt aan de reliëfverschillen die te danken zijn aan de ijstijden. Bovendien tref je hier een breed scala van cultuurhistorische resten aan: grafheuvels, raatakkers, oude perceleringen, akkers, wallen, schaapskooien en van oorsprong eeuwen oude boerderijen. De eikenclusters, hakhoutpercelen, heide en de hiervoor vermelde resten van de ANWB landgoedcamping zijn hoe natuurlijk ook in aanzien, toch door de mens aangelegd en in die zin eveneens cultuurhistorische relictten.

Dit rijk gevarieerde landschap kan verkend worden door een afwisselende route die langs veel van deze elementen voert en het bijbehorende boekje geeft daarbij de nodige achtergrond informatie.

De route is, gemeten aan het aantal wandelaars, vanaf het begin succesvol geweest,. Als gevolg van de Corona pandemie en het verplicht thuis werken ging men echter massaal de bossen in omdat hier wel gewandeld mocht worden. Dat dit ook de nodige overlast voor de aanwonenden en de natuur met zich meebrengt was niet voorzien. Hoewel wijlen Cees Hoogeveen in 2012 bij de opening zijn zorg uitte of met deze route niet Doornroosje zou worden wakker gekust....

---

²⁵⁴ De Kampioen december 1973, 787.

<https://books.google.nl/books?id=j9yqCpYOF2cC&pg=PA787&lpq=PA787&dq=anwb+landgoedkampen+boeschoten&source=bl&ots=3B2ax9KpKh&sig=ACfU3U0obIlcPcL-7R9smIETbapACa2p3q&hl=nl&sa=X&ved=2ahUKewiG5OCq1MzpaAhWJ-aQKHRlaCTwQ6AEwAnoECAQQAQ#v=onepage&q=anwb%20landgoedkampen%20boeschoten&f=false>

²⁵⁵ De Volkskrant 11 augustus 2011.

20 De cultuurhistorische elementen

Het cultuurhistorisch beleid wordt in ons land door diverse overheidslagen vorm gegeven waarbij iedere laag zijn eigen verantwoordelijkheden, beleid en instrumenten kent.

Voor het rijk is de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) verantwoordelijk voor de thema's gebouwd, archeologie en landschap. De website van de RCE geeft op nationaal niveau veel informatie.²⁵⁶ Gebouwde of archeologische monumenten worden uitsluitend op incidentele basis aangewezen. Daarbij gaat het bij de archeologische beschermingen om slechts één of twee monumenten per jaar. Bijbeschermingen zijn nog wel mogelijk. Bij de uitvoering van het rijksbeleid wordt hoofdzakelijk geïnvesteerd in de rijksmonumenten waar ook een subsidieregeling voor instandhouding (SIM) bestaat.

De provincie Gelderland laat op haar website de belangrijkste provinciale cultuurhistorische elementen zien, waar ook Boeschoten op vermeld staat.²⁵⁷ Tevens kent zij een breed instrumentarium voor subsidies. De provincie wijst zelf geen monumenten aan.

De gemeente Barneveld heeft in 2018 een cultuurhistorische waardenkaart vastgesteld. In de erfgoednota (2016) wordt gesteld dat er geen nieuwe gemeentelijke monumenten worden aangewezen. Het bestaande landschapsbeleid en welstandbeleid blijven het uitgangspunt waarbij de huidige kaarten onderdeel uitgaan maken van het gemeentelijke werkproces en dienen als inspiratiebron voor initiatiefnemers.²⁵⁸ Het erfgoed wordt financieel gesteund in relatie tot ontwikkelingen op het gebied van toerisme en recreatie. Er zijn geen subsidiemogelijkheden voor monumenten. Wel biedt het Ontwikkelingsfonds platteland voor sommige projecten mogelijkheden.

In het bestemmingsplan Buitengebied 2012 (geconsolideerd 2021-02-15) heeft Boeschoten een Enkelbestemming Agrarisch; een Dubbelbestemming Waarde – Archeologie 1 en een Dubbelbestemming Waarde – Openheid en Reliëf. Als Functieaanduiding kent het een specifieke vorm waarde – archeologie 1 – hoge verwachtingswaarde.²⁵⁹ Het ligt bovendien in de ecologische hoofdstructuur en op basis van de reconstructiewetzone – extensiveringsgebied V. Hiermee kent het onderzoeksgebied een hoge mate van ruimtelijke bescherming.

In par. 20.1 wordt op basis van de cultuurhistorische waardenkaart van Barneveld een kort overzicht gegeven over de betekenis van Boeschoten en het Gat van Zus. In par. 20.2 en volgende wordt per periode ingegaan op de verschillende cultuurhistorische resten in het gebied waarbij de waardering en advies met betrekking tot de instandhouding een belangrijk onderdeel vormen. Hierbij speelt ook de archeologische verwachtingswaarde, die aan de basis staat van het gemeentelijke beleid, een belangrijke rol. In tegenstelling tot de gemeentelijke beleidskaart wordt in dit rapport geprobeerd om deze te differentiëren voor de verschillende perioden.

Nadrukkelijk moet bij de waardering worden vermeld dat het gebied binnen de wallen van Boeschoten door de vermelding op diverse kaarten inclusief de bestemmingsplannen al een zekere bescherming kent. Sommige onderdelen zijn reeds beschermde rijksmonumenten (grafheuvel, boerderij en schaapskooienn). De overige elementen worden weliswaar afzonderlijk gewaardeerd, maar kunnen niet los van elkaar worden gezien. Een zeer hoge waardering voor het gehele ensemble als cultuurhistorisch reservaat met archeologische, groene, landschappelijke en gebouwde monumenten rechtvaardigt een formele bescherming.

---

²⁵⁶ [Home | Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed](#) met name [Overzicht bronnen & kaarten | Bronnen en kaarten | Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed](#)

²⁵⁷ [Cultuurhistorie \(gelderland.nl\)](#)

²⁵⁸ De betreffende kaarten en notities staan niet op de website van de gemeente Barneveld. Een omissie aangezien deze producten als inspiratiebron moeten dienen voor initiatiefnemers.

²⁵⁹ [www.ruimtelijkeplannen.nl](#).

20.1 Het landschap: cultuurhistorische waardenkaart van Barneveld

De gemeente Barneveld heeft in 2018 een cultuurhistorische waardenkaart vastgesteld. Deze bestaat uit vijf lagen:

- een geomorfogenetische kaart
- een archeologische waarden- en verwachtingenkaart
- een cultuurlandschappelijke waardenkaart
- een cultuurlandschappelijke inventarisatiekaart
- een historisch stedenbouwkundige inventarisatie en waardenkaart. Deze kaart beperkt zich tot de kernen en is niet van toepassing op Boeschoten

Bij de kaarten horen rapporten die inzicht geven in de achtergronden en de basis vormen voor het beleid van de gemeente.

De geomorfogenetische kaart²⁶⁰

De geomorfogenetische kaart is een gedetailleerde kaart (Afb.14), waarop het ontstaan van de oppervlaktevormen is verbeeld. Hieraan is geen waardenkaart gekoppeld. Deze kaart vormt wel de basis voor de archeologische waarden- en verwachtingenkaart.

De archeologische waarden- en verwachtingenkaart²⁶¹

Legenda

● Historische erven en overig 1700	■ Historische erven 1700	■ hoog	■ middel
● Vindplaatsen Cat 2009	■ Historische dorpskern	■ dorpskern	■ middel1
□ Gemeentegrens	■ Vrijgegeven archeologie onderzoek	■ hoog1	■ middel2
■ monument	■ Verwachting Archeologie	■ hoog2	■ laag
■ terrein van archeologische waarde	■ geen		

Het gehele gebied van Boeschoten en het Gat van Zus heeft op de archeologische waarden- en verwachtingenkaart een hoge verwachting gekregen. Deze is gebaseerd op het grote aantal vondsten in de omgeving in combinatie met de landschapsgenese. Daar waar deze afzettingen afgedekt zijn door enkeerdbodems zijn eventuele archeologische resten afgedekt en veelal goed

²⁶⁰ Willemse 2015.

²⁶¹ Schut & Kloosterman 2018. Voor de handleiding is abusievelijk een verouderde conceptversie gebruikt, terwijl de kaart deels niet correspondeert met de handleiding en geen detailinformatie bevat (vindplaatscatalogus en topografie).

bewaard. Enkele kleinere stukjes hebben een lage verwachting vanwege de aanwezigheid van uitblazingskommen dat wil zeggen dat hier als gevolg van windwerking kommen zijn ontstaan waardoor eventuele archeologische resten geheel of grotendeels zijn verdwenen. De variatie in hoog, hoog1 en hoog2 heeft te maken met de af- of aanwezigheid van een esdek. Er wordt overigens verwezen naar de vindplaatsencatalogus uit 2009. Deze bevat veel onjuistheden en is in 2015 herzien en uitgebreid.

Op de kaart staan ook symbolen die de aanwezigheid van een vondstmelding aanduiden. De binnen het onderzoeksgebied aangegeven vindplaatsen aan de zuidzijde hebben betrekking op de aanwezigheid van een grafheuvel terwijl het symbool op de akkers naar de vondsten van de amateur archeoloog Jaap Wisse verwijst.

Deze kaart vormt de basis voor het gemeentelijke beleid. Het beleid wordt verwoord in de bestemmingsplannen of omgevingsplannen. Concreet betekent dit dat bodemingrepen dieper dan 30 cm en met een oppervlak tot 250 m² zijn vrijgesteld van archeologisch onderzoek. Voor de enkeerbodems wordt 40 cm aangehouden. Voor historische erven van voor 1700, zoals in het geval van Boeschoten, wordt een vrijstelling van 100 m² gehanteerd. Abusievelijk staat Boeschoten overigens niet als een dergelijk erf op deze kaart vermeld. Bij een herziening van de archeologische kaarten zal dit naar verwachting worden hersteld. Als gevolg van de bodembewerking ten behoeve van de bosbouw en akkerbewerking is de bodem plaatselijk verstoord wat invloed kan hebben op de gaafheid van de archeologische resten:

- De heide aan de zuidzijde van de omwalling is in 1902-1904 geploegd om hier dennen aan te planten. Onduidelijk is tot op welke diepte deze activiteit heeft plaats gevonden.
- Op de Bovenkamp zijn in de vijftiger jaren plantgaten gegraven.
- In de 'driehoek' aan de noordzijde zijn rond 1900 plantgaten gegraven. Ook vond hier direct na de heideontginning voorbouw plaats (rogge en lupine).
- Als gevolg van de plaggenbemesting ligt het archeologisch niveau onder de akkers dieper (vanaf 40 cm beneden het maaiveld) met uitzondering van het Binnenveld. Hierdoor zijn eventuele archeologische resten naar verwachting goed bewaard gebleven.

De activiteiten hebben de bodem tot een onbekende diepte verstoord waardoor eventuele archeologische resten verder zijn aangetast.

De historische landschappenkaart²⁶²

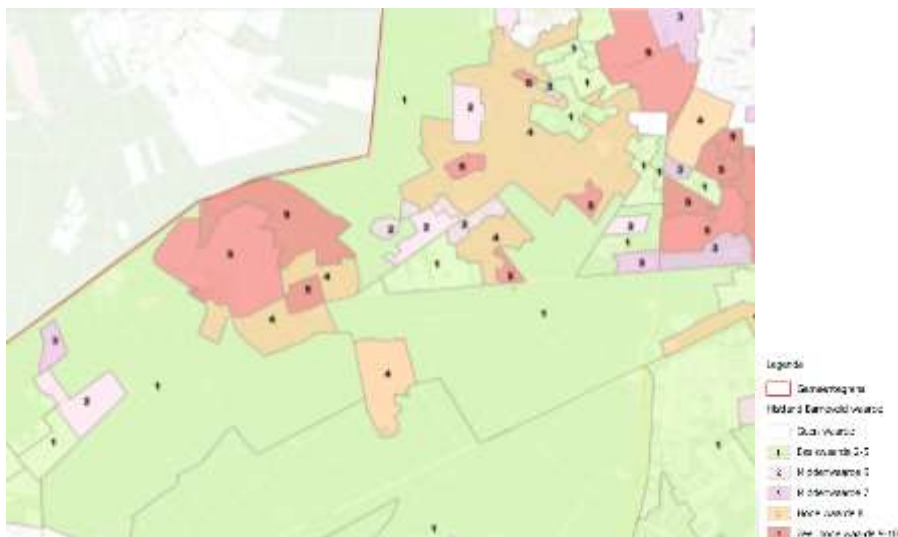
Op de historische landschappenkaart kaart van Barneveld hoort Boeschoten bij de droge kampongtinningen, enken en landbouwenclaves die een zeer hoge waarde hebben gekregen. De bosrand aan de noordrand heeft eveneens een zeer hoge waarde vanwege de hakhoutresten met oud inheems materiaal.

Het Gat van Zus hoort bij een zone met niet in cultuur gebrachte heide, waar (spontaan) bos is ontstaan. In het zuidoostelijk deel heeft bewust aanplant plaats gevonden.

---

²⁶² Neefjes 2015.

Historische landschapselementen²⁶³

De landschappenkaart gecombineerd met de historische landschapselementen geeft op hoofdlijnen een goed beeld van de diverse elementen die bij Boeschoten en het Gat van Zus voorkomen. De akkers worden gerekend tot de droge kampontginningen, terwijl de bosrand tot de oude droge bossen (niet op stuifzand) wordt gerekend. Het overige gebied bestaat uit jonge bossen op voormalige droge heide. Als belangrijkste elementen worden naast de rijksmonumenten de walls, verkaveling en de paden en wegen aangegeven.

Samenvattend blijkt uit de gemeentelijke kaarten dat Boeschoten een zeer hoge waarde wordt toegekend en het Gat van Zus een hoge waarde. Een en ander zal in toekomstige bestemmingsplannen / omgevingsplannen worden verwerkt, zoals in de Notitie cultuurhistorisch beleid Gemeente Barneveld is verwoord.²⁶⁴

²⁶³ Schut 2018.
²⁶⁴ Keunen 2018.

20.2 Cultuurhistorische elementen

20.2.1 Geologische relictten (hoofdstuk 5)

Het onderzoeksgebied wordt gekenmerkt door oppervlakkig aangetaste stuwwalresten en dekzandafzettingen. Het maakt deel uit van een veel uitgestrekter gebied met vergelijkbare kenmerken. Binnen het onderzochte gebied bevindt zich één element dat een bovengemiddelde waarde heeft. Het Gat van Zus is op de geomorfologische kaart als dooijsgat aangegeven, maar hierover bestaan twijfels (zie 20.6). Onderin deze kuil bevindt zich een tweede kleinere kuil. De oorsprong hiervan is niet bekend, maar gedacht kan worden aan een waterkuil uit de ijzertijd of uit jongere tijd. Dooijsgaten komen op de stuwwal sporadisch voor. Op de stuwwal van Garderen zijn alleen bij Vossen en Ouddorp resten van dergelijke veel grotere dooijsgaten aangetroffen, wat de twijfels over de kuil als dooijsgat vergroot. Vooral nog kan, los van de oorsprong, het Gat van Zus als zeldzaam worden beschouwd.

Advies: Voorkomen dat het reliëf van de kuilen van het Gat van Zus worden aangetast. Het verdient aanbeveling om vanaf het pad het uitzicht intact te houden.

20.2.2 Paleolithicum en mesolithicum (hoofdstuk 6)

Cultuurhistorische elementen: niet van toepassing

Verwachting: Bij Boeschoten en het Gat van Zus en omgeving zijn (nog) geen vondsten uit deze perioden gedaan. Kampementen uit deze periode worden vooral verwacht op de hogere gronden langs beeklopen. Deze ontbreken binnen het onderzoeksgebied. De verwachting voor het paleolithicum en mesolithicum is daarom laag. Het landschap heeft in deze periode in hoofdlijnen zijn huidige vorm gekregen.

Advies: n.v.t.

20.2.3 Neolithicum en bronstijd (hoofdstuk 7 en 8)

Cultuurhistorische elementen: Binnen het eigendom van Klein Boeschoten en Het Gat van Zus zijn met uitzondering van een neolithische(?) grafheuvel geen andere resten uit deze periode bekend.

Archeologische verwachting

Met name in het zuidelijke deel, op het gordeldekzand, kunnen nederzettingsresten worden verwacht terwijl in het hele gebied graven verwacht kunnen worden. De verwachtingswaarde voor Klein Boeschoten voor bewoningsresten is voor het gehele gebied hoog. Het bewerken van deze relatief lichte bodem was eenvoudiger dan op de stuwwal en vermoedelijk was het bos hier ook minder dicht dan waar stuwwalafzettingen aan het oppervlak liggen. Op de stuwwal kunnen graven worden verwacht. De archeologische beleidskaart van de gemeente Barneveld kent aan het Boeschoten en Het Gat van Zus grotendeels een hoge archeologische verwachting toe.²⁶⁵

Waardering

---

²⁶⁵ Schut & Kloosterman 2018.

De vermoedelijk neolithische grafheuvel langs de Mooie Laan is sinds 1968 een archeologisch rijksmonument (monumentnummer 45115) en kent daarmee de hoogste waardering voor een archeologisch terrein. De grafheuvel heeft een diameter van ca 15 meter en is inclusief een 10 meter zone rondom de heuvel beschermd. Dit laatste vanwege de mogelijkheid dat zich hier archeologische resten bevinden die samenhangen met het grafritueel. Overigens kunnen dergelijke resten ook in een groter gebied voorkomen.

	laag	middelhoog	Hoog
Gaafheid			X
Zichtbaarheid belevingswaarde			X
Informatiewaarde			X
ensemblewaarde			X
Zeldzaamheid		x	
natuurwaarde			X

Advies

Tijdens een bezoek in mei 2021 werd oppervlakkige schade als gevolg van zwijnengewroet vastgesteld. Direct aan de voet van de heuvel bevindt zich veel jonge opslag en staan bomen.

Bij zichtbare archeologische rijksmonumenten bestaat geen vrijstelling vergunningsplicht. De beschermde status betekent dat voor alle (graaf)werkzaamheden die de bodem beroeren een monumentenvergunning moet worden aangevraagd. Ook werkzaamheden zoals ophoging of egalisatie van het maaiveld, het rooien van boomstronken, planten van bomen of andere activiteiten die schade kunnen toebrengen aan het monument zijn vergunningplichtig. Voor deze werkzaamheden is een vergunning krachtens de Erfgoedwet noodzakelijk. De verwachting is dat een vergunningsaanvraag voor veel activiteiten niet zal worden gehonoreerd of alleen onder strenge voorwaarden. Een archeologische monumentenvergunning dient bij de gemeente te worden aangevraagd. De RCE is echter het bevoegd gezag. Met de komst van Omgevingswet (2022?) gaat de vergunningsprocedure veranderen.

Om te voorkomen dat het grafheuvellichaam wordt beschadigd door windworp en wortelwerking, kan door regelmatige inspectie van de bomen de gezondheid in de gaten worden gehouden. Het is van belang dat windworp wordt voorkomen door het tijdig verwijderen van bomen die in slechte staat zijn. Belangrijk daarbij is dat de boomstronken blijven zitten of met beleid worden uitgefreesd. Het vrijhouden van jong opschot draagt eveneens bij aan het behoud en de zichtbaarheid van de grafheuvel. Daarbij verdient het aanbeveling om ook de 10 meter zone rondom de grafheuvel in dit intensieve beheer te betrekken. Tevens dient, waar mogelijk, graafschade door wild te worden voorkomen. Het is van belang om eventueel ontstane schade zo snel mogelijk met schoon, voor het wild voedselarm, zand te herstellen.

Voor de instandhouding van archeologische rijksmonumenten bestaat een subsidieregeling waarbij 60% van de kosten worden vergoed (Sim regeling 2013). Op dit moment geldt een ondergrens van €3000,00 per zes jaar waaronder ook de kosten van een inspectierapport vallen. In het geval van de onderhavige grafheuvel is het niet waarschijnlijk dat deze grens wordt gehaald. Mogelijk dat het jaarlijksonderhoud inclusief het eenmalig verwijderen van bomen binnen de 10 meter zone de mogelijkheid biedt om (eenmalig?) boven de drempel te komen. Naar verwachting wordt de Sim regeling de komende jaren gewijzigd waardoor het voor eigenaren eenvoudiger wordt om subsidie te krijgen.

Zie [Aanvraagformulieren instandhoudingssubsidie 2022 - 2027 | Formulier | Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed](#)

20.2.4 IJzertijd en Romeinse tijd op Klein Boeschoten(hoofdstuk 9)

Archeologische verwachting

Gezien de aanwijzingen voor nederzettingen, grafvelden en raatakkers op de stuwwal en op het dekzand tegen de stuwwalhelling is de archeologische verwachting hoog voor de ijzertijd en Romeinse tijd.

Waardering: De raatakkers aan de noordkant en mogelijk ook aan de oostrand van Klein Boeschoten tekenen zich binnen het onderzoeksgebied niet scherp af waardoor de conservering als middelhoog moet worden gewaardeerd, daar tegenover staat dat een groot deel van de raatakkers, waar zij onderdeel van uitmaken, bewaard is gebleven, waardoor de gaafheid van het geheel hoog is. Een deel is mogelijk onder de akkers verdwenen. Aangezien het mogelijk onderdeel uitmaakte van een veel groter geheel, waarbij ook aanwijzingen voor nederzettingen, een urnenveld en een mogelijke waterkuil zijn gevonden, is er ook sprake van een hoge ensemblewaarde. De kennis over de raatakkers op de Veluwe is nog beperkt waardoor ook de potentiële informatiewaarde hoog is. De kennis die hier vergaard kan worden over de wijze van akkerbouw, de organisatiegraad, de nederzettingen en de begravingen in de vorm van een urnenveld betekent een hoge informatiewaarde bevestigd. Raatakkers komen op diverse plaatsen op de Veluwe voor en zijn in die zin niet zeldzaam en worden op dit aspect als middelhoog gekwalificeerd.

De ensemblewaarde is hoog in verband met de samenhang met de nederzettingen, een urnenveld en een mogelijke waterkuil tussen de raatakkers richting Koudhoorn.

	laag	middelhoog	Hoog
Gaafheid		x	
Zichtbaarheid belevingswaarde	x		
Informatiewaarde			X
ensemblewaarde			X
Zeldzaamheid		x	
natuurwaarde			X

Advies

De betreffende raatakkers hebben nog geen status op de archeologiekartaal van de gemeente Barneveld. De verwachting is dat bij een herziening van deze kaart deze alsnog zullen worden opgenomen als gebied van archeologische betekenis. Desondanks verdient het aanbeveling om het op de kaart ingetekende deel in geval van werkzaamheden in het bos zorgvuldig uit te voeren waarbij aantasting van het microreliëf wordt voorkomen. De kwetsbare resten kunnen snel verdwijnen. Insporing en werkzaamheden die het reliëf effenen dienen voorkomen te worden. Eventuele archeologische sporen en vondsten bevinden zich hier direct vanaf het maaiveld.

20.2.5 Gat van Zus (hoofdstuk 5 en 9)

Archeologische verwachting: Het gebied rond het Gat van Zus kent een hoge archeologische verwachting vanwege de aanwezigheid van raatakkers en nederzettingenresten uit de ijzertijd en vroeg Romeinse tijd.

Waardering: Het Gat van Zus bestaat uit twee kuilen. Binnen de grote kuil die mogelijk het restant is van een glaciaal verschijnsel bevindt zich een kleinere kunstmatige kuil. Ook de iets verderop gelegen kuil is ontstaan door menselijk ingrijpen. De kuil in het Gat van Zus kan in de ijzertijd aangelegd zijn als waterkuil in relatie met de raatakkers. De geringe omvang en de afwezigheid van een weggetje voor het transport maakt een verklaring als zandwinningsgat minder waarschijnlijk maar niet onmogelijk. Er zijn geen aanwijzingen dat de kuil in de twintigste eeuw is aangelegd. De kuilen zijn in het veld goed herkenbaar en zijn, behalve door erosie, nauwelijks aangetast. Wel is er in het begin van de twintigste eeuw een betonnen bodem als drinkplaats voor het wild aangebracht. Deze is bedekt met een 60 cm dikke humeuze/venige laag. Over de functie van de nabijgelegen kuil is niets met zekerheid bekend. De gaafheid van de kuilen is hoog. Er zijn geen redenen om aan te nemen dat, behalve door natuurlijke erosie, er sprake is van ingrijpende

veranderingen. Dergelijke fenomenen zijn zeldzaam in de wijde omgeving. De mogelijke samenhang met de raatakkers en nederzetting betekent in potentie een hoge ensemblewaarde. De informatiewaarde is eveneens hoog doordat als gevolg van erosie zich in de loop van de tijd een stratigrafie kan hebben ontwikkeld, waardoor de oorspronkelijke aanleg bewaard is gebleven. Een palynologisch onderzoek zou in dat geval een bijzonder beeld kunnen opleveren van de landschapontwikkeling. Een en ander afhankelijk van de uiteindelijke datering. De beleefbaarheid is door de zichtbaarheid en omvang groot.

	laag	middelhoog	hoog
Gaafheid			X
Zichtbaarheid / belevingswaarde			X
Informatiewaarde			X
Ensemblewaarde			X
Zeldzaamheid			X
Natuurwaarde			X

Advies: Het open karakter aan de noordzijde van het Gat van Zus behouden waardoor de kuil beleefbaar blijft. Een kruidenlaag in de kuil kan verdere erosie tegengaan. Vanwege de resten van de raatakkers op en aan de rand van de heide en het aangrenzende bos dient voorkomen te worden dat hier met zware machines wordt gereden. Bij het kappen van bomen dient hier ook rekening mee te worden gehouden.

Graafwerkzaamheden in het gehele gebied kunnen een aantasting van de aanwezige archeologische resten betekenen.

20.2.6 Paden en wegen (hoofdstuk 14)

De belangrijkste wegen op Boeschoten staan vermeld op Afb.47 en Afb. 57. Deze vinden hun oorsprong vermoedelijk deels al in de middeleeuwen. De overige bospaden zijn grotendeels in het begin van de twintigste eeuw aangelegd door J.H. Nachenius. Delen van deze wegen zoals het Moffenweggetje en het kerkenpad zijn in de vorige eeuw door landbouwactiviteiten verdwenen. Daarbij is het opvallend dat het Moffenweggetje nog wel als kadastraal perceel bestaat.

Advies: Het is van belang om de ligging van de hoofdpaden/wegen in stand te houden. Zij vormen de ruggengraat van het wildforstersgoed Klein Boeschoten (Afb. 57). De bospaden herinneren hoofdzakelijk aan het twintigste eeuwse bosbeheer en ontsluiten het bos. Ook deze zijn het behouden waard aangezien zij direct samenhangen met het bosbeleid uit het begin van de twintigste eeuw. Door het gebruik als wandelpaden blijven deze automatisch open en herkenbaar.

Bij het Gat van Zus loopt parallel in het bos langs de Oude Barneveldseweg een pad dat het restant betreft van een oude weg (ruim voor 1800) die verder naar het zuiden over gaat in een bundel karresporen. Het betreft de voorganger van de Oude Barneveldseweg.

20.2.7 Wallen (hoofdstuk 15)

Archeologische verwachting: Voor alle wallen (inclusief de bijbehorende greppels) geldt dat de archeologische verwachting en landschappelijke waarde hoog is. Zij bevatten informatie die kan bijdragen tot een beter begrip van de functie, aanleg en datering van deze structuren in samenhang met de inrichting van het wildforstersgoed.

Waardering:

Grenswal

De grenswal is met uitzondering van de zuidoostelijke deel en enkele kleinere onderbrekingen in relatie tot kruisende paden in goede staat. De mate van erosie van de wallen varieert. De gaafheid is vanwege de zichtbaarheid in het algemeen goed. Met betrekking tot de conservering kan opgemerkt worden dat deze voor de zandgronden middelhoog/hoog is. Weliswaar zijn delen goed bewaard gebleven, maar de palynologische informatie is, blijkens de resultaten van het uitgevoerde, onderzoek laag. Vooral nog wordt voor de datering uitgegaan van circa 1600 ($\pm$ 200 jaar). Een grenswal rondom een groot goed en meer specifiek wildforstersgoed is uitermate zeldzaam. Op dit moment zijn mij geen vergelijkbare aanleggen bekend. Wel komt een enkele keer een dergelijke aanleg voor rond kleinere goederen zoals De Wildekamp (Garderen) of rond een erf (Duivelshof, Losser). De ensemble waarde is hoog in verband met de relatie met de overige wallen, de verkaveling, de historie van het wildforstersgoed en het erf. De belevingswaarde is door de zichtbaarheid groot.

	laag	middelhoog	hoog
Gaafheid			x
Zichtbaarheid / belevingswaarde			x
Informatiewaarde			x
Ensemblewaarde			x
Zeldzaamheid			x
Natuurwaarde			

Binnenwal

De 'wal' is vermoedelijke een samenstelsel van resten van mogelijk deels middeleeuwse hout- of bos(?)wallen. De gaafheid is door erosie wisselend. De conservering wordt voor de zandgronden als middelhoog gewaardeerd. De informatiewaarde is hoog omdat het een van de weinige locaties is waar een dergelijk complex van wallen uit mogelijk de middeleeuwen bewaard is gebleven. Bijzonder is ook dat een deel van de bosgeschiedenis hiervan is af te leiden. De ensemble waarde in relatie tot de overige cultuurhistorische resten is eveneens hoog.

	laag	middelhoog	hoog
Gaafheid		x	
Zichtbaarheid / belevingswaarde		x	
Informatiewaarde			x
Ensemblewaarde			x
Zeldzaamheid		x	
Natuurwaarde			x

Houtwallen

Deze wallen dateren van voor 1800 en geven samen met de aanwezige bomenrijen een indruk van de vroegere verkaveling. Opvallend is de afwezigheid van een echte wal zoals bij de binnenwal wel het geval is. De gaafheid van de houtwallen is hoog. Voor het overige wordt verwezen naar de Binnenwal.

	laag	middelhoog	hoog
Gaafheid			x
Zichtbaarheid / belevingswaarde			x
Informatiewaarde			x
Ensemblewaarde			x
Zeldzaamheid		x	
Natuurwaarde			x

Boswal

Aan de noordzijde van het Binnenveld is een boswal of liever gezegd een steilkant aanwezig met beuken. Deze dateert uit het begin van de twintigste eeuw. De steilkant is duidelijk herkenbaar. Deze wal begrenst het beukenbos dat door J.H. Nachenius is aangelegd.

	laag	middelhoog	hoog
Gaafheid			x
Zichtbaarheid / belevingswaarde			x
Informatiewaarde	x		
Ensemblewaarde		x	
Zeldzaamheid	x		
Natuurwaarde			x

Rond perceelnummer 64 (voormalig eikenhakhout) is het restant van een wal met aan de buitenzijde een greppel bewaard. Deze dateert van voor 1800. De wal langs de akker lijkt van jongere datum. Boswallen zijn vanuit een regionaal perspectief niet zeldzaam, maar voor Boeschoten wel. Het is een tastbaar relict van het historische bosbeleid. De informatiewaarde is middelhoog in verband met de bosbouwgeschiedenis en de mogelijkheid voor een datering van de aanleg. De samenhang van het voormalige eikenhakhout met het huidige eikenbos in relatie tot het gehele landgoed rechtvaardigt een hoge waardering voor de ensemblewaarde.

	Laag	middelhoog	hoog
Gaafheid			x
Zichtbaarheid / belevingswaarde			x
Informatiewaarde		x	
Ensemblewaarde			x
Zeldzaamheid		x	
Natuurwaarde			x

Stuifzandwal

Het betreft de noordelijke uitloper van de stuifzandwal die de akkers moest beschermen. Deze is in het begin van twintigste eeuw nog onderhouden of misschien wel aangelegd. De restanten van de wal tekenen zich binnen het onderzoeksgebied slechts flauw af, waarbij het de vraag is of dit het gevolg is van erosie (zwijnen?) of dat deze oorspronkelijk zo is aangelegd. Mogelijk werd deze al snel overbodig door de bebouwing. De gaafheid binnen het onderzoeksgebied is vanwege de matige zichtbaarheid middelhoog. De informatiewaarde is gezien het moment van aanleg en de geschiedenis met betrekking tot het stuifzand middelhoog. Het herinnert aan een periode dat stuifzand veel impact had op de agrarische bedrijven. De ensemblewaarde in relatie tot de akkers en de stuifzandproblematiek is hoog. De beleefbaarheid van de gehele wal is vanwege de zichtbaarheid hoog, met name het deel op op Groot Boeschoten. Dit ondanks dat delen op Groot Boeschoten nagenoeg geheel weggewroet zijn door de zwijnen.

	Laag	middelhoog	hoog
Gaafheid		x	
Zichtbaarheid / belevingswaarde			x
Informatiewaarde		x	
Ensemblewaarde			x
Zeldzaamheid		x	
Natuurwaarde			x

Wal in relatie tot tuinaanleg

Deze wal is ongeveer honderd jaar geleden ontstaan bij het afgraven van opgestoven zand. Ook deze herinnert aan het stuifzand. De gaafheid is hoog aangezien er sindsdien niet veel is veranderd. De informatiewaarde is behalve de beschreven achtergrond over de totstandkoming laag. Wel is er een indirect ensemblewaarde met het erf, de stuifzandproblematiek en indirect met de stuifzandwal waardoor deze middelhoog wordt gewaardeerd. De beleefbaarheid is vanwege de zichtbaarheid groot. Dergelijke wallen waarvan de achtergrond niet achterhaald is, bestaan mogelijk vaker, maar zijn door het ontbreken van de historische functionele context veelal niet gedocumenteerd. De overlevering over de oorsprong rechtvaardigt echter een middelhoge waardering. Vanwege de op de wal staande eiken, waarbij mogelijk sprake is van de omvorming van stamhout naar wortelhout, is de natuurwaarde op hoog gesteld.

	laag	middelhoog	hoog
Gaafheid			x
Zichtbaarheid / belevingswaarde			x
Informatiewaarde	x		
Ensemblewaarde		x	
Zeldzaamheid		x	
Natuurwaarde			x

Wal met onduidelijke oorsprong

Over de functie van een klein stukje wal ten noorden van perceel 64 dat naar het zuiden doorloopt door perceel 64 bestaat onzekerheid. Mogelijk is dit een oudere boswal, maar een andere functie is ook mogelijk. Waarschijnlijk is deze ouder dan de wal rond perceel 64 (ruim voor 1800). Vanwege deze vermoedelijke ouderdom scoort deze wal op bijna alle criteria hoog.

	laag	middelhoog	hoog
Gaafheid			x
Zichtbaarheid / belevingswaarde			x
Informatiewaarde		x	
Ensemblewaarde			x
Zeldzaamheid			x
Natuurwaarde		x	

Advies voor alle wallen: Ontzie de wallen bij het werken in het bos door afdoende maatregelen te nemen om verdere erosie te voorkomen. Op verschillende plaatsen staan met name oudere eiken die de wallen markeren. Goed onderhoud aan deze bomen voorkomt windworp waardoor delen van de wal kunnen worden beschadigd.

20.2.8 Het erf (hoofdstuk 16)

Klein Boeschoten binnen de wallen vormt een uiterst zeldzaam complex van cultuurhistorische waarden. De verschillende onderdelen kunnen dan ook niet los van elkaar worden gezien. Dit geldt helemaal voor de in deze paragraaf beschreven elementen.

De boerderij

De boerderij is een rijksmonument en een verdere waardering is om deze reden niet nodig. Wel zijn er enkele opmerkingen te maken. De datering in 1836 in het monumentenregister berust op een misverstand. De gewelfkelder en het tweede gebint in het voorhuis rechtvaardigen de veronderstelling dat dit deel van voor de verstening van de boerderij (vóór) 1700 dateert, waardoor er een direct verband met het wildforstersgoed bestaat. De gevel is vermoedelijk uit de achttiende of negentiende eeuw. Het achterhuis is inclusief het gebint in de eerste helft van de twintigste eeuw volledig verbouwd. Bijzonder is dat het knechtenverblijf uit de twintigste eeuw boven de hilde bewaard is gebleven.

Het bakhuis

Het bakhuis heeft geen beschermde status. Weliswaar is de bakoven afgebroken maar het gebouwtje is bewaard gebleven. Het bijgebouw dateert uit rond 1870 en vormt een karakteristiek ensemble met de boerderij en het historische erf in zijn geheel. Een raam is dichtgezet met stenen uit de Feducie (voorheen de Zeehond).

De schaapskooien

De schaapskooien zijn eveneens rijksmonumenten. De voorste schaapskooi dateert oorspronkelijk van voor 1832, maar is rond 1870 geheel opnieuw gebouwd. De kooi is in 1901 gerestaureerd en voorzien van een zijingang en ingericht als varkensstal. In 1991 is deze opnieuw gerestaureerd waarbij de kap is vervangen en de dakpannen vervangen door stro. De kooi is bij deze gelegenheid enkele meters verplaatst om de beslotenheid van het erf te herstellen. De achterste kooi is van rond 1870 en in ieder geval in 1971 gerestaureerd waarbij de kap is vervangen. In 2017 is de schaapskooi opnieuw ingedeeld en voorzien van een raam in de kap. De muren van beide schaapskooien zijn gerestaureerd met stenen van de Feducie (voorheen de Zeehond genoemd).

Het hooischot

Over de datering is niets met zekerheid bekend (in ieder geval van voor 1900), en vanwege de ligging naast de schaapskooi vermoedelijk rond 1870. Het hooischot is in 2020 vanwege de slechte staat gerestaureerd. Van het geraamte zijn de hoekstijlen vervangen. Ook zijn de wandbekleding en de kap vervangen waarbij de delen waar dakpannen lagen opnieuw zijn voorzien van dakpannen of zonnepanelen. Een vermoedelijk negentiende eeuws hooischot is op de Veluwe betrekkelijk zeldzaam. Het hooischot bij de schaapskooien van Groot Boeschoten is in het begin van de twintigste eeuw afgebroken. Hooischotten lijken in het monumentenregister te ontbreken. De samenhang met de naast gelegen schaapskooi en in een groter verband met het erf betekent dat er sprake is van een hoge ensemblewaarde. De informatiewaarde als onderdeel van het gehele erf is middelhoog waarbij het ook voor wandelaars een toegevoegde waarde heeft om het geheel te beleven. Voor onderzoek is de waarde beperkt als gevolg van de verbouwing waarbij een deel van het oorspronkelijke materiaal is vervangen.

	laag	middelhoog	hoog
Gaafheid		x	
Zichtbaarheid / belevingswaarde			x
Informatiewaarde		x	
Ensemblewaarde			x
Zeldzaamheid			x
Natuurwaarde			

De tweeroedige berg

In 1907 werd vergunning verleend voor de bouw van deze hooiberg. Dergelijke hooibergen komen veel voor op de Veluwe en in Utrecht maar hebben dan veelal een golfplaten dak, terwijl de roeden buiten de berg zijn geplaatst. Hooibergen met inpandige roeden en een rietendak zijn echter bijzonder zeldzaam. De aanwezigheid van details, zoals de bergwinde, betekent dat de gaafheid hoog is. De bouwkundige constructie is intact waardoor de informatie waarde ook voor bezoekers hoog is. De samenhang met de overige gebouwen op het erf geeft het een hoge ensemble waarde. Dergelijke bouwwerken komen niet voor in de lijst van gebouwde rijksmonumenten.

	laag	middelhoog	hoog
Gaafheid			x
Zichtbaarheid / belevingswaarde			x
Informatiewaarde			x
Ensemblewaarde			x
Zeldzaamheid			x
Natuurwaarde			

Advies: Voor het hooischot en de tweeroedige berg geldt dat zoveel mogelijk het oorspronkelijke bouw materiaal behouden dient te blijven, terwijl bij vervanging gebruik wordt gemaakt van de oorspronkelijke vormen (rondhout). Overwogen kan worden om de RCE te vragen om de tweeroedige berg en hooischot bij te beschermen.

Zandwinnigskuilen

Oorspronkelijk beschikte iedere boerderij over een zandwinnigskuil. Deze zijn echter met het verdwijnen van de schaapskudden en andere normen en waarden verdwenen. Door de ligging in het bos zijn de kuilen bij Klein en Groot Boeschoten echter bewaard gebleven. Bij de gaafheid moet opgemerkt worden dat deze in de loop van de eeuwen groter zijn geworden waardoor informatie met betrekking tot de oudste aanleg vaak zal zijn verdwenen. De informatie waarde is beperkt, behalve voor voorbijgangers. De kuilen zijn zeldzaam en de ensemblewaarde met de schaapskooien en het erf is hoog.

	laag	middelhoog	hoog
Gaafheid		x	
Zichtbaarheid / belevingswaarde			x
Informatiewaarde		x	
Ensemblewaarde			x
Zeldzaamheid			x
Natuurwaarde			x

Advies: Het reliëf van de kuilen handhaven en de zichtbaarheid bevorderen door beheer van de plaatselijke begroeiing.

Balkengat

Het balkengat is waarschijnlijk kort na 1900 aangelegd. De fysieke staat is goed te noemen. Doordat de waterdichte laag onderbroken is, blijft er geen water meer in staan. Het betreft een uitermate zeldzaam fenomeen dat een belangrijke toegevoegde waarde heeft voor de ensemble waarde van het erf en de bosgeschiedenis. De informatiewaarde is inhoudelijk beperkt maar informatief van belang voor voorbijgangers. De relatie tussen het erf en de bosbouw is eveneens van hoge waarde.

	laag	middelhoog	hoog
Gaafheid			x
Zichtbaarheid / belevingswaarde			x
Informatiewaarde		x	
Ensemblewaarde			x
Zeldzaamheid			x
Natuurwaarde			

Advies: Het verdient aanbeveling om te overwegen de greppel opnieuw met leem te bekleden waardoor het water zich weer kan verzamelen.

20.2.9 Verkaveling (hoofdstuk 17)

De kadastrale grenzen zijn sinds 1832 nauwelijks gewijzigd. Zelfs de kadastrale nummers zijn bij een aantal percelen nog steeds identiek. Bijzonder is dat het Mofwenweggetje weliswaar is verdwenen door het samenvoegen van de akkers in Achter de Eng, maar het heeft nog wel een eigen kadastraal nummer. Het in 1832 aangegeven weggetje over het Binnenveld is wel volledig verdwenen. Ook de indeling van het huidige erf is in de afgelopen 200 jaar gewijzigd hoofdzakelijk door samenvoeging van percelen. Het Noorse huis, de Villa en het Toverhuisje hebben een eigen kadastraalnummer gekregen. Aangezien een groot deel van de kadastrale percelen nog intact is, scoort dit op gaafheid hoog.

In de twintigste eeuw zijn door agrarische ontwikkelingen, woningbouw en bedrijventerreinen veel historische kadastrale grenzen verdwenen. Tussen 1698 en 1832 blijkt in Barneveld weinig veranderd te zijn in de kadastrale indeling, maar daarna zorgde schaalvergroting en bebouwing voor een heel ander beeld. Dit benadrukt het belang van de Boeschotense situatie. De kadastrale grenzen zijn binnen de akkers nog steeds in hoofdlijnen herkenbaar. In het bos is dit minder het geval door de verschillende soorten bomen, maar de voormalige eikenhakhoutpercelen zijn nog steeds herkenbaar. Vanwege de karakteristieke akkerindeling scoort dit op zichtbaarheid hoog. De informatiewaarde is gemiddeld. Wel scoort het voor de ensemble waarde hoog vanwege het eeuwenoude geheel van het wildforstersgoed.

Van de indeling van de akkers binnen de kadastrale percelen zijn geen resten bewaard gebleven. Deze veranderde in de loop van tijd voortdurend.

	laag	middelhoog	hoog
Gaafheid			x
Zichtbaarheid / belevingswaarde			x
Informatiewaarde		x	
Ensemblewaarde			x
Zeldzaamheid			x
Natuurwaarde		x	

20.2.10 ANWB camping (hoofdstuk 19)

Weliswaar heeft geen volledige inventarisatie plaats gevonden van vergelijkbare landgoedkampen, maar gesteld kan worden dat de resten van deze camping bij het Gat van Zus goed bewaard zijn gebleven. Aan de buitenrand laat het gras zien waar vroeger de tenten werden opgezet terwijl in het midden een stukje heide bewaard is gebleven evenals de stookplaats. De gaafheid is dus hoog.

Het staat echter ook voor een periode waarin kamperen een andere (idealistische) inhoud kende dan in de huidige tijd en geeft in die zin ook een breder tijdsbeeld weer. De herinneringswaarde geldt op een ander niveau ook voor een kleine gezelschap (voormalige deelnemers aan het landgoedkamp). De inhoudelijke waardering is echter laag in termen van wetenschappelijke waarde, informatiewaarde, ensemblewaarde etc.

Ter afsluiting met een enigszins humoristisch tintje. Het kan interessant zijn om doormiddel van archeologisch onderzoek vast te stellen in hoeverre de idealistische insteek van de kampeerders er ook toe geleid heeft dat alle afval werd afgevoerd en er geen resten zijn achtergebleven.

Advies: De openheid van dit onderdeel onderhouden en koesteren.

21 Bronnen

- NN 2007: *Beheervisie Klein Boeschoten*.
- NN 2013: *Herbestemmingsstudie Klein Boeschoten*. Van der Waals / Zeinstra architecten.
- NN 2013: *Herbestemmingsstudie schaapskooien*. Van der Waals / Zeinstra architecten.
- Amerongen, Y.F. 2018: Palynologie en Macrobotanie. In: M. van Zon & S.D. Hagedoorn . *Van ijzertijd naar betontijd. Definitief onderzoek in plangebied De Driehoek (cluster 2&3), gemeente Barneveld*. Archol rapport 410 96-101.
- Amkreutz, L. e.a. (red.) 2016: *Vuursteen verzameld. Over het zoeken en onderzoeken van steentijdvondsten en vindplaatsen*. Amersfoort, NAR 050.
- Baarle, C. 2009: *Handel en wandel op de Veluwe. Tussen prehistorie en historie*. Kampen.
- Baas, H., B.Groenewoudt, P.Jungerius & H. Renes 2012: *Tot hier en niet verder. Historische wallen in het Nederlandse landschap. De stand van kennis*. Amersfoort RCE.
- Bakker, D.C.E. & H. Rogaar 1993: Roodzand op de Veluwe, *Grondboor en Hamer* 47 1/2, 24-28.
- Bartels, M. 1999: *Steden in Scherven 1 en 2. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel*. Zwolle /Amersfoort.
- Benthem, M. van & M. Massop 1999: *Het wateren van hout naar een verbeterde kwaliteit van Nederlands Hout*. Amsterdam.
- Berends, H. 2021: *Historische houtconstructies in Nederland*. SPA uitgevers.
- Bezaan, J. 1932: *Beschrijving collectie J. Bezaan* (manuscript bibliotheek RCE)
- Bieleman, J. 1992: *Geschiedenis van de landbouw in Nederland 1500 – 1900*. Amsterdam.
- Bijster, P. 2019: *Snelwegen voor de Koning. Een onderzoek naar koningswegen op de Veluwe aangelegd tussen 1675 en 1702 ten behoeve van (Koning-)Stadhouder Willem III*. Rijksuniversiteit Groningen (Scriptie).
- Bijvank, P.C. 2011: *De Kruishaarderberg te Nijkerk, een historisch geografische studie*. [rapportage-kruishaarderberg1.pdf \(wordpress.com\)](#)
- Bleumink, H. 2014: *Eenheid en verscheidenheid. Een zoektocht naar een integrale cultuurhistorische waardestelling van het materiële erfgoed*. RCE brochure Amersfoort.
- Blommesteijn, C.M., H.A. Heidinga, H.H. van Regteren Altena & C.L. Verkerk 1977: *De Veluwe archeologisch-historische verkenning van de bewoningsgeschiedenis tot 1200*. Project middeleeuwse archeologie en middeleeuwse geschiedenis 1975-1976. Universiteit van Amsterdam, Working paper 4.
- Boer, A. de & W. Laan 2005: *Op zoek naar cultuurhistorie in het Actueel Hoogtebestand Nederland*. ADC rapport 447.-
- Boer, P. 2017: *Groot Middendorp, Nijkerkerweg 161-163 in Barneveld*. Doesburg, ARCX-rapport 0926.
- Boer, P. & J. Vromen 2017: *De Kelis 8 in Voorthuizen (Barneveld)*. Doesburg, ARCX-rapport 0938.
- Boone, W.J. de 1972: *An Early Medieval Grave Field on the Beumelerberg near Garderen, Province of Gelderland, Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, 20-21, 1970-1971, pp. 249-282*
- M. Boosten et al. 2011: *Boswallen. Handreikingen voor het beheer*. Probos
- M. Boosten & J. Penninkhof 2019: *Bescherming van erfgoedwaarden in het bosbeheer*. Probos.
- Born, H. en P. van den et al. 2001: *Garderen, Baken in het groen*. BDU Barneveld.
- Born, P. van den 2018: *De bewoners van Boeschoten. Darpsproat oktober* 12-16.
- Born, P. van den 2019: *De bewoners van Boeschoten (deel 2). Darpsproat april*, 5-10.
- Bosch R.A.A. 2013: *Een kleine stad in de marge. Wageningen in de late middeleeuwen (1263-1550)*. In: K. Gast, B. Kernkamp, L.Klep (red.). *Geschiedenis van Wageningen*, 98
- Bouma, N. 2020: *IJzertijdbewoning en historische schaapskooien in Barneveld*. ADC rapport 5135.
- Brokamp, B. 2007: *Landweren in Nederland*. Doctoraalscriptie.

- Brokamp, B. 2018: Geschiedenis en identificatie van de wildforstersgoederen te Wedichem. In: Meurkens, L. (red.) *Resultaten van een archeologische opgraving in het plangebied Harselaar-Zuid (gemeente Barneveld.)* Archol rapport 400.
- Brounen, F.T.S., E. Drenth & P. Schut 2010: La Hoguette north of the Rhine. The Ede Frankeneng site revisited, In: Vanmontfort, B., L. Louwe Kooijmans, L.Amkreutz, L. Verhart (eds.) *Post Farmers and Foragers. Pottery traditions and social interaction in the earliest Neolithic of the Lower Rhine Area.* Archaeological Studies Leiden University 20, 95-104.
- Brouwer, M.C. 2013: *Op die saelwehr staende een hujs. Sporen van erf Klein Harselaar met middeleeuwse voorgangers en een nederzetting uit de ijzertijd te Barneveld, Harselaar West-west.* BAAC-rapport A-11.0390.
- Busse, A.T.L.E. & P.A.C. Schut 2021 (in voorbereiding): Garderen, Klein Boeschoten. Gemeente Barneveld (Gld.). Een Archeologisch Inventariserend Veldonderzoek door middel van Proefsleuven (IVO-P), karterende en waarderende fase. Transect rapport 3392.
- Butler, J.J. 1963: Ook in de oudere bronstijd bronsbewerking in Noord-Nederland? *Nieuwe Drentse Volk Almanak* 81, 1818-212.
- Butler, J.J. 1995/1996: Bronze age metal and amber in the Netherlands (Part II:1), Catalogue of flat axes, flanged axes and stopridge axes. *Paleohistoria* 37/38, 159-243.
- Clerkx, A.P.P.M. & R.J. Bijlsma 2003: Veluwe heide blijkt open boslandschap na ecologische interpretatie van het kadastrale archief van 1832. *De Levende Natuur* 104 (54), 148-155.
- Coppens, S.L. 2017: *Biografie van de Amersfoortseweg. Landschapshistorisch onderzoek naar de route Amersfoort-Apeldoorn van de late middeleeuwen tot heden.* Groningen MA scriptie.
- Crebolder, G. 2001: Poelen, putten en pompen. In: Born, H. en P. van den et al. 2001: *Garderen, Baken in het groen.* BDU Barneveld.
- Crebolder, G. 2009: *Voorthuizen, Veel vertier en een tamelijken bloei.* BDU Barneveld.
- Crebolder, G. & D. Veldhuizen 1989: *Kohier hoofd- en haardstedegeld 1749 voor het ambt Barneveld.* Bijdragen tot de geschiedenis van Barneveld deel 13.
- Derks, G.J.M. 2010: *Oude handelswegen op de Veluwe. Historisch-geografisch onderzoek naar de hanzewegen, Hessenwegen, en postwegen.* Arnhem.
- Doorn, M. van & B. Paasman 1974 (herdruk): *Een historisch hoekje der Veluwe. Vier werken door C.A. Nairac m.m.v. H. Bouwheer.* Schaffelaarreks 1.
- Doorninck, J van: 1898:
- Drenth, E, & M.J.L.Th. Niekus 2008: Geröllkeule en Sptizhauen uit Nederland, in het bijzonder de provincie Drenthe. *Paleo-Aktueel* 19, 46-56
- Esveld, H.G. 1993: Huinen van toen tot nu. *Jaarboek 1993 Puttens Historisch Genootschap*, 40-54.
- Giessen, H. van der, G. van den Brink, D. Veldhuizen, H. van der Vlist (red.) 2008: *Barnevelds Woordenboek, het dialect van de West- en Midden-Veluwe.* Barneveld.
- Groenewoudt, B.J., P.A.C. Schut, F.J.G. van der Heijden, J.H.M. Peters, M.H. Wispelwey 2006: *Een inventariserend veldonderzoek bij de Hunneschans (Uddel, Gelderland). Nieuwe gegevens over de steentijdbewoning bij het Uddelermeer en een beknopt overzicht van de onderzoeksgeschiedenis van de Hunneschans.* Amersfoort Rapportage Archeologische Monumentenzorg 143.
- Groenman-van Waateringe, W. 2006: Palynologisch onderzoek Wilde Kamp. In: Spek, Th. et al. Ouderdom en ontstaanswijze van cirkelvormige eikenstrubben in het natuurterrein 'De Wilde Kamp' bij Garderen (Noordwest-Veluwe). *Amersfoort Rapportage Archeologische Monumentenzorg* 131. 69-79.
- Hacke-Oudemans J.J. 1969: *Bijdragen tot de geschiedenis van de Veluwe en andere onderwerpen.* Nijkerk.
- Heijgen, E. van 2015: *De Veluwe als jachtlandschap. Een onderzoek naar de locatiekeuze en ruimtelijke inrichting van jachtgebieden op de Veluwe tussen 1650 en 1930.* Rijksuniversiteit Groningen (scriptie).
- Hoek, K. van der & G. Crebolder 2014: *Kadastrale atlas Gelderland 1832. Tekst en kadastrale gegevens Barneveld, Garderen en Voorthuizen.* Arnhem.
- Holwerda, J.H.H. 1912: Korte mededelingen: Klein-Boeschoten. *Oudheidkundige Mededeelingen van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* VI, 73-74.
- Horst, M. & M. Spek 2014: De landschapsbiografie. Beschrijving van de methodiek en toepassing in de praktijk. In: W.H.G. Simons & D. van Dorp (eds.) *Praktijkgericht*

onderzoek in de ruimtelijke planvorming. Methoden voor analyse en visievorming. Wageningen, 103-125.

- Hulst, R.S., & A.D. Verlinde 1976: Geröllkeulen aus Overijssel und Gelderland. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 26, 93-126.
- Huijts, C.S.T.J. 1992: *De voor-historische boerderijbouw in Drenthe. Reconstructiemodellen van 1300 vóór tot 1300 na Chr.* SHBO. Arnhem.
- Janssen, W. 2001: De geschiedenis van Gelre tot het Traxxtaat van Venlo in 154. Een overzicht. In: J. Stinner & D.M.Oudesluij (red.) *Gelre – Geldern – Gelderland. Geschiedenis en cultuur van het hertogdom Gelre.* Geldern, 13-28.
- Japikse, N. 1938: *Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden in woord en beeld. Nederlanders en hun wereld.* Amsterdam.
- Jonge, E. & B.J. van den Enk (red.) 1990: *De herengoederen op de Veluwe. Deel 1. De herengoederen in de gemeenten Ede en Barneveld.* Veluwse geslachten Publicatie 257.
- Keunen, L.J. 2018: *Notitie cultuurhistorisch beleid.* Gemeente Barneveld.
- Keverling Buisman, F. 1989: *Kadastrale Atlas Gelderland 1832,* Nijkerk. Arnhem.
- Koot, H. & B. van der Have 2001: Graven in Rijswijk. De Steentijdmensen van Ypenburg. Stichting Rijswijkse Historische Projecten.
- Kort, J.C. 1995: Repertorium op de lenen van de hofstede Lokhorst 1254-1793. *De Nederlandsche Leeuw* 112,
- Kroes, J. 1985: *De historische nederzettingsstructuur van Garderbroek (gem. Barneveld).* Utrecht (Geografisch Instituut Werkverslag case study no 4)
- Lauberg, R. 2013: *Garderen-Bergsham een cultuurhistorische wandeling.* Matrijs.
- Louwe Kooijmans, L.P., P.W. van den Broeke, H. Fokkens, A. van Gijn (red.) 2005: *Nederland in de Prehistorie.* Amsterdam.
- Louwe Kooijmans, L.P. 2017: *Onze vroegste voorouders. De geschiedenis van Nederland in de steentijd van het begin tot 3000 v.C.* Amsterdam.
- Maes, B., R. van Loon & C. Hiddes 2021: *De oude boskernen en autochtone bomen en struiken van Klein Boeschoten.* Ecologisch Advies Bureau Maes.
- Martens van Sevenhoven, A.H. 1925: Marken in Gelderland. In: *Geschiedkundige atlas van Nederland.* 1-184.
- Meurkens, L. (red.) 2018: *Op zoek naar het middeleeuwse Wedichem. Resultaten van een archeologische opgraving vn het plangebied Harselaar-Zuid (gemeente Barneveld).* Leiden Archol rapport 400.
- Mooren, J.R. 2005: *Groesbeek, Hoflaan definitief archeologisch onderzoek.* BAAC rapport 05.034.
- Nairac, C.A. 1868: Historisch overzicht van den vroegeren toestand der Veluwe. In: Lezingen door C.A. Nairac gehouden voor het departement Barneveld van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in de periode 1845 – 1867. In: Crebolder G. & D. Veldhuizen (red.) Bijdrage tot de geschiedenis van Barneveld deel 4.
- Nairac, C.A. 1871: *Barneveld onder de regering der ampts-jonkers 1684-1795.* Barneveld.
- Nairac, C.A. 1871: *Geschiedenis van de kerk te Barneveld van 1533-1795. Uit oorspronkelijke bronnen zamengesteld.* Barneveld.
- Nairac, C.A. 1878: *Een oud hoekje der Veluwe door een plattelands burgemeester.* Barneveld.
- Nairac, C.A., 1882: *Nog een oud hoekje der Veluwe door een plattelands burgemeester.* Barneveld.
- Neefjes, J. 2006: *Oerbos, leefbos, heide en cultuurland. Landschapsgeschiedenis van de stuwwal Ermelo-Garderen. Historisch-geografische kartering van het landschap.* Overland.
- Neefjes, J. 2015: *Historische landschappen van de gemeente Barneveld.* Barneveld / Wageningen.
- Neefjes, J. 2018: *Landschapsbiografie van de Veluwe. Historisch-landschappelijke karakteristieken en hun ontstaan.* RCE / SBB Amersfoort.
- Nieuwenhuize C. 2014: *25 jaar amateur archeologie.* Apeldoorn SAGA 3.
- Nooij, A. 2003: Boerderij De Harn. In: *Boeren Erfgoed. Boerderijen in Bennekom, Ede en Lunteren door de eeuwen heen.* Ede. 41-44.
- Olst, E.L. van 1993: *Landelijk bouwkunst Utrecht.* SHBO.
- Olst, E.L. van 1996: *Landelijke bouwkunst Gelderland.* SHBO.
- Oort, F. van 2003: Bouwkundige ontwikkelingen. In: *Boeren Erfgoed. Boerderijen in Bennekom, Ede en Lunteren door de eeuwen heen.* Ede.

- Oosting, R. & K. Vlierman 1992: "De Zeehond" een Groninger tjalk gebouwd in 1878 vergaan in 1886. Opgravingsverslag 13. Flevobericht 323.
- Ouden, J. den & T. Spek (ed.) 2007: *Ontstaanswijze van eikenclusters in het natuurterrein De Wilde Kamp bij Garderen: Landschapsgeschiedenis, bodemontwikkeling en vegetatiegeschiedenis*. RAM 131B.
- Peeters, R.A. van & E.L. van Olst 1993: *Landelijke bouwkunst Utrecht*. SHBO
- Popta,, van Y. 2021: Bekendste wrak Flevoland pronkt met verkeerde naam. RUG.nl Rijksuniversiteit Nieuwberichten 18 mei 2021.
- Popta, van Y. 2021 (in voorbereiding): De Fedusie.
- Prins, A.H.J. 1982: Jan van Schaffelaar. Requiem voor een Gelders Ruiters. Barneveld. Schaffelaarreks 12.
- Roessingh, H.K. 1979: De veetelling van 1526 in het kwartier van Veluwe, A.A.G. *Bijdragen* 22, 3-57.
- A. Roos, & J.Neefjes 2006: *Bureaustudie bosbodempverstoring in boswachterij het Speulderbos*. Arnhem/Wageningen.
- Schabbink, M. (red.) 2015: *Vier eeuwen boeren. Synthese Oogst voor Malta onderzoek: Archeologische sporen van boerderijen en erven 1250-1650*. Nederlandse Archeologische Rapporten 049.
- Scholte Lubberink, H.B.G., L.J. Keunen & N.W. Willemse 2015: *Op het kruispunt van de vier windstreken. Synthese voor Malta onderzoek de Gelderse Vallei (Utrechts-Gelders zandgebied)*. Nederlandse Archeologische Rapporten 48.
- Schut, P. 1991: *Een inventarisatie van neolithische bijlen uit Gelderland ten noorden van de Rijn. Amersfoort*, Nederlandse Archeologische rapporten 11.
- Schut, P. 1993: Ede. In: R.S.Hulst, *Archeologische kroniek van Gelderland 1992, Bijdragen en Mededelingen Vereniging Gelre* 84, 206-207.
- Schut, P.A.C. 2011: Er is meer tussen hemel en ... aardse monumenten. *Westerheem* 60/2, 73-81.
- Schut, P. 2012: De invloed van historische wallen op de moderne topografie in de gemeente Barneveld. In: *Tot hier en niet verder. Historische wallen in het Nederlandse landschap. De stand van kennis*. RCE Amersfoort. 265-282.
- Schut, P. 2013: De Barneveldse landweer teruggevonden? *Oud Barneveld* 103, 29-34
- Schut, P.A.C. 2014: Walburgen und Motten des 10. Bis 13. Jahrhunderts in der Provinz Gelderland. In: J.Lieven, B. Thissen & R.Wientjes (Hrsg.) *Verortete Herrschaft. Königspfalzen, Adelsburgen und Herrschaftsbildung in Niederlothringen während des frühen und hohen Mittelalter*. Schriften der Heresbach-Stiftung Kalkar Band 16, 311-334.
- Schut, P. 2018a: De vroege geschiedenis van Boeschoten en zijn omgeving: een parel op de Veluwe. *Darpsproat* oktober 2018, 5-12.
- Schut, P.A.C. 2018b: *Historische landschapselementen. Toelichting op de historische landschapselementen in de gemeente Barneveld*. Barneveld.
- Schut, P.A.C. & P. Kloosterman 2018: *Naar een zinvol archeologiebeleid. Toelichting op de archeologische waarden- en verwachtingenkaart van de gemeente Barneveld*. Barneveld.
- Schut, P. 2021: *De Burght, Barneveld (gemeente Barneveld) : een bureaustudie*. CH Advies in Lagen rapport 2.
- Slicher van Bath, B.H. 1960: *De agrarische geschiedenis van West-Europa (500-1850)*. Utrecht.
- Spek, Th. et al. 2005: *Ouderdom en ontstaanswijze van cirkelvormige eikenstrubben in het natuurterrein 'De Wilde Kamp' bij Garderen (Noordwest-Veluwe)*. RAM 131.
- Stouthamer, E. K.M. Cohen & W.Z.Hoek 2015: De vorming van het land. Geologie en geomorfologie. Utrecht.
- Toebast, J. & J. de Bruijn, 2009: Schaapskooien: ontstaan, functie , typologie. *Oud Scherpenzeel* 2009, 8-11.
- Veen, J.S. van 1909: Koopbrief van het Huis van Ammerszoden (1424). *Gelre* XII, 227-284.
- Veen,P. B. Maes & E. van den Dool 2017: *Het Elspeterbos. Verleden, heden en toekomst van een historisch malenbos*. Nunspeet, Utrecht.
- Veldhorst, A.D.M. 1991: Het Nederlandse vroeg-19^e-eeuwse kadaster als bron voor andersoortig onderzoek, een verkenning. *Historisch Geografisch tijdschrift* 9, 8-27.
- Veldhuizen, A. van 2007: naamloos manuscript. Voorthuizen.

- Verlinde, A.D. & R.S. Hulst 2010: *De grafvelden en grafvondsten op en rond de Veluwe van de Late Bronstijd tot in de Midden IJzertijd*. Amersfoort Nederlandse Archeologische Rapporten 39.
- Voskuil, J.J. 1979: *Van vlechtwerk tot baksteen*. Arnhem / Zutphen SHBO 2.
- Waals, C.E. van der (z.j.): *Klein Boeschoten* (manuscript).
- Waals, C.E. van der (1976): *Boeschoten. Een Veluwe kroniek*. Barneveld.
- Waals, C.E. van der (1974): De geschiedenis van het bos van Boeschoten. *Nederlands Bosbouw tijdschrift* 46-2, 44-46.
- Waals, J.D. & W. Glasbergen 1955: Beaker types and their distribution in the Netherlands, *Palaeohistoria* 4, 5-46.
- Waals, J.D. van der 1972: Die durchlochten rössener Keile und das frühe Neolithikum in Belgien und den Niederlanden, in: J. Lüning (hrsg.), Die Anfänge des Neolithikums vom Orient bis Nordeuropa, Teil 5a Westliches Mitteleuropa. Köln. *Fundamenta Monographien zur Urgeschichte* A3, 153-184.
- Waals, van der M. 2012: *Herbestemmingsstudie Klein Boeschoten*. Amsterdam, van der Waals & Zeinstra architecten.
- Willemse, N.W. 2015: *Beknopte toelichting bij de geomorfogenetische kaart schaal 1:10.000 van de gemeente Barneveld*. RAAP notitie 5103.
- Winter, J.M. 1962: *Ministerialiteit en ridderschap in Gelre en Zutphen*. Groningen.
- Winter, J.M. van 2013: Adel en ridderschap in Gelre, tiende tot dertiende eeuw. In: *Adel en ridderschap in Gelderland. Tien eeuwen geschiedenis*. Arnhem 13-28.
- Ypey, J. 1982: Flügellanz in niederländischen Sammlungen. In: G. Krause (Hrsg.), *Vor- und Frühgeschichte des unteren Niederrheins, Rudolph Stampfuss zum Gedächtnis*, Bonn 1982 (Quellenschriften zur westdeutschen Vor- und Frühgeschichte, 10), 241-267.
- Zon, M. van & S.D. Hagedoorn 2019: Van ijzertijd naar betontijd. Definitief onderzoek in plangebied De Driehoek (cluster 2 & 3), gemeente Barneveld. Archol rapport 410.

22 Bijlagen

22.1 Bijlage 1 Ruimgeld

RUIM G E L D²⁶⁶.

De hieronder afgedrukte brieven geven een beeld De betekenis van het „ruimgeld" en de wijze van inning. De eerste bevindt zich in de Brieven van het Hof met het Kwartier van Arnhem, No. 514, de beide volgende in het archief van het huis ter Horst te Loenen op de Veluwe (Rijksarchief in Gelderland).

I. 1548 — December 13.

Aen Heynrick van Middachten.

Erentfeste ende frome, besunder guede vrundt, So Ro. Keys. Maj., onser alreghedichsten heren, ruymgelt op Veluwen in desen tegenwoordigen scrickeljaer, as u bewust, verschenen, is den scholten scrifflick beveell geschiet tselve ruymgelt terstont uyt to setten laten ind den wiltfursteren, den sulx van oltz geboert in to manen, die setcedelen dairvan aver to leveren.

Is hyromme van wegen und in naeme Keys. Maj. onse vlytige gesynnen ind ernste beveell, gy as averste wiltfurster die setcedelen van uwen bewynde vorderen, dat ruymgelt inmaenen ind nae alder gewoenten aen handen des rentmeisters Johan Bentynx van wegen ind tot behoiff Keys. Maj. uytri(chten doet), allet nae alder gewoenten. Geschreven" tot Arnhem den XIHden dach Decembris XVCXLVIII. Cantzler etc.

II. 1648 —October 17.

Edel ende erentfest, besondere, goede vriendt, Alsoo ons de heere Rutger Huygens, raedt deses furstendombs ende graeffschaps, als rentmeester in Veluwen ende Veluwenzoom te kennen gegeven heeft, dat op den schrickeldach tusschen st. Peter ende Matthiis den tegenwoordigen jaere 1648 verscheenen siin alsulcke ruymgelden als de gemeyne huysluyden op Veluwen ende Veluwenzoom voornoemt alle schrickeljaer in handen van den voorn, rentmeester te betaelen schuldich ende gehalten siin ter oorsaecke dat zy de gemeyne stegen ende straaten gebruycken ende dat volgens setting der gedeputierde setteren van ieder ampt ende naer advenant haers quick 1) , haefT ende beesten; ende dat U.L. wiltvorster tot Vaessen, Hal ende Eerdtheek ziin, alvvaer men voor alsulcke ruymgelden den vors. rentmeester te betaelen schuldich is viiftien goltgulden, die U.L. als overste wiltvorster aldaer in te vorderen gehalten. siin; gesinnen daeromme op aenholden des voorn, rentmeesters, dat U.L. onvertochlyck aen den buyrmeesteren. ende setteren tot Vaessen, Hal ende Eertbeek ende den scholten van Eep ende Brummen ieder in 't siin (denwelcken wy by onse andere brieven oock sulcx te doen bevolen hebben) vorderen ende vervolgen, dat bovengemelte somma ter oorsaecke van de voors. ruymgelden uutgesett cnde U.L. die setcedulen overgelevert worden nae olcien gebruyck, als sulcx behoort, ende dat, soo haest d'uytsetting gedaen ende die setcedulen U.L. gelevert sullen siin, U.L. aenstondt bestaen te heffen, te beuren ende met allen vliit de penningen in te vorderen ende binnen den tiidt van veerthien daegen naedat d'uytsetting

---

²⁶⁶ Van Veen 1909.

gedaen sal siin, in handen van den voornoemden rentmeester
overtellen ende daerbenevens dat U.L. in dieselve tiidt van veerthien
daegen overschicken aen die van de Rekeningh alhier copie authenticq
van de voors. setcedule, sonder daervan te blyven in gebreecke. Met
beveling Godes. Geschreven t'Arnhem den 17 den Octob. 1648.
Die Raeden des vorstendoms Gelre ende graeffschaps Zutphen.
Ter ordonnantie van deselve: J. SLUYSKEN.
Den edelen ende erentvesten Alart Hackfort,
wiltvorster tot Vaessen, Hal ende Eerdtheek,
onsen besonderen, goeden vriendt.

III. 1654 — December 20.

Hoich Edelgeboren, gestrenghe heer ende neeff, lek hebbe my volgens
U.HoichEd begeren op die gelegentheyt vant innen der ruymgelden geinformeert
ende bevonden, dat dselve van olden tyden nae die groete
van der huysluden bedrieff ende gestalt van haer verquick ofte beesten,
voort van 't gebuyck van des fursten heetvelden, broecklanden, straten
ende stegen, vehenen ende anders na alder gewoente moeten worden
uutgesett by den schuiten ende setteren ende den besitter van een wilffurste] %
oet gehouden is alle vier j air, simde een schryckeljaer, diepenningen
in te manen ende aen den rentmeester vaa Veluwen te leveren.
Arnhem den XXsten Xbris 1654.

U. Hoich Ed. dienstwillige dienaer ende neeff
Alex. Schimmelpenninck van der Üye
Hoich Edelgeboren, gestrenghe heer,
miin heer Olivier Hackfort tot Loenen
___ op de Horst.

Nairac 1882, 10 citeert een passage uit Sloet van Al's p.81

"Daervan heeft elck vastgoed zijn aenpaert nae der settinge der scholten en setters op
Veluwe en Veluwenzoem nae groete van der huijsluijde bedrieff eind gestalt van oeren vee
ende quick off beesten. Ende dat voert van des forsten heetvelden, broucklanden,
straeten en stegen, venen ende anders, nae older gewoenten. Ende is de overste en de
onder wilffosters gehouden dieselve penningen (508 gouden gulden 3 oort) wijt te
maenen, toe vorderen ende in handen des rentmeisters van Veluwe te leveren'

	16 17	=12 W12	1581 idem (Wolter van Boerschaten) vernijt eedt 1591 Missive van het Hof aan den schout van Barneveld, houdende verzoek om bericht, waarom de ontvanger der contributie Niesken van Boeschoten, weduwe, met diensten heeft bezwaard	
	18	Z12	1593 Egbert van Boerschaten, erve sijnes vaders Wolters. Daeraff die ander helft tobehoort Meynert Henriksen van Houwelwerff	
17e	19 20	Z18 D19	1643 Hartger Egberts van Boeschooten, erve sijnes vaders Egberts, beleent 1678 Mechtelt Hartgers uyt cracht van dispositie haeres vaders beleent. Haar man Elbert Wouters is haer holder	
18e	21 22 23 24	Z20 B21 N22 23	1729 Heimen Elberts, oudste soon van Mechtelt Hartgers en Elbert Wouters, egteluyden, beleent 1734 Evert Elberts, erfgenaem sijn broeders Heimen, beleent 1743 Willemtje Jacobs Schuurman, weduwe van Gerrit Egbertse van Essen, erve haars neefs Evert Elberts, beleent 1744 Voor geërfden Gerard Derk Suermond, Wouter Crolboom, alsmede Aart Jansen leenman des Huyses en Hoves Laar en Derk Timmer leenman des Graaflijkheids Buuren, compareerde Geertjen Elberts, bejaarde dogter, gesond van lighaam, met ons gaande en staande en haar verstand, uytpraak en memorie volkomen magtigh. Zij erklaarde met de warme hand over te geven aan Willemtje Jacobsen Schuurman, weduwe van Gerrit Egbers en haaren erven het leen wilffursten goed genaamd Boeschoten, leenroerig aan het Furstendom Gelre en Graafschap Zutphen, als mede den tient uyt het gemelde erf en goed Boeschoten leenroerig aan den Huyse Lokhorst beyde in den ampte van Barneveld carspel Garderen gelegen. Nog een erfjen en goedjen bestaande in huys hoven en vordere getimmer met de daartoe gehoorende bouw, wey, driest en plaggevelden, wallen slooten en houtgewasschen, soo en als Wouter Jansen het selve gebruykt en in buurschap Garderbroek gelegen. Vorder verklaart sij met de warme hand over te geven aan haar neef Meeuws Jansen, soon van Jan Petersen en sijnen erven alle haare vordere allodiaale ongereede goederen, bestaande in een erfjen met de daar toe gehoorende landerijen bewoond bij Teunis Jansen; nog een erfjen met de daar toe gehoorende landerijen bewoond bij Reijer Cornelissen; nog drie molder bouwland in Eschoter Enk, van Teunis Gerritsen aangeërft; nog een stuk bouwland, driest, schaapschot en houtgewassen genaamd de Hoeff onder den Aanstoot gelegen. Een hooymaat en een weymaat met sijn houtgewassen genaamd Veluwschooten; alle gelegen in den ampte van Ede kerspel Aanstoot en buurschap Eschoten. Vorder geeft sij met de warme hand aan voorengemelte haaren neef Meeuws Jansen en sijnen erven, haare gereede goederen bestaande in peerden, beesten, schapen, haar gesaayde kooren en de Vaag in het land, wagens ploeg en eegden, coper en tin, bedde en bult, voorts allerhande huys, bouw en deelgereedschap, niets van allen uytgesondert, als alleen behoud sij haar silver en goud en t geen tot haar lijf behoort, als mede haar kast met linnen en het gedorste en ongedorste koorn	
	25 26 27	Z23 25 V25	1751 Evert Gerritse van Essen, erve sijns moeder Willemtje Jacobs Schuurman, beleent 1778 Evert Gerritsen en Jantje Cornelissen, eheluyden, laten haar open testament van 29 november approberen en registreren 1779 Jantje Cornelissen, weduwe Evert Gerritse van Essen, in qualiteit als tugtenaarse beleent.	
19e	28	K27	1820 wordt de helft van het goed verkocht door de kinderen van Jantje Cornelissen aan Aart Jansen van de	

	29	K27	Pol en Gijsbert Gerrits die tot dat moment het goed in pacht hadden. 1836 wordt de andere helft verkocht aan dezelfde Aart Jansen die nu Aart van Boeschoten wordt genoemd.	
	30 31	Z29	----- 1848 verkocht aan Aart Eijbertsen van den Berg 1860 kopen Jan en Aart van de Berg de boerderij, waarna al na enkele jaren Aart vertrekt.	
20e	32 33 34 35	D32 F33 F33	----- 1901 Koopt J.H. Nachenius Klein Boeschoten 1947 draagt hij het over aan C.E. van der Waals-Nachenius 1988 wordt het omgezet naar de BV Klein Boeschoten. Nu onder beheer van J.D. van der Waals 2010 heeft M. van der Waals het beheer overgenomen.	

In de kolom verw(ijzingen) wordt met de letters verwezen naar de familie relatie en naar de voorgang(st)er. B= broer; Z=zoon; W=weduwe; D=dochter; N=neef; K=kinderen; F=familie.

22.3 Bijlage 3 Gegevens over de kadastrale percelen uit 1832 (afb.Afb. 104)

KLEIN BOESCHOTEN				
Kad.nr 2020 Globale ligging	Kad.nr. 1832 ²⁶⁷	klasse	Beschrijving	oppervlak
	Binnen de wal			
	4	1	heide	5.60
GDR03 A225	5	1	Heide met struiken	4.20.60
	46	1	heide	17.60
	48	1	heide	24.90
GRD03 A231	53	1	heide	61.30
GRD03 A233	58	2	heide	1.46.00
	59	1	uitweg als heide	31.30
GRD03 A233	60	2	heide	5.63.50
GRD03 A063	63	2	heide met struiken	20.80
GRD03 A065	65	2	heide met struiken	16.10
GRD03 A067	67	2	heide met struiken	60.50
GRD03 A069	69	1	heide	2.95.00
GRD03 A070	70	2	heide	14.20
GDR03 A224	71	2	heide	48.00
GDR03 A073	73	2	heide met struiken	43.40
GDR03 A352	74	2	heide	4.01.10
SUBTOTAAL 1832				21.69.90
Heide buiten de wal eind negentiende eeuw*				
GDR03 A337; A335	171	3	heide	5.27.60
GRD03 A331; VHZ02 E717; E630	175	3	heide	1.35.10
GRD03 A331; VHZ02 E717; E630	176	3	heide	1.71.40
GDR03 1319	178	3	heide	2.10.10
Gdr03 A346; A349; A350	72	3	heide	11.13.20
SUBTOTAAL 1890				21.57.40
*In 1832 in bezit van Maalschap Voorthuizen. 72 is gedeeltelijk in bezit van Klein Boeschoten gekomen.				
GROOT BOESCHOTEN				
Kad.nr 2020	Kad.nr. 1832	klasse	beschrijving	oppervlak
	17	3	heide	99.50
	18	3	heide	2.13.30
	20	2	heide	21.80
	21	1	heide	16.10
	22	1	heide	5.17.70
	23	1	heide	29.30
	27	1	heide	1.40.50
	75	2	heide met struiken	1.65.40
	76	2	heide	97.20
TOTAAL				13.00.90

²⁶⁷ Hoek & Crebolder 2014.

KLEIN BOESCHOTEN				
Kad.nr 2020	Kad.nr. 1832	klasse	Beschrijving	oppervlak
GDR03 A064	64	5	hakhout	2.63.40
GDR03 A068	68	5	hakhout	62.30
GDR03 A062	62	4	hakhout	27.20
GDR03 A006	6	5	hakhout	1.56.20
GDR03 A180	15	5	hakhout	1.11.20
GDR03 A049	49	3	hakhout	5.40
GDR03 A0519	51	4	hakhout	22.40
GDR03 A054	54	4	hakhout	16.60
TOTAAL				6.64.70

GROOT BOESCHOTEN				
Kad.nr 2020	Kad.nr. 1832	klasse	Beschrijving	oppervlak
	16	5	hakhout	10.74.10
	33	4	hakhout	24.90
	35	5	hakhout	8.60
	32	5	hakhout	2.90
	26	4	hakhout	10.30
	36	1	Hakhout en erf	1050
TOTAAL				11.31.30

KLEIN BOESCHOTEN				
Kad.nr 2020	Kad.nr. 1832	klasse	Beschrijving	oppervlak
GDR03 A229	1	5	Weiland	5.74.80
GDR03 a227	2	5	weiland	0.66.20
GDR03	41	2	weiland	0.02.10
TOTAAL				6.44.10
GDR03 a003	3	5	bouwland	0.56.60
GDR03 a008	8	4	bouwland	0.59.40
GDR03	9	5	Uitweg als bouwland	0.75.40
GDR03 A229	10	4	bouwland	0.92.80
GDR03 A1322	11	3	bouwland	0.63.70
GDR03 A227 (ged.) en 1322 (ged.)	12	2	bouwland	0.17.60
	42	2	bouwland	0.16.50
GDR03 A1322 (ged.)	44	3	bouwland	0.23.30
GDR03 a1121 (ged.)	47	4	bouwland	0.16.80
GDR03 A050	50	3	bouwland	0.61.80
GDR03 A231	52	5	bouwland	1.40.40
GDR03 A055	55	4	bouwland	2.03.30
GDR03 A056	56	5	bouwland	0.36.40
GDR03 A057	57	5	bouwland	0.35.40
TOTAAL				8.99.40

GROOT BOESCHOTEN				
Kad.nr 2020	Kad.nr. 1832	klasse	Beschrijving	oppervlak
	24	5	weiland	3.21.20
	28	5	weiland	2.53.20
Totaal				5.74.40
	7	5	bouwland	3.22.90
	13	4	bouwland	0.99.80
	14	5	bouwland	1.18.00
	25	5	bouwland	1.48.40
	29	4	bouwland	3.32.20
	34	4	bouwland	0.29.40
	37	2	bouwland	0.13.80
	39	2	bouwland	0.19.20
	40	3	bouwland	0.94.80
	170	5	bouwland	1.10.40
TOTAAL				12.88.90

22.4 Bijlage 4 Lijst met illustraties

Afb. 1 De ligging van Boeschoten (rood) in Nederland en de belangrijkste locaties van de in de tekst genoemde toponiemen rond Boeschoten: 1. Boeschoten; 2. Gat van Zus; 3. Wilde Kamp'; 4. Garderen; 5. Grafheuvels Bergsham en Hoge Boeschoterweg; 6. Koudhoorn; 7. Hunnenweg en grafheuvels Zevenbergjes; 8. Voorthuizen; 9. Grafheuvels De Koepel; 10. Grafheuvels De Terp (Hooiweg/Hoge Boeschoterweg; 11. De Steenberg; 12. Watersemeertje (bron: AHN en Topografische Dienst, Emmen).....	10
Afb.2 Joan H.Nachenius. (coll. fam. van der Waals).	11
Afb.3 Clara van der Waals - Nachenius in het Toverhuis. (coll. archief fam. van der Waals).	12
Afb.4 Diderik van der Waals in 2019 voor de vitrine over de Bekerculturen in Museum Nairac (foto M. Hoenderdaal).	12
Figuur 5 Links: Marian van der Waals de huidige beheerder; rechts: Jannes van Beek die al meer dan 50 jaar werkzaam is in het bos van Klein Boeschoten (archief fam. van der Waals).	13
Afb.6 Chronologisch schema (Koot & van der Have 2001).	14
Afb.7 Klokbeek gevonden aan de Hunnenweg (foto Museum Nairac).....	16
Afb.8 De akkers van Boeschoten (foto Erfgoedfoto.nl).....	18
Afb.9 Gletsjer in IJsland (foto Kristín Sigurðardóttir).	22
Afb.10 Het ontstaan van stuwwallen (links) en de Gelderse Vallei (naar Stouthamer, Cohen & Hoek 2015).	23
Afb.11 Uitsnede van het Actueel Hoogtebestand Nederland met profiel 1. Boeschoten; 2. Gat van Zus.....	24
Afb.12 Uitsnede van de geomorfologische kaart (kaartblad 32). Zie de tekst voor de relevante legenda eenheden.	25
Afb.13 Detail Bodemkaart zie de tekst voor de legenda (kaartblad 32 Oost 1997).	27
Afb.14 Detail van de geomorfogenetische kaart van Barneveld (linksboven aangevuld met de geomorfologische kaart 32). Bruin=esdek; oker=stuwwal; paars=droogdal. De wormvormige eenheden zijn paraboolduinen van dekzand (bron RAAP Willemse 2015).	28
Afb.15 Jagers aan de Houtbeek (compilatie P. Schut).....	30
Afb.16 Generaliseerd pollendiagram (Louwe Kooimans et al. 2005, fig. 3.12).	31
Afb.17 Geröllkeul gevonden in Boeschoten (Bezaan 1932).....	32
Figuur 18 De grafheuvel van Klein Boeschoten (P. Schut).....	33
Afb.19 Grafvondst van 't Sol met barnstenen kralen afkomstig van de kust, een bijl uit Denemarken, een dolk uit Grand Pressigny en een hamerbijl uit vermoedelijk Duitsland (foto Rijksmuseum van Oudheden).	34
Afb.20 Standvoetbeker afkomstig van Boeschoten (foto RMO).	35
Afb. 21 Vuurstenen dolk uit het laat neolithicum gevonden bij Boeschoten (Bezaan 1932).....	36
Afb. 22 De ligging van de grafheuvels rond Boeschoten. Kleine cirkels : 1 of 2 grafheuvels ; grote cirkels meer dan 2 grafheuvels; B=Boeschoten; G=Garderen; K=Koudhoorn; 1 =De Zeven Bergjes; 2=De Koepel; 3=Bergsham; 4=De Terp (Hooiweg/Hoge Boeschoterweg; 5 De wilde Kamp.....	37
Afb. 23 Bronzen bijl en mogelijk falsificaat (tekeningen Bezaan 1932)	39
Afb. 24 De ligging van de raatakkers (celticfield) in de omgeving van Boeschoten (bron: Erfgoed gezocht).....	40
Figuur 25 De raatakkers van Koudhoorn strekken zich in beperkte mate uit tot binnen het onderzoeksgebied van Klein Boeschoten. Een tweede complex ligt aan de oostzijde. In de noordelijke uitloper zijn de walletjes moeilijk te onderscheiden. Het kan op basis van het AHN niet worden uitgesloten dat beide complexen oorspronkelijk bij één groot akkergebied hoorden dat zich ook onder de akkers van Boeschoten uitstreckte. De grafheuvels (G) zijn als witte puntjes herkenbaar (AHN bewerking W. Derickx).....	40
Afb.26 Reconstructie van een erf uit de ijzertijd in Lunteren (foto P. Schut).	41
Afb.27 Details van het AHN met daarop het Gat van Zus en de naast gelegen kuil. Ten oosten hiervan zijn de resten van raatakkers te herkennen (W. Derickx)	43
Afb.28 Vleugellans gevonden op de Bergsham (foto P. Schut).....	45
Afb.29 Op het AHN is de kasteelheuvel (motte) Lockhorst goed herkenbaar als een hoogte (bruin) met daaromheen de gracht (blauw). Links is de Heiligenbergerbeek herkenbaar (ahn.arcgisonline.nl).....	48

Afb.30 Detail van de maalschappenkaart met in rood de ligging van Boeschoten (Martens van Sevenhoven 1925 blad 14).	48
Afb.31 De eigendommen van de maalschappen en Boeschoten. In rood zijn de onderzoeksgebieden aangegeven. De Steenberghe ligt op de kruising van de drie maalschapsgrenzen. Het Kieftveen ligt buiten de kaart op de grens van de maalschappen van Voorthuizen en Garderen. Het betreft hier de maalschapsgrenzen op basis van eigendommen (1832) en niet de kadastrale- of gemeentegrenzen.	50
Afb.32 Uitsnede van het AHN met in geel de ligging van de Steenberghe.	50
Afb.33 Bij de grensbepaling in 1826 wordt opnieuw het Steenbergje vermeld (Archief gemeente Barneveld 263-727).	51
Afb.34 De wildforsters op de Veluwe (Van Heijgen 2015, fig. 18).	53
Afb.35 Restanten van de kranten waar het aardewerk in was verpakt.	56
Afb.36 De negentiende eeuwse verkoopadvertenties van Klein en Groot Boeschoten (Archief gemeente Barneveld).	59
Afb.37 Zeventiende-eeuws document met de naam van Egbert van Boeschoten (vierde regel).	61
Afb.38 Sluitsteen boven de deeldeur met het wapen van Boeschoten (foto P. Schut).	62
Afb.39 Luchtfoto van de opgraving in Harselaar - Zuid. Onder zijn de paalsporen van de grote boerderij te zien en aan de rechterzijde een waterput (grote donkere vlek). Aan de bovenzijde twee schuin op de as van de boerderij gerichte bijgebouwen (foto J. van Uffelen).	65
Afb.40 Kaart van de bezittingen van Boeschoten in 1932 (J.C. Nachenius).	67
Afb. 41 De Veluwe door N. van Geelkercken (1586-1656) en de Postkoetsenkaart uit 1815 met Boeschoten.	70
Afb.42 Ligging van de middeleeuwse routes rond Boeschoten geprojecteerd op kaart van HISGIS Gelderland. P=Putten, B= Boeschoten, K=Koudhoorn, G=Garderen.	70
Afb. 43 Reizigers bij een boerderij aan de Arnhemse Karweg. (tek. Jan van de Velde 1593-1641. © Christie's Images Limited 2014).	71
Afb. 44 Lang de route van Boeschoten naar Stroe, vermoedelijk de Mooie Laan, met Clara van der Waals-Nachenius naast de koetsier Schimmel (archieffam. van der Waals).	73
Afb. 45 Links: De herder Mouw(?) met een van de laatste schaapskuddes op een veldweg. Rechts: een plaggenwagen op een akkerweg (archieffam. van der Waals).	73
Afb. 46 Kaart De Man 1805--1812.	74
Afb.47 <i>TMK 1850 met in gele lijnen de wegen en paden uit 1832. Doorgaand wegen geel; veldwegen gearceerd.</i>	74
Afb. 48 Bonnekaart 1872.	75
Afb. 49 Bonnekaart 1890.	75
Afb. 50 Bonnekaart 1909.	76
Afb. 51 Bonnekaart 1913.	76
Afb. 52 Bonnekaart 1931.	77
Afb. 53 Topografische kaart 1953.	77
Afb. 54 Topografische kaart 1974.	78
Afb. 55 Topografische kaart 1995.	78
Afb. 56 Regionale weg van Milligen naar Garderen.	79
Afb. 57 Kaart uit 1889 - mogelijk bijgewerkt in 1912 (gemeente archief Barneveld).	79
Afb. 58 De ontwikkeling van de paden op Boeschoten in 1832, 1850, 1913, 1950 en 1993.	80
Afb. 59 Detail van het AHN met aan de oostzijde van de Karweg tussen de gele lijnen karresporen.	81
Afb. 60 Detail van het AHN met karresporen bij de uitgang naar Koudhoorn.	82
Afb. 61 Detail van het AHN aan de noordoostzijde van Boeschoten met tussen de gele lijnen karresporen.	83
Afb. 62 De mooie laan aan de noordoost zijde (P. Schut).	84
Afb. 63 De ligging van de wallen geprojecteerd op het AHN (rood-/=grenswal; groen=boswal; blauw=binnenwal; geel=wegwal; bruin=houtwal; wit=stuifzandwal; onderbroken lijn greppel, weg of gereconstrueerde wal). De nummers refereren naar de tekst. De korte blauwe lijnen met een 0 geven de ligging van de greppel ten opzichte van de wal aan.	86
Afb. 64 De diverse typen wallen. 1=grenswal; 2=stuifzandwal; 3=boswal; 4=wegwal; 5=binnenwal; 6=houtwal.	87
Afb. 65 De grenswal met aan de buitenzijde de greppel (P.Schut).	88
Afb. 66 Proefsleuf 2 tijdens het onderzoek door Transect met de wal en rechts, op de plaats van de greppel, een boomval (P. Schut).	89

Afb. 67 Profieltekening van onderzoek door J.D. van der Waals en J.N. Lanting in 1969.	90
Afb. 68 Houtwal langs de Schotkamp	91
Afb. 69 Links boswal rond perceel 64; rechts boswal Binnenveld rand beukenbos (P. Schut).....	92
Afb 70 De rond 1920 door het weggraven van stuifzand ontstane wal. (P. Schut).....	93
Afb. 71 Het erf rond 1900 (archieffam. van der Waals).	95
Afb. 72 Het erf van vóór 1951 gezien vanaf de vijfroedige hooiberg (archieffam. van der Waals).	96
Afb. 73 Links: De negentiende eeuwse heerd. In het rechterdeel bevond zich mogelijk nog een bedstede. Rechts: De tegels (na 1860) bevatten bijbelse voorstellingen (foto P. Schut).	98
Afb. 74 De voorgevel en zijgevel van de boerderij met aanbouw en de familie Middendorp (archieffam. van der Waals).	99
Afb. 75 Het erf voor 1951 met de waterpomp op de deel (archieffam. van der Waals) en het afgetimmerde knechtenverblijf (P. Schut).....	101
Afb. 76 Stijl in het voorhuis met detail van de aansluitende gebintbalk (P. Schut).	102
Afb. 77 Korbelen en pen- gat verbindingen in het achterhuis (P. Schut).	103
Afb. 78 Bouwtekening uit 1951 (archieffam. gemeente Barneveld).	104
Afb. 79 Ingang voorhuis met verhoogd dak van 1952. Naast de geut stonden in de vorige eeuw de rekken met melkbussen en klompen (P. Schut).....	104
Afb. 80 De achtergevel tijdens de verbouwing in 1951 (archieffam. van der Waals).	105
Afb. 81 De gewelkelder met pekelbak (P. Schut).	107
Afb. 82 De broodoven van Grietje in Koudhoorn in de jaren vijftig (archieffam. van der Waals).	109
Afb. 83 Voor en achterzijde van het bakhuis (P.Schut).	109
Afb. 84 Het bakhuisje van Groot Boeschoten met oven en aan de binnenzijde de ovendeur (P. Schut).	110
Afb. 85 Boven: De voorste schaapskooi met vijfroedige berg (voor 1951) en in 2020 (archieffam. van der Waals en P. Schut) Onder: bouwtekening uit 1953 toen deze als varkensschuur werd ingericht. Het dak aan de achterzijde werd voorzien van dakpannen inclusief een aangepaste draagconstructie. Bij de restauratie in 1991 werd de schaapskooi teruggebracht naar de oorspronkelijke situatie (archieffam. Van der Waals).....	113
Afb. 86 De binnenzijde van de achterste	115
Afb. 87 Inscripties in de achterste schaapskooi (P. Schut).	116
Afb. 88 De schaapskooi van Groot Boeschoten in 1911 en 1997 (archieffam. van der Waals en P. Schut).	117
Afb. 89 Boeschoten in 1850 en 1870. Op de plaats van de schaapskooi van Groot Boeschoten zijn twee gebouwen aangegeven. De achterste schaapskooi en die op het binnenveld van Klein Boeschoten zijn pas in 1870 aangegeven.	117
Afb. 90 Herder met schapen op Boeschoten in de vijftiger jaren. Mogelijk betreft het Jacob Mouw (archieffam. van der Waals).	118
Afb. 91 Ot Middendorp op de tweewielige kar rond 1911 (archieffam. van der Waals).	119
Afb. 92 Het uitrijden van gier vanuit een twee-assige gierkar (archieffam. van der Waals).	119
Figuur 93 De zandkuilen en het balkengat zijn op deze bewerkte uitsnede van het AHN herkenbaar als zwarte elementen (W.Derckx).	120
Afb. 94 De voorste schaapskooi met twee vijfroedige.....	121
Afb. 95 Vergunning uit 1907 voor de bouw van de tweeroedige hooiberg (archieffam. gemeente Barneveld).	121
Afb. 96 De tweeroedige hooiberg rond het midden van de twintigste eeuw en de nog aanwezige bergwinde (archieffam. van der Waals).	122
Afb. 97 Het hooischot nadat de bekleding is verwijderd en na de restauratie (P. Schut).	122
Afb. 98 Vergunning uit 1908 voor de bouw van een schuur. Vermoedelijk het koetshuis (archieffam. gemeente Barneveld).....	123
Afb. 99 Het erf in 1952 en een foto van de voorste schaapskooi met de wagenloods (archieffam. van der Waals).....	123
Afb. 100 De Villa in 2021 (P. Schut).....	124
Afb. 101 De tegels op het terras en voor de ingang die afkomstig zijn van de heerd van de boerderij (P. Schut).	125
Afb. 102 Links: De Hut met vermoedelijk Wibbelink. Rechts: De Hut na de oorlog toen er een verdieping werd opgebouwd (archieffam. van der Waals).	125
Afb. 103 De molensteen voor de ingang van het Toverhuisje (P. Schut).	126

Afb. 104 De huidige kadastrale situatie (rood) geprojecteerd op die uit 1832 (zwart). Alleen op het erf zijn percelen samengevoegd en bij het Noorse huis, de Villa en het Toverhuisje zijn percelen opgesplitst. Het verdwenen Moffenweggetje heeft nog steeds een apart kadastraal nummer.	127
Afb. 105 De opgraving in 1935 op de Bergsham met uitzicht naar het noorden. Er zijn alleen struiken en heide herkenbaar (foto BAI).....	130
Afb.106 De heide in 1832 rond Boeschoten met de klasse indeling.	131
Afb. 107 Links eiken op voormalig eikenhakhout perceel (64) en beuken ten noorden van het Binnenveld (P. Schut).	133
Afb. 108 De eikenhakhoutpercelen in 1832 met klasse aanduiding geprojecteerd op de kaart van 1870.....	133
Afb. 109 De huidige bospercelen van Klein Boeschoten.	134
Afb. 110 Het werk in het bos van Boeschoten (archieffam. van der Waals).	135
Afb. 111 Luchtfoto van Boeschoten van maart 1945. De percelen van de kwekerij van Staatsbosbeheer van voor de Tweede Wereldoorlog zijn nog duidelijk zichtbaar. De naaldbomen tekenen zich duidelijk donker af ten opzichte van de loofbomen, terwijl ook nog open stukken (heide en gekapte percelen) zichtbaar zijn. (Dotka Originals).....	135
Afb. 112 Detail van luchtfoto van maart 1945 met het Gat van Zus (DOTKA Originals).	136
Afb. 113 Het Gat van Zus. groen= gemengd naald-loofbos; oranje=gemengd loofbos met voornamelijk beuk en kastanje; geel=gemengd loofbos met lichte soorten; paar=heide. Rechts een strubbe (P. Schut).....	137
Afb. 114 De veldnamen zoals die in 1932 bekend waren. Den Voorste Dries werd later de Koeweide genoemd.....	138
Afb. 115 De dikte van het esdek.	140
Afb. 116 Het grondgebruik in 1832 (bruin= bouwland; groen= weiland. De nummers refereren naar de klasse).	141
Afb. 117 Rogge op Boeschoten (P. Schut).	143
Afb. 118 De planning van de gewassen door J.H. Nachenius (archieffam. van der Waals).	143
Afb. 119 De voormalige ANWB landgoedcamping tekent zich af in het bos (foto Erfgoedfoto).....	149
Figuur 120 Geurt Middendorp en zijn vrouw kort voor 1906 (archieffam. van der Waals).....	185

Figuur 120 Geurt Middendorp en zijn vrouw kort voor 1906 (archief fam. van der Waals).

22.5 Afkortingen

AHN	Actueel Hoogtebestand Nederland
BAI	Biologisch Archeologisch Instituut (Nu het Groninger Instituut voor Archeologie - GIA)
GAS	Gelders Archeologische Stichting
RCE	Rijksdienst voor het Cultureelerfgoed
RMO	Rijksmuseum van Oudheden

